

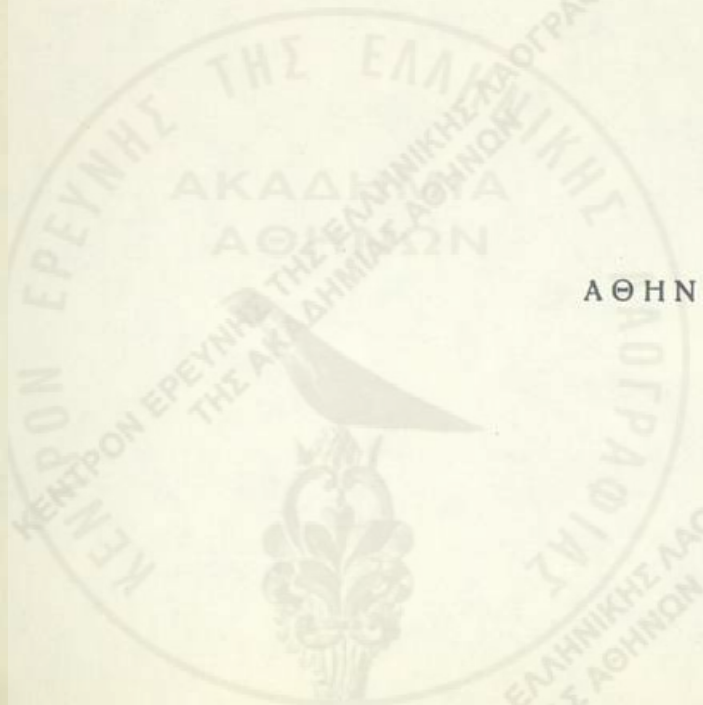
Βιβλιοθήκη του Κέντρου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 12

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΠΑΣΑΔΑΙΟΥ

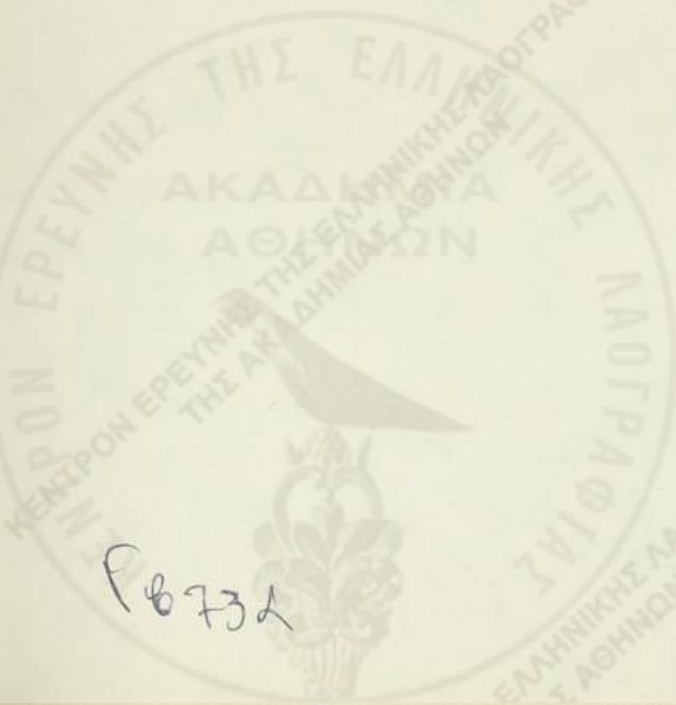
Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1973

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
Αριθ. στο. 5374

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

F8732

Ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετ' εἰσήγησιν τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, γενομένην προτάσει τοῦ ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς κ. Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, ἀπεφάσισεν ὅπως περιληφθῆ τὸ παρὸν πόνημα τοῦ δοκίμου ἀρχιτέκτονος κ. Ἀριστείδου Πασαδαίου εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου.

Ὁ συγγραφεὺς διαμένων μονίμως ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ καὶ διορθώσῃ τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐξετελέσθη ὑφ' ἡμῶν τῇ βοήθειᾳ ἰδίᾳ τοῦ συντάκτου κ. Γεωργίου Αἰκατερινίδου.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ
Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Λαογραφίας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἰδέα τῆς μελέτης πὸν ἀκολουθεῖ γεννήθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι δύο συναισθημάτων.

Τὸ πρῶτο ἦταν τὸ συναίσθημα ὅτι στὴν Ἱμβρο κάτι χανόταν. Κάτι πολύτιμο, πὸν ἔπρεπε μὲ κάθε θυσία νὰ διασωθῆ. Κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις μου στὸ νησί ἀνάμεσα στὰ κακόγυστα κτίσματα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς ἀνακάλυπτα παραμορφωμένα ἢ ἐγκαταλελειμμένα παλιὰ στίτια, ὅπου μιὰ εὐστοχη λύσι κάποιου τεχνικοῦ προβλήματος ἢ κάποια αἰσθητικὰ ἀφορη μορφὴ μὲ σταματοῦσε καὶ μ' ἔβαζε σὲ σκέψεις.

Σιγὰ σιγὰ ἐγκαθιδρύθηκε στὴν ψυχὴ μου ἕμμουνα ἡ ἰδέα ὅτι, σὰν ἄνθρωπος πνευματικός, ἤμουνα κ' ἐγὼ ἕνας ἀπ' ἐκείνους πὸν εὐθυνόταν γιὰ τὴν ἀπώλεια τέτοιων ἐπιτευγμάτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, πὸν μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν πολύτιμα διδάγματα, καὶ ὅτι καθήκον μου ἐπιβεβλημένο ἦταν νὰ συμβάλω, ὅσο μοῦ τὸ ἐπέτρεπαν οἱ δυνάμεις μου, στὴν κατὰ ἕνα ὅποιονδήποτε τρόπο διάσωσί τους.

Στὸ νὰ μετατρέψω τὴ σκέψι αὐτὴ σὲ πράξι, τουλάχιστον μὲ μιὰ μελέτη τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἱμβρου, συνέβαλε πολὺ τὸ δεύτερο συναίσθημα, ἡ ἀγάπη μου πρὸς τὸ νησί καὶ τοὺς κατοίκους του.

Μὲ πολλὴ καλωσύνη, προθυμία καὶ κατανόησι, ὄχι μόνο οἱ μορφωμένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, προσφέρθηκαν νὰ μοῦ δώσουν ὅλες τὶς πληροφορίες πὸν ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ τὴ μελέτη, ἢ ὅποια προσφέρεται σὰν ἐκδήλωσι τῆς ἀγάπης μου σ' ὅλους τοὺς Ἱμβρίους, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εὐχαριστήσω ὀνομασι ὅσους μὲ βοήθησαν.

Δὲν μπορῶ ὅμως νὰ μὴν ἀναφέρω ἰδιαιτέρως τόν, μακαρίτη σήμερα, γερο-Δημήτρη Καλαϊτζῆ, τὸν Ἀγριδιώτη πρωτομάστορα, πὸν καθισμένος στὸ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ μὲ μιὰ παρέα ἀπὸ μαστόρους κανόνιζε, σὰν διευθυντῆς ὀρχήστρας, τὴν κουβέντα μου μαζύ τους, συμπληρώνοντας καὶ διευκρινίζοντας τὰ λεγόμενά τους, ὅταν οἱ θύμησες τῶν νέων συναδέλφων του δὲν ἔφθαναν ὅσο ἤθελα πίσω.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ἐπίσης ὀφείλονται στὸν ἐπιμελητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης¹ καὶ τοὺς τέσσερις Ἱμβρίους προτελειοφοίτους τῆς², πὸν τοὺς κούρασα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ὑποβάλλοντάς τους συχνὰ σὲ πραγματικὲς μακρὲς «ἀνακρίσεις», σ' ὄλο τὸ διάστημα πὸν ἔγραφα τὴ μελέτη.

Τέλος, ἀπὸ τὴ θέσι αὐτὴ ἐκφράζω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες καὶ πρὸς τὴν Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἢ ὅποια μὲ πρότασι τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδου εἰσηγήθη νὰ περιληφθῆ ἡ ἐργασία μου αὐτὴ στὰ δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμὰ τὴν Σύγκλητο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἢ ὅποια ἀπεδέχθη τὴν ἀνωτέρω εἰσήγησι.

1. Τὸν κ. Γεώργιο Μουχάλη, θεολόγο ἀπὸ τὸ Σχοινοῦδι.

2. Παρασκευᾶ Γκρασιῆ, ἀπὸ τὸ Εὐλάμπιο, Χρυσόστομο Καλαϊτζῆ — ἐγγονὸ τοῦ πρωτομάστορα — ἀπὸ τ' Ἀγρίδια, Γιάννη Ἀλατζῆ, ἀπὸ τὸ Γλυκό, καὶ Γιάννη Χατζοῦδη, ἀπὸ τ' Ἀγρίδια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α'. **Τὸ νησί.** Βγαίνοντας κανείς ἀπὸ τὸν Ἑλλάσποντο, μὲ μιὰ μικρὴ στροφή πρὸς τὸ βορρά, συναντᾷ στὸ δρόμο του τὴν Ἱμβρο.

Ἀπὸ γεωλογικὴν ἄποψιν πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπὸ τὶς τέσσερις κορυφές πού διαθέτει ἡ ὑποβρύχια προέκτασις τῆς Θράκης στὸ μέρος αὐτό. Οὔτε πολὺ ὑψηλὴ οὔτε πολὺ χαμηλὴ ἡ Ἱμβρος¹ παρουσιάζει ἐναλλαγὴ βουνῶν καὶ κοιλάδων πού τῆς προσδίδουν ποικιλία θέας καὶ γραφικότητα τοπίου. Στενόμακρην στὸ σχῆμα², διαθέτει ἀρκετὴ βλάστησι, ὅπου τὸ ρωμαλέο σφαιρικό ἐλιόδεντρο ἀντιτίθεται πολὺ εὐχάριστα στὴν κατακρύφην λεύκη, τὸ καβάκι ὅπως τὸ λέν οἱ νησιῶτες.

Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ ἔδαφός της εἶναι πετρώδες, ὄχι δηλαδὴ καὶ πολὺ γόνιμο, γι' αὐτὸ στὰ παλιὰ χρόνια λατρευόταν ἐδῶ ἕνας θεός, πού συμβόλιζε τὴ γονιμοποίησιν τῆς ἀγροῦνης γῆς, ὁ Ἱμβραμος, ἀπ' τὸν ὁποῖο πῆρε τ' ὄνομά της ἡ Ἱμβρος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ νησιοῦ χάνεται στὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἀλλ' ἂν κρίνουμε ἀπὸ πελασγικά ὑπολείμματα πού σώζονται ἀνάμεσα στὴν μεσαιωνικὴ τοιχοποιία τοῦ κάστρου, πού βρίσκεται στὸ ὁμόνυμο, παραθαλάσσιο, σημερινὸ χωριό, οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἱμβροῦ πρέπει ν' ἀνήκουν στὸν πανάρχαιον Κρητομινωικὸ πολιτισμὸ³. Φαίνεται ὅτι οἱ πρῶτοι αὐτοὶ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ κατοικοῦσαν σὲ μιὰ μόνο πόλιν, πού εἶχε γιὰ ἀκρόπολιν τὸ κάστρο, χτισμένο πάνω σὲ λόφον, μὲ φυσικὴν ὀχύρωσιν ἀπὸ ἀπότομους βράχους, πρὸς τὸ μέρος τῆς θάλασσας.

β'. **Τὰ χωριά.** Τὸ κάστρο αὐτό, κατάλληλα διασκευασμένο, χρησιμοποιήθηκε καὶ σ' ὅλη τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο. Ὅταν, μὲ τὸν καιρὸ, δημιουργήθηκαν ὄροι ζωῆς εὐνοϊκότεροι, χτίστηκαν σπίτια ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο, τὸ ὁποῖο σιγὰ σιγὰ ἐγκαταλείφθηκε, καὶ ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ χωριό, πού διατήρησε τὸ ὄνομα Κάστρο⁴.

Λίγον πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, σὲ μιὰ πλαγιὰ βουνοῦ ὅπου σχηματίζεται μιὰ σχετικὰ ἐπίπεδη ράχι, εἶναι χτισμένο τὸ Γλυκί, μὲ ἀπαράμιλλη πανοραμματικὴ θέα πρὸς τὸν βορρά, ὅπου ἐκτείνεται ἡ θάλασσα μὲ τὴ Σαμοθράκην στὸ βάθος, καὶ πρὸς τὴ δύσιν, ὅπου ἀπλώνεται ὁ καταπράσινος κάμπος, πού μοῦ ἀποκαλύφθηκε τόσο ἀναπάντεχα κατὰ τὴν πρώτη μέρα μου στὴν Ἱμβρο.

1. Ἡ ψηλότερη κορυφὴ της δὲν φθάνει τὰ 600 μέτρα.

2. Τὸ μήκος της εἶναι τριπλάσιον τοῦ πλάτους της.

3. Μιὰ πολὺ εὐληπτὴ περίληψιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἱμβροῦ δίνει ὁ Ἱμβριος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ν. Π. Ἀνδριώτης σὲ μιὰ ὁμιλίαν του πρὸς τὰ μέλη τῆς «Ἱμβριακῆς Ἐνώσεως Μακεδονίας καὶ Θράκης», πού κυκλοφόρησε σὲ φυλλάδιον, Θεσσαλονίκη 1954.

4. Στὰ τουρκικά Kaleköy, πού σημαίνει Καστροχώρι. Σύντομες πληροφορίες γιὰ τὰ χωριά τῆς Ἱμβροῦ δίνει ἕνας ἄλλος Ἱμβριος λόγιος, ὁ Κουτλουμουσιανὸς μοναχὸς Βαρθολομαῖος, πού ἔγραψε, μαζὶ μὲ τὸν Κερκυραῖον Α. Μουστοξίδην «Ἐπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς νήσου Ἱμβροῦ», Κωνσταντινούπολις 1845. Τὸ Ἐπόμνημα τοῦ Βαρθολομαίου ξαναεκδόθηκε, μὲ κάποιες προσθήκας, ἀπὸ τὸν Γ. Δ. Εἰκοσιδύο, Ἀλεξάνδρεια 1904.

Ἡ προέλευσι τοῦ ὀνόματος τοῦ χωριοῦ εἶναι ἄγνωστη¹. Τὸ χωριὸ εἶναι κατάφυτο καὶ με ἄφθονα νερά.

Ἀκόμη νοτιώτερα, στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τοῦ κάμπου ποὺ ἀπλώνεται μπρὸς στὸ Γλυκὺ, βρίσκεται ἡ Παναγία², ποὺ ὀνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ παρεκκλῆσι τῆς «Παναγιᾶς τῆς Ταξειδιανῆς»³. Τὸ χωριὸ σήμερα, διοικητικὸ καὶ θρησκευτικὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ, ἔχει ἐξελιχθῆ σὲ κωμόπολι.

Μόλις πέντε λεπτὰ δρόμο μετὰ τὰ πόδια, ἀνατολικά τῆς Παναγίας, βρίσκεται τὸ Εὐλάμπιο, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκληφθῆ σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς συνοικίες τῆς, ἀλλὰ ποὺ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ ἰδιαιτέρο χωριό⁴.

Ἀντίκρου στὴν Παναγία, στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ κάμπου, συναντᾶ κανεὶς τὸ χωριὸ "Αἰ Θεόδωρος⁵. Κτισμένο σὲ πλαγιά βουνοῦ, με ἀπαράμιλλη κι αὐτὸ θέα πρὸς τὸν κάμπο καὶ τὴν μακρινὴ θάλασσα τοῦ Κάστρου, εἶναι κατάφυτο καὶ περιβάλλεται ἀπὸ κήπους καὶ ἀμπέλια γιὰτὶ κι αὐτὸ, σὰν τὸ Γλυκὺ, ἔχει ἄφθονα νερά.

Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ ὀφείλεται σ' ἓνα βυζαντινὸ ναὸ ποὺ ἐτιμᾶτο στ' ὄνομα τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Ἀπὸ τὸν ναὸν αὐτὸ σώζεται σήμερα μόνον ἡ ἀψίδα, ὡς ἓνα ὠρισμένο ὕψος, ἐνσωματωμένη στὸ ὁμώνυμο παρεκκλῆσι⁶.

Βορειοδυτικὰ τοῦ "Αἰ Θεόδωρου καὶ σὲ ὑψηλότερη στάθμη βρίσκεται ἓνα ἄλλο χωριὸ, τ' Ἀγρίδια, σὲ τόπο πετρώδη⁷. Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀνήκε σ' ἓνα μικρὸ τσομπανοχώρι, στὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τοῦ νησιοῦ, ποὺ οἱ κάτοικοί του καλλιεργοῦσαν πολὺ μικροὺς ἀγρούς. Ἐνα ἀναπάντεχο ἐπεισόδιο, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἀνάγκασε τοὺς βοσκοὺς τοῦ παλιοῦ μικροῦ χωριοῦ νὰ μετακίησιν στὸν τόπο ποὺ βρίσκονται τὰ σημερινὰ Ἀγρίδια καὶ ὅπου ὑπῆρχε μοναστήρι⁸. Αὐτοὺς

1. Κατὰ μιὰ παράδοσι, ἐκεῖ ποὺ βρίσκονται σήμερα ἀρκετὲς βρύσες — ὁ τόπος λέγεται ἀκόμη Βρυσάρες — ἦταν παλαιότερα βόσκημα γελαδιῶν, γιὰ τὸ ἄφθονο χορτάρι τοῦ μέρους, ποὺ γι' αὐτὸ λεγόταν ἀγγελικὴ. Σιγὰ σιγὰ τὸ ἀγγελικὴ προφέρθηκε γελικὴ, ὕστερα γ'λικὴ καὶ ἔτσι ἡ ὀνομασία τοῦ χωριοῦ κατέληξε στὸ Γλική. Δὲν ἔχει συνεπῶς σχέση μετὰ τὸ ἐπίθετο γλυκὺ ποὺ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον, ἂν εἶχε αὐτὴ τὴν ἔννοια, νὰ λέγεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ «Γλυκόν». Τὸ τουρκικὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Bademliköy, δηλ. Ἀμυγδαλοχώρι.

2. Τὸ τουρκικὸ τῆς ὀνομα εἶναι Çınarlı, ποὺ σημαίνει Πλατανοχώρι, ἂν καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια πάει νὰ κυριαρχίη τὸ ὄνομα Merkezköy, δηλ. Κεντρικὸ χωριὸ, ἀπὸ τὴ διοικητικὴ του σημασία.

3. «... τὴν ὀνομάζαν δὲ ἔτσι, γιὰτὶ ὅσοι ἐφευγαν ἀπὸ τὸ Κάστρο γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦσαν, ἄλλος δρόμος δὲν ἦταν ἐκεῖνα τὰ χρόνια... καὶ μόνον στὴν Ταξειδιανὴ βρίσκονταν τρεῖς τέσσερα πηγὰδια, ὅπου ἐσβηγαν τὴ δίψα τους οἱ διαβάτες» (Α. Ζαφειριάδης, "Ἐνας Φράγκος δεσπότης. Λεύκωμα τῆς νήσου Ἰμβροῦ, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 122).

4. Ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ Εὐλάμπιου, Yeni Mahalle, διατηρεῖ τὴν ἔννοια τῆς συνοικίας (mahalle), τὸ δὲ πρῶτο συνθετικὸ yeni (νέα) δείχνει ὅτι εἶναι μεταγενέστερο. Καὶ πραγματικὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπαρτίστηκεν ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς ἐνὸς παλιότερου κοντινοῦ χωριοῦ, ποὺ λεγόταν Ἁγιος Σωτῆρ (Λεύκωμα τῆς νήσου Ἰμβροῦ, σ. 124).

5. Zeytinliköy στὰ τούρκικα, ποὺ σημαίνει Ἐλιοχώρι, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν Παναγία φαίνεται πίσω ἀπὸ τὰ ἐλιόδεντρα τοῦ κάμπου.

6. Ὁ Κουτλουμουσιανὸς ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ ναὸς οὗτος ἀρχήθεν ἦτο μέγιστος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐξ αὐτοῦ μετακομισθέντα μεγάλα καὶ ὀγκώδη μάρμαρα εἰς τὴν πύλην τῆς νεωτέρας τοῦ αὐτοῦ χωριοῦ ἐκκλησίας» (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58).

7. Τὸ τουρκικὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Tereköy, δηλ. Κορυφοχώρι, ὄνομα πολὺ χαρακτηριστικὸ τῆς τοποθεσίας του.

8. Τὸ ἐπεισόδιο ποὺ προκάλεσε τὴ μετατόπισιν τοῦ παλιοῦ χωριοῦ εἶναι γραμμένον, με γλαφυρότητα, ἀπὸ τὸν Α. Ζαφειριάδην (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 118).

μιμήθηκαν και άλλοι, από άλλα σημεῖα τοῦ νησιοῦ, κ' ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ σημερινὸ χωριό, πού πῆρε τ' ὄνομα τοῦ παλιοῦ.

Ἀκόμη δυτικώτερα, σὲ ὄρεινὴ περιοχή, βρίσκεται τὸ τελευταῖο καὶ μεγαλύτερο ἀπ' ὅλα τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, τὸ Σχοινοῦδι¹. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς εὐδιάκριτες συνοικίες: Τὸν Χάλακα, πού ὀφείλει τ' ὄνομά του στὰ πολλὰ χαλίκια πού διαθέτει, τὸ Πέρα Χωριό, πού βρίσκεται κατάντικρυ στὸν Χάλακα, καὶ τὴν Ἀγία Ἐλένη, σὲ ἀρκετὴν ἀπὸ τις ἄλλες δύο συνοικίες ἀπόστασι.

Τὸ ὄνομα Σχοινοῦδι προήλθε, κατὰ τὴν παράδοσι, ἀπὸ τὰ σχοῖνα (βοῦρλα), πού φύονταν στὴν μεταξύ Χάλακα καὶ Πέρα Χωριοῦ κοιλάδα².

Αὐτὰ εἶναι σήμερα τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, ἕξι τὸν ἀριθμό, ἢ ἑπτὰ, ἂν θεωρήσουμε καὶ τὸ Εὐλάμπιο ξεχωριστὸ χωριό, χτισμένα ὅλα — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κάστρο — στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ καὶ συνεπῶς ἀθέατα ἀπὸ τὴ θάλασσα, γιὰ τὸ φόβο τῶν πειρατῶν.

γ'. **Ρυμοτομία.** Τὰ χωριά, ἀπὸ ἀποψι ρυμοτομίας, εἶναι σὰν ὅλα τὰ χωριά τοῦ κόσμου, κτισμένα «ἐλεύθερα», χωρὶς δηλαδὴ καθωρισμένο γεωμετρικὸ σχῆμα, κάτι πού προσδίδει σ' αὐτὰ ἀφάνταστη γραφικότητα. Φιδίσιοι δρόμοι πού ἀνεβαίνουν τις πλαγιές, προκαλοῦν σὲ κάθε βῆμα ἐκπλήξεις. Μιὰ ὑποτυπώδης «πλατεῖα» — κι αὐτὴ χωρὶς καθωρισμένο γεωμετρικὸ σχῆμα — ὅπου εἶναι μαζεμένα τὰ καφενεῖα καὶ τὰ λιγοστὰ μαγαζιά, μπορεῖ νὰ ὑπάρχη, χωρὶς ν' ἀποτελῇ κανόνα γιὰ τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, πού δὲν εἶναι σπάνιο νὰ ἔχουν κι ἄλλες, δευτερεύουσες πλατειοῦλες, γύρω σὲ τυχὸν παρεκκλήσια πού βρίσκονται μέσα στὸ χωριό, βρύσες, ἢ ἀκόμη καὶ δέντρα σύσκια³. Μερικὲς βρύσες τρέχουν μέσα σὲ κοινόχρηστα πλυντήρια, πού ἀποτελοῦν ἰδιαιτέρο εἶδος κτηρίου.

Τὰ οἰκόπεδα, κατὰ κανόνα ἀκανόνιστα, πολλὲς φορὲς εἰσχωροῦν τὸ ἓνα μέσα στ' ἄλλο κατὰ περίεργο, ἀλλὰ πάντως γραφικὰ ἀφελῆ τρόπο. Κάθε σπίτι ἔχει συνήθως τὴν αὐλή του⁴, ὅπου βρίσκεται ὁ ἀπαραίτητος φούρνος.

Τὰ παλιὰ μαγαζιά τοῦ χωριοῦ ἔχουν πολλὲς φορὲς στὸ δρόμο πεζοῦλες, γιὰ νὰ ξεκουράζονται οἱ πεζοπόροι.

Τὰ σοκάκια, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λιθόστρωτα, ἔχουν δύο κλίσεις πρὸς τὸν ἄξονά τους, γιὰ νὰ φύγουν τὰ νερά τῆς βροχῆς μακριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια. Πολλὲς φορὲς δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στὰ σπίτια, ἢ τοὺς μαντρότοιχους, πολὺ στενὰ περάσματα, τὰ στενάδια, γιὰ ἓνα μόνο ἄτομο, πού ἐνώνουν τοὺς δρόμους (πίν. 18/1). Ἐκεῖ πάλι πού στρίβει ὁ δρόμος, ἢ ἐνώνονται δύο δρόμοι, τὰ κτήρια ἔχουν τις γωνίες τους κοιμένες καὶ ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ κοφτές, πού κατασκευά-

1. Τουρκικὰ Dereköy, δηλ. Χειμαρροχώρι.

2. Κατὰ τὸν Κουτλουμουσιανὸ «αὐτὴ (ἢ κοιλάδα) διὰ φυσικὴν ὑγρασίαν της εἶναι γεμάτη σχοῖνους (βοῦρλα) καὶ ἐπειδὴ, ὅπου τὸ φυτὸν τοῦτο εὐρίσκεται πλουσιοπάροχον, ὡς εἰς τὴν πεδιάδα ταύτην, ὁ τόπος ἐκεῖνος ὀνομάζεται Σχοινοῦς, ἢ δὲ δοτικὴ τοῦ ὀνόματος τούτου σχηματίζεται Σχοινοῦντι, τραπέντος ντ εἰς δ, ἐμορφώθη τοῦ χωριοῦ τὸ ὄνομα Σχοινοῦδι, ὡς ἐὰν ἔλεγέ τις: Χωρίον ἐν τόπῳ Σχοινοῦντι, ἦγον εἰς τόπον γεμάτον σχοῖνους» (Ἰπόμνημα, ἐνθ' ἄν., σ. 60). Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ μοῦ φαίνεται ἐξεζητημένη, ἂν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπλότης τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι εἶναι πιθανώτερη μιὰ παράδοσι, στὴν ὁποία ἀναφέρθηκε ἓνας γέρος Σχοινοιδιώτης. Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, κατ' αὐτὴν, ὀφείλεται στὰ σχοῖνά πού κατασκευάζαν ἄλλοτε οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὰ βοῦρλα πού φύτρωναν ἀφθονα στὸ γῦρο.

3. Σὲ τέτοιες, δευτερεύουσας σημασίας πλατειοῦλες, ὅπως οἱ προαναφερθεῖσες Βρυσάρες στὸ Γλυκὸ ἢ τὸ Λιβάδι στ' Ἀγρίδια, γίνονται πανηγύρια, μποροῦμε νὰ ποῦμε «τοπικά», ὅπως π.χ. ὅταν μαζεῦνται τὰ ἀμύγδαλα, ὅταν «σάκζη» τὸ τραχανό, στὸ βρέξιμο τοῦ «γρίζου» ἢ ἀκόμη στὸν Κλήδονα.

4. Χωρὶς νὰ λείπουν οἱ ἐξαιρέσεις σὲ νεώτερα, σχετικὰ, σπίτια.

ζονται με ειδικά λαξευμένες πέτρες, τοποθετημένες κατά τρόπο τέτοιο ώστε να παράγουν διακοσμητικά σχήματα (πίν. 9/Ε,Ζ,Η,Θ — πίν. 22/5,6,7). Δεν αποκλείεται οι κοφτές να είναι απαραίτητες, γιατί αλλιώς ο δρόμος θα στένευε τόσο πολύ ώστε να καταστήσει αδιάβατος (πίν. 18/2).

δ'. **Έθιμα.** Το χωριό συγκεντρώνει τον πληθυσμό του τον χειμώνα. Το καλοκαίρι σχεδόν αδειάζει, γιατί οι περισσότεροι κάτοικοι διασκορπίζονται στους αγρούς που βρίσκονται, πολλές φορές, σε μεγάλη απόσταση από το χωριό. Γι' αυτό και κάθε νοικοκύρης που ασχολείται με τη γη έχει το ντάμι του στην έξοχή, ένα δεύτερο δηλαδή απλούστερο σπίτι, όπου θα κατοικήσει με την οικογένειά του σ' όλη την περίοδο που θα δουλεύει τη γη. Η δουλειά αυτή είναι πολύ σκληρή για τον Ίμβριώτη, γιατί, όμως είπαμε στην αρχή, η γη δεν μπορεί να θεωρηθεί γόνιμη. Απαιτεί πολύ μόχθο και, πολλές φορές, το προϊόν της δουλειάς δεν επαρκεί στις ανάγκες της οικογένειας.

Είναι φυσιολογικός νόμος, όσο πιο βαρεία είναι η δουλειά τόσο πιο πολύ να υπάρχει ανάγκη από ψυχαγωγία, και είναι ακόμη συνέπεια νόμου ψυχολογικού ή ανάγκη της φυγής απ' τους καημούς μιας όχι πολύ αποδοτικής δουλειάς. Στην Ίμβρο, περισσότερο ίσως από κάθε άλλο τόπο, πατροπαράδοτα έθιμα κανονίζουν τη δουλειά και την ξεκούραση, με την ψυχαγωγία που προσφέρουν ώρισμα πανηγύρια, που έρχονται περιοδικά στο κύλισμα της χρονιάς. Έτσι τότε πανηγυρίζει το ένα χωριό, τότε το άλλο, τότε το ένα ζωκλήσι, τότε το άλλο, κι όλοι συρρέουν στο πανηγύρι για να φάνε, να πιούνε και να χορέψουνε. Εκεί, στο πανηγύρι του χωριού, θα δείξουν τα παλληκάρια την κορμοστασιά, και τα κορ'τσούδια τη λυγεράδα τους. Και είναι πραγματικά τα παλληκάρια εύρωστα και οι κοπέλλες όμορφες και λυγρές, γιατί η σκληρή δουλειά λειώνει τα πάχητα και κάνει το κορμί στητό και όλο χάρι. Κ' οι γέροι, καλοστεκούμενοι ένενηντάρηδες κι άπάνω, καθισμένοι στα πεζούλια καμαρώνουν, αναπολώντας τα παλιά, τα έγγονια και διατέγγονά τους που χορεύουν στην πλατεία. «Αμμες πόκ' ήμες άλκιμοι νεανίαι. . .».

Στο πανηγύρι, φυσικά, τα νιάτα θα συναντηθούν κ' εκεί θα πλεχτή το ειδύλλιο, που θ' απαιτήσει άργότερα καινούργια φωλιά. Κι αυτό το βασικό ζήτημα της καινούργιας φωλιάς θα το ρυθμίσουν τα έθιμα. Κάθε κορίτσι που παντρεύεται πρέπει να έχει το σπίτι του. Αυτόνομη είναι πόσο βάρος έπωμίζεται έτσι ο πατέρας κοριτσιού. Όταν στην οικογένεια υπάρχει μόνο ένα κορίτσι, ο πατέρας χτίζει ένα μικρό σπιτάκι, που οι χωριανοί τ' ώνόμαζαν γέρικο, γιατί όταν η κόρη παντρευτεί της δίνουν το πατρογονικό σπίτι και περιορίζονται οι γονείς στο μικρό, για να περάσουν τα γεράματά τους. Αν τα κορίτσια είναι περισσότερα, τότε το μικρότερο παίρνει το πατρογονικό σπίτι, ενώ για τ' άλλα πρέπει να χτιστούν καινούργια.

Σε νεώτερα χρόνια, που το σπίτι εξελίχθηκε κι απόκτησε περισσότερους χώρους, αν οι χώροι αυτοί ήταν άρκετοί, μπορούσε να χωριστή με μεσότοιχο και να δοθή το μισό στο νέο ζευγάρι. Αυτή όμως είναι σπάνια περίπτωση κι έτσι το πρόβλημα της προικοδοτήσεως των κοριτσιών με σπίτια κατάκτησε να μη βρίσκει εύκολα λύσι¹.

1. Μια λύσι ανάγκης υπήρξε το να στέλνονται τα κορίτσια στην Πόλη να ξενοδουλέψουν, για να μπορέσουν να συνεισφέρουν στο χτίσιμο του σπιτιού τους. Είναι φανερό οι κίνδυνοι της τακτικής αυτής για τα φτωγά κορίτσια της Ίμβρου, γι' αυτό και δημιουργήθηκε, μεταξύ των μορφωμένων Ίμβριών, έντονο ρεύμα για να σταματήσει το κακό. Ο σημερινός Μητροπολίτης μάλιστα Χαλκηδόνος Μελίτων Χατζής δεν δίσταζε να στηλιτεύη δημοσίως την πράξη αυτή, φθάνοντας ως το σημείο ν' αναθεματίζη τον πατέρα που έστελνε το κορίτσι του μακριά.

Ἄν σέ μιὰ οἰκογένεια δὲν ὑπῆρχε κορίτσι, τότε τὸ σπίτι τὸ κληρονομοῦσεν ὁ μεγαλύτερος γιός. Ὑποχρέωσι τῶν ἀγοριῶν τῆς οἰκογενείας ἐξ ἄλλου ἦταν, μὲ δική τους δουλειὰ καὶ τὴ βοήθεια ἐν ἀνάγκῃ τοῦ πατέρα, νὰ χτίσουν τὰ ντάμια τους στὴν ἐξοχή, ποὺ λεγόταν καὶ *δντάδες*.

Σπίτια καὶ ντάμια κατασκευάζονται μὲ πέτρινη τοιχοδομία, σύμφωνα μ' ἓνα τύπο πού, τελειοποιούμενος ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ, ἔφθασε σὲ ὑψηλὸ σημεῖο λειτουργικῆς τελειότητος. Πραγματικὴ «*machine à habiter*», κατὰ τὸν περιβόητο ὄρο τοῦ Le Corbusier, ὁ τύπος αὐτὸς ἐφαρμόζει ρασιοναλιστικὰς λύσεις ὡς τὴ μικρότερη λεπτομέρεια, μὲ ἀξιοθαύμαστη λιτότητα μέσων καὶ προσαρμογὴ στὶς πρακτικὰς σκοπιμότητες.

Δυστυχῶς ὁ πολιτισμὸς τοῦ αἰῶνα μας, μὲ τίς σνομπιστικὰς του τάσεις, πάει νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ παλιὸ σπίτι ἀντικαθιστῶντας το μὲ κακότεχνες ἀπομιμήσεις ἀστικῶν σπιτιῶν, χωρὶς χαρακτηριστῆρα.

Τὸ παλιὸ λαϊκὸ σπίτι, στὸν ἀρχικὸ του τύπο καὶ στὶς νόμιμες ἐξελικτικὰς του μορφές, ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴν προσπάθεια ν' ἀντιμετωπισθοῦν νέες ἀνάγκες, χωρὶς νὰ χάνουν τὸ δεσμὸ τους μὲ τὸν ἀρχικὸ πυρῆνα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε, ὅσο τὸ δυνατὸ πιστότερα, στὸ ἐπόμενον κεφάλαιο.

Α΄. ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ

α΄. **Γενικά.** Τὰ σπίτια πού συναντᾶ κανεὶς σήμερα στὰ χωριά τῆς Ἰμβρου μποροῦν, στὶς γενικὲς τοὺς γραμμές, νὰ καταταχθοῦν σὲ πέντε διαφορετικὲς κατηγορίες: 1. Τὰ ἐξ ὀλοκλήρου λιθόκτιστα. 2. Ἐκεῖνα πού, ἂν καὶ λιθόκτιστα, ἔχουν στὸ ἐσωτερικὸ τοὺς μερικὰ ξύλινα χωρίσματα μὲ μπαγδατί. 3. Ἐκεῖνα ὅπου ἓνα μέρος τῶν ἐξωτερικῶν τοὺς ἐπιφανειῶν εἶναι ξύλινο. 4. Τὰ ἐξ ὀλοκλήρου ξύλινα. 5. Τὰ σημερινὰ πού κτίζονται μὲ σύγχρονα ὑλικά καὶ μεθόδους καὶ εἶναι γι' αὐτὸ τελείως ξένα πρὸς τὴν παράδοσι τοῦ τόπου.

Στὶς τέσσερις παραδοσιακὲς κατηγορίες μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ σπίτι εἶναι κατὰ κανόνα δίπατο, γιὰτὶ μόνο σὰν σπάνια ἐξαιρέσι συναντᾶ κανεὶς χαμόσπιτα, δηλαδὴ μονώροφα σπίτια πολὺ φτωχῶν οἰκογενειῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖες ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτὲς προέκυψαν, ὅπως θὰ δοῦμε, ἐξελικτικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη, ἢ δεύτερη ἀπὸ τοπικὲς ἀνάγκες, ἐνῶ ἡ τρίτη καὶ ἡ τέταρτη ἀπὸ ἐξωιμβριακὲς ἐπιδράσεις.

Ἐπειδὴ τὰ σπίτια τῆς πρώτης κατηγορίας ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῆ, σιγὰ σιγὰ ἐξαφανίζονται. Τὰ λίγα πού κατοικοῦνται ἀκόμη ἔχουν ὑποστῆ τέτοιες μεταλλαγές καὶ προσθήκες, πού εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθῆ ἡ ἀρχικὴ τοὺς μορφή. Δύσκολη ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ χρονολόγησί τους. Πάντως ἡ σχετικὴ ἔρευνα, χωρὶς νὰ μᾶς προσπορίζη ἀκριβῆ στοιχεῖα, μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναγάγουμε τὰ σπίτια αὐτὰ σ' ἓνα χρονικὸ διάστημα πού βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας κατὰ διακόσια τουλάχιστον χρόνια.

Εἶναι φανερὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει ἡ μελέτη τῶν σπιτιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς, πού ἀποτελεῖ τὸν βασικὸ πυρῆνα στὴν ὅλη ἐξέλιξι τῆς ἱμβριακῆς κατοικίας καὶ ἀνταναικλᾶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, πού δὲν χάθηκεν ὀλίγελα σήμερα, παρὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό στὶς συνήθειες τῶν κατοίκων του.

Εὐτυχῶς στὸ Ἄι Θόδωρο σώζεται, σχεδὸν ἀνέπαφο, ἓνα τέτοιο σπίτι, πού ὁ σημερινός του ἰδιοκτῆτης τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ ἀποθήκη ἀχύρου. Τὸ σπίτι αὐτό, παρ' ὅλο ὅτι εἶναι πολὺ παλιό¹ ἔχει ὑποστῆ ἐλάχιστες μεταβολές, μᾶλλον λεπτομερειακὲς καί, κατὰ συνέπεια, διατηρεῖ ὅλα του τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα.

β΄. **Περιγραφή.** Γνωστὸ στὸ χωριὸ ὡς σπίτι τοῦ *Κουτούφου*, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου του ἰδιοκτῆτη, παρουσιάζει γενικὰ τὴ μορφή ἑνὸς ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου, τοῦ ὁποίου ὁ μεγάλος ἄξονας ἔχει κατεύθυνσι ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ δύσι. Ἐτσι τὸ σπίτι μὲ τὸν ὄγκο του προφυλάγει ἀπὸ τοὺς βορεινοὺς ἀνέμους τὴν αὐλὴ πού ἐκτείνεται πρὸς τὴ νοτιὰ.

Διαθέτει δύο ὀρόφους, τὸ ἀνωί καὶ τὸ κατώι, πού χρησιμεύουν τὸ πρῶτο γιὰ κατοικία καὶ τὸ δεύτερο γιὰ ἀποθήκη. Καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο μπαίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ νοτιὰ. Ἡ προσπέλασι στὸ ἀνωί γίνεται μὲ μιὰ πετρόσκαλα (πίν. 1/Π) πού ὀδηγεῖ σ' ἓναν ἐξώστη (X), τὸ *χαγιατ'*, ὅπου

1. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς τῶν ἐνδιαφερομένων κτίστηκε πρὶν 300 περίπου χρόνια ἀπὸ κάποιον Γιώργο Πούπα.

άνοίγεται ἡ θύρα τοῦ ἀνωγιοῦ¹. Τόσο τ' ἀνω ὅσο καὶ τὸ κατώι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα μόνο χωρὸν, γι' αὐτὸ τὰ σπίτια αὐτὰ λέγονται *μονόσπιτα*. Ὅταν πάλι ὁ χωρικός λέγῃ *σπίτ'*, ἢ *μᾶλλον* (ὁ) *σπίτος*, ἐννοεῖ τὸ ἀνωί, τοῦ ὁποίου τὸ πάτωμα, στῆ μέση του σχεδόν, ἔχει ἓνα σκαλοπάτι πού δημιουργεῖ στὸ ἀνατολικὸ του μέρος ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένη στάθμη (10 ἑκατοστῶν). Αὐτὸ τὸ ὑψηλότερο ἀνατολικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ λέγεται *ἀπάνου σπίτ'* (Ασ), ἐνῶ τὸ χαμηλότερο δυτικὸ κάτω *σπίτ'* (Κσ). Τὸ ἐπάνω σπίτι εἶναι τὸ μέρος ὅπου κάθεται², τρώγει³ καὶ κοιμᾶται ἡ οἰκογένεια⁴.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, καὶ ἀκριβῶς στὸν ἄξονα τοῦ σπιτιοῦ, ἀνοίγεται τὸ *τζάκι*, πού λέγεται καὶ *γουνιά* (Γ) καὶ ἔχει προορισμὸ νὰ ζεστάνῃ τὸ ἀνωί, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ καὶ γιὰ τὸ ψήσιμο τοῦ φαγιοῦ. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ τζακιοῦ ἀνοίγονται δύο παράθυρα καὶ ἀκόμη ἓνα *βορεινό*, στὴν ἀνατολικὴ ἀρχὴ τοῦ βόρειου τοίχου. Πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὸ τζάκι, καὶ στοὺς τρεῖς τοίχους τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ, ὑπάρχει συνεχὲς *ράφι*, μονὸ ἢ διπλό, πού λέγεται *θέεχ* (Θσ).

Μπαίνουντας κανεῖς ἀπὸ τὸ *χαγιάτι* στὸ κάτω σπίτι συναντᾶ στὰ δεξιὰ καὶ σὲ μικρὴν ἀπόστασι ἀπὸ τὴν εἴσοδο τὸν *λαηνουστάτ'* (Λ), μιὰν ὀρθογώνια *κόγχη* δηλ.⁵, ὅπου μπαίνει ἡ

1. Στῆ σημερινὴ κατάστασι τοῦ σπιτιοῦ, μιὰ δευτέρη θύρα ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ *χαγιάτι* σ' ἓνα δωμάτιο μισογυρεμισμένο (Ο) πού προστέθηκεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν παρουσίαν τῶν ἀγκωναρῶν, στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ παλιοῦ σπιτιοῦ (πίν. 6: Αγ) καὶ τοῦ διαχωριστικοῦ, κατακόρυφου ἄρμου ἀνάμεσα στοὺς δύο τοίχους, στὸ κατώτερο τμήμα (πίν. 18/3). Ἡ προσθήκη τοῦ δωματίου αὐτοῦ ἐγένετο αἰτία νὰ μετατοπισθῇ ἡ πετρόσκαλα στὴ μακριὰ πλευρὰ τοῦ *χαγιατιοῦ*, ἐνῶ ἡ κανονικὴ τῆς θέσι εἶναι στὴ στενὴ του πλευρὰ, ἔτσι πού νὰ ἐφάπτεται τοῦ νότιου τοίχου.

2. Τὸ ξύλινο πάτωμα τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ σκεπάζεται μετ' ἃ τζατζαλόκλιμο, ἓνα κίλιμ δηλ. χοντροκαμωμένο, χωρὶς διακοσμητικὰ στοιχεῖα, πού ὑφαίνεται κατὰ τὴ μιὰ διεύθυνσι μετ' κλωστὲς καὶ κατὰ τὴν ἄλλη μετ' στενὰς λωρίδες παλιῶν ὑφασμάτων. Ἐμπρὸς στὸ τζάκι ἀπλώνεται ἓνας *ντρουβάς* (τορβάς), δηλ. σάκκος ἀνοιγμένος, *καμωμένος* ἀπὸ μαύρη τρίχα κατσίκας, πού ἀντέχει στὴ φωτιά, καὶ μπρὸς σ' αὐτὸν ἓνα *χαλάκι* γιὰ λούσο. Μετ' τὴν κάλυψι αὐτῆ, στὸ ἐπάνω σπίτι μπορεῖ κανεῖς νὰ καθῆσθαι σταυροπόδι, χωρὶς νὰ ἔχη ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε ἄλλο. Ἔτσι πραγματικὰ κάθονται τὰ παιδιὰ καὶ οἱ νέοι, ἐνῶ γιὰ τοὺς γονεῖς καὶ κυρίως γιὰ τοὺς γέροντας χρησιμοποιοῦσαν *μαξιλάρια*.

3. Γιὰ τὸ φαγητὸ μπαίνει στὴ μέση ὁ *σοφρᾶς*, εἶδος στρογγυλοῦ τραπεζιοῦ, δίχως πόδια, πού τὰ ἀντικαθιστοῦν διὰ «τραβέρσες». Ἐπάνω στὸ σοφρᾶ ἀπλώνεται ἡ *μεσάλα*, τὸ τραπεζομάντηλο δηλ., καὶ μετὰ τὰ ξύλινα *κουτάλια* καὶ τὰ *πηροῦνια*, σὲ παλιότερες ἐποχὰς *διχλωτά*. Ὅλοι ἔτρωγαν ἀπὸ μιὰ *γαβάθα*. Ὁ πατέρας πάντα καθόταν δεξιὰ καὶ ἡ μάνα ἀριστερὰ, γιὰ νὰ βρισκεται ἀνάμεσα στὸ τζάκι καὶ τὸ ἀκρινὸ ντουλάπι τοῦ βορεινοῦ τοίχου, πού περιέχει τὰ εἶδη πρώτης ἀνάγκης. Τὸ μικρότερον παιδί καθόταν πρὸς τὸ κάτω σπίτι, γιὰ νὰ φέρῃ νερὸ ἀπὸ τὸ *λαηνουστάτ'* (Λ) πού βρισκόταν πλάι στὴν εἴσοδο. Τίς ὥρες πού δὲν χρησιμοποιόταν ὁ *σοφρᾶς* κρεμαζόταν στὸν τοῖχο — συνήθως πάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια — κατὰ τρόπο πού οἱ τραβέρσες νὰ βρισκονται ὀριζόντιες καὶ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ σὰν *ράφια*.

4. Γιὰ τὸν ὕπνο ἀπλώνονταν οἱ *κατῆδες*, δηλ. στρώματα γεμισμένα μετ' *βρωμάχερο*, πού σημαίνει ἄχυρο ἀπὸ βρώμη (λέγεται καὶ *βρωμοκαλαμιά*, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ χοντρὸ ἄχυρο πού εἶναι εὐλύγιστο καὶ δὲν σπᾶνει μετ' τὸ βάρος τοῦ σώματος). Ἐπάνω στὸ στρώμα ἀπλώνονταν τὰ *γριζοσέντονα*, σεντόνια ὑφασμένα ἀπὸ *γριζο*, κλωστή δηλ. ἰδιαίτερα ἐπεξεργασμένη καὶ πολὺ ψιλὴ, ἀπὸ τίς ἄκρες τῶν τριχῶν τῶν προβάτων. Στὰ μικρὰ παιδιὰ, κάτω ἀπὸ τὸ κατωσέντονο, ἐβαζαν πολλὰς φορὰς μιὰ *προβιά*, πού κρατοῦσε ζέστη, ἀλλὰ καὶ ἦταν ἀδιαπέραστη ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν. Τὴν τόσο ζεστὴ αὐτὴ *προβιά* αὐτόνοητο εἶναι ὅτι τὴν ἀποζητοῦσαν καὶ οἱ ἠλικιωμένοι. Μετὰ τὸ ἀπανωσέντονο ἐρχόταν τὸ *πάπλωμα*, πού γεμιζόταν στὰ παλιὰ χρόνια μετ' *ἀρνομάλλια*, *μαλλί* δηλ. ἀρνιοῦ, λεπτὸ καὶ ζεστό. Τέλος ἡ *μαξιλάρα* ἦταν *μακριά*, στὸ πλάτος τοῦ στρώματος. Ἐν τὸ *πάπλωμα* δὲν ἔφθανε, πρόσθεταν καὶ *κ'λίμα*, ὀνομασίαν γενικὴν, πού χρησιμοποιεῖται γιὰ ὅλα τὰ εἶδη κίλιμων, ἀπὸ τὸ τζατζαλόκλιμο, πού εἶδαμε παραπάνω, καὶ τὸν *κουρελά*, ὡς τὰ διακοσμημένα κίλιμα καὶ ἐκεῖνα πού ἐπαιζαν τὸ ρόλο *κουβέρτας*.

5. Τίς *κόγχες* στὴν Ἰμβρο τίς λένε *θυρίδες*, ὅπως λένε *θυρίδες* καὶ τὰ μικρὰ παράθυρα, ἐνῶ τὰ πολλὰ μικρὰ ἀνοίγματα *θυρ'όκια*.

στάμνα με τὸ πόσιμο νερό. Ὁλη τὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάτω σπιτιοῦ τὴν πιάνουν τ' ἀμπάρια (Α), τρία ἢ τέσσερα στὴ σειρά, πού χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀποθήκευσι τοῦ σιταριοῦ καὶ ἄλλων δημητριακῶν. Στὸν δυτικὸ τοῖχο, πάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια καὶ στὸ ὕψος τῆς στέγης, ἀνοίγεται ἓνα μικρὸ παράθυρο πού λέγεται ἀμπαροθυρίδα (πίν. 3:Θα). Ἀντίκρου στὴν εἴσοδο, μπρὸς στὸν βόρειο τοῖχο, βρίσκεται ἡ γούκερη, πού ἐκτείνεται ἀπὸ τ' ἀμπάρια ἕως τὸ σκαλοπάτι πού χωρίζει τὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι. Ἡ γούκερη εἶναι εἶδος ντουλαπιοῦ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: ἓνα μεγαλύτερο (πίν. 1:Γ) χωρὶς καπάκια, πού σκεπάζεται μπροστὰ με περντὲ καὶ χρησιμεύει γιὰ νὰ τοποθετοῦνται ἐκεῖ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας, τὰ στρωσίδια τῆς νύχτας καὶ ἓνα μικρότερο με καπάκι (Ν) ὅπου μπαίνουν τὸ φορέματα. Ἡ γούκερη συνεχίζεται πρὸς τὸ ἐπάνω σπίτι με τὸν μεγκενέ (Μ). Αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀλλεπάλληλα τριγωνικὰ ράφια, ὅπου ἔμπαιναν τὰ πιὸ χρήσιμα στὴ νοικοκυρὰ ἀντικείμενα¹.

Πολλὲς φορές ὁ σπιτός φωτιζόταν καὶ ἀπὸ τὴ στέγη με φεγγίτες, ἓναν, πάνω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι (Φ), ἢ δύο, ὅποτε ὁ δεῦτερος φώτιζε τὸ κάτω σπίτι.

Ὁροφὴ δὲν ὑπῆρχε καὶ ἐπειδὴ ἡ στέγη ἦταν φανερὴ, ἡ κατασκευὴ τῆς παρουσίαζε τάξι στὴ συγκρότησί της: Δύο μακάσια (πίν. 3:Μα), τοποθετημένα κατὰ τρόπο πού νὰ χωρίζεται τὸ μῆκος τοῦ σπιτιοῦ σὲ τρία ἴσα μέρη, σήκωναν τὴ στέγη, πού εἶχε δύο κλίσεις πάνω ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι, γιὰ νὰ δημιουργηθῆι ἀέτωμα στὸν δυτικὸ τοῖχο καὶ νὰ εἶναι δυνατὸ τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀμπαροθυρίδας ὅσο τὸ δυνατό πιὸ ψηλὰ γιὰ τὸν καλὸ ἀερισμὸ, καὶ τρεῖς πάνω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι. Ἡ στέγη κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια εἶχε ἓνα ἀπομονωτικὸ στρώμα ἀπὸ ἀργιλόχωμα².

Τελειώνοντας με τὸ ἀνωί πρέπει ν' ἀναφερθῆ καὶ ἡ γατοθυρίδα, πλάι στὴν εἴσοδο (πίν. 5:Γτ), πού σὲ νεώτερα σπίτια δὲν ἀνοίγεται στὸν τοῖχο, ὅπως ἐδῶ, ἀλλ' ἀποκόπτεται ἢ κάτω δεξιὰ γωνία τῆς πόρτας.

Τέλος, οἱ τοῖχοι τοῦ σπιτοῦ ἦταν σοβαντισμένοι μ' ἓνα μεῖγμα λάσπης καὶ ἄχρου καὶ ἀσπρισμένοι.

Τὸ κατώι ἔμενε ἀσοβάντιστο. Δὲν εἶχε παράθυρα, παρὰ μόνο ἓνα μικρὸ ἄνοιγμα —θυρ'δάκι— στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο γιὰ ἀερισμὸ (πίν. 2:Θδ). Τὸ δάπεδο δὲν εἶχε κάλυψι. Περιοριζόταν μόνο στὸ νὰ «πατήσουν» καλὰ τὸ χῶμα. Σὲ μιὰ γωνία τοῦ κατωγιοῦ ὑπῆρχε ἓνα εἶδος ἀμπαριοῦ, καμωμένου ἀπὸ σανίδια, πού λεγόταν ἀμπαντὴ καὶ χρησίμευε γιὰ τίς ἐλιές πού μαζευόταν ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ ἔπρεπε νὰ σταθοῦν κάμποσο πρὶν σταλοῦν στὸ ἐλαιοτριβεῖο (πίν. 2:Αμ).

Τὸ κατώι, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ παραπάνω, ἦταν ἡ ἀποθήκη τοῦ σπιτιοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμπαντὴ ἐδῶ βρισκόταν τὰ πιθάκια³ σὲ διάφορα μεγέθη, γιὰ τὸ λάδι καὶ τὸ κρασί, πού τὰ τοποθετοῦσαν με τὴ σειρά, σύρριζα στοὺς τοίχους καὶ τὰ βύθιζαν λίγο στὴ γῆ, γιὰ νὰ ἰσορροποῦν καλύτερα (πίν. 3:Σφ). Ἐδῶ ἐπίσης στοιβάζονταν ξύλα, πού ξεραίνόμενα θὰ χρησίμευαν γιὰ τὸ

1. Ὅπως ὁ σιδερένιος κλώστης, τὸ ξύλινο ἀδράχτι, τὸ κηνοκούβαρο. Ἀκόμη δοχεῖα πού περιεῖχαν τὸ λάδι, τὸ ξίδι, τὸ κρασί κ.ἄ. Στὸ σπίτι πού ἐξετάζουμε οὔτε ἡ γούκερη σώζεται οὔτε τ' ἀμπάρια, διαγράφονται ὁμοῦ πολὺ καθαρὰ τὰ ἴχνη τους στὸν τοῖχο.

2. Στ' ἀνατολικὰ χωριά, ἀντὶ φτέρης, χρησιμοποιοῦσαν σαμαροχόρτι, ἓνα εἶδος βούρλων πού φύεται στὸν Κέραλο καὶ χρησίμευε παλιότερα στὴν κατασκευὴ σαμαριῶν.

3. Πού τὰ μικρότερα τους λεγόταν σφίδες. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου καὶ ἡ ἀμπαντὴ δὲν σώζεται, ἀλλὰ ἴχνη στοὺς τοίχους καὶ τὴν ὄροφὴ καθορίζουν τὴν θέσι τῆς στὴ βορειοανατολικῆ γωνία τοῦ κατωγιοῦ. Διατηροῦνται ὁμοῦς ἀνέπαφα μερικὰ πιθάκια, ἀνάμεσα στὰ ὅποια καὶ τὸ ὄραϊο πιθάρι τοῦ πίνακα 10/Α, με διακοσμημένες ταινίες (α), πού βρήκαμε καὶ στὰ πιθάκια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Σκαρλάτου καὶ ἄλλου (β, γ).

άναμμα του τζακιού, τενεκέδες με το τυρί, οι κλαδούρες, σωροί κλαδιών δηλαδή που χρησιμοποιούνταν στο άναμμα του φούρνου, και ό,τι άλλο χρειαζόταν ή οικογένεια.

Πολλές φορές στο κατώι έβαζαν και τις κότες, αλλά στο σπίτι που εξετάζουμε υπάρχει γι' αυτές ιδιαίτερος χώρος κάτω από το χαγιάτι (πίν. 2:Κμ). Στο επίπεδο του κατωγιού συναντούμε σωζόμενο τον χώρο που βρισκόταν κάτω από το πρόσθετο δωμάτιο του άνωγιού (πίν. 2:Ο). Ο χώρος αυτός έχει μια πόρτα προς την αύλη και ένα μεγάλο παράθυρο που και μόνον αυτό μπορεί να άποτελέσει άναμφισβήτητη άπόδειξη ότι πρόκειται περι προσθήκης πολύ μεταγενέστερης.

Αν εξετάσουμε τις τομές του σπιτιού (πίν. 3, 4), θα δούμε ότι τα ύψη είναι έναρμονισμένα προς το ύψος του ανθρώπου. Στο άνωι το ύψος από το δάπεδο του επάνω σπιτιού ως το μακάσι τής στέγης είναι 2,20 μέτρα, ύψος καταθλιπτικά χαμηλό αν υπήρχε όροφή, αλλά με τις κλίσεις τής στέγης έμφανείς, που προσθέτουν άλλο ένα μέτρο σχεδόν στο ύψηλότερο σημείο, ό χώρος γίνεται ευχάριστος. Η θύρα έχει ύψος 1,80 μ. και τόσο επίσης μένει από το κεντρικό δοκάρι τής όροφής του κατωγιού ως το δάπεδό του. Η σχέση των ύψων αυτών προς τα μεγέθη των κατόψεων όμως είναι τέτοια, ώστε οι όψεις να παρουσιάζονται με πολύ πετυχημένες άναλογίες (πίν. 5, 6). Η διάταξη του οικοπέδου, όπου εισχωρεί το πλαϊνό σπίτι, δημιούργησε την άνάγκη να επεκταθί ή αύλη και προς τη δύσι (πίν. 5/Β), όπου τοποθετήθηκε ό φούρνος (Φν). Στο νότιο μέρος υπάρχει το άναγκαίο (Ακ) και ένα προφυλαγμένο υπόστεγο, ό σουντουρμας (Σ), για το μεταφορικό ζώο, που πρέπει να ξεκουραστή σε μέρος ύψηνεμο, όταν έρχεται ιδρωμένο από μακρυνά¹.

Έδω λήγει ή περιγραφή του σπιτιού, χωρίς να συναντήσουμε καμμιά πρόνοια για μιν άκόμη ζωτική ανθρώπινη άνάγκη, το πλύσιμο. Ως την εποχή που χτίστηκε το σπίτι που εξέτάσαμε, ένα από τα παλιότερα που σώζονται όπως είπαμε, το πλύσιμο γινόταν με λεκάνες, στο χαγιάτι για τους μεγάλους και μέσα στο σπίτι για τα παιδιά. Φαίνεται όμως ότι μερικά χρόνια άργότερα ό νεροχύτης έγινε άπαραίτητος και τοποθετήθηκε πράγματι στο άνωι προς τ' άριστερα του λαγηνοστάτη, πέτρινος, προσαρμοσμένος στον τοίχο, ή μέσα σε ειδική θυρίδα².

γ'. Παραλλαγές. Είδαμε κατά την περιγραφή των σχετικών προς το σπίτι εθίμων στην εισαγωγή ότι ή ύποχρέωση να προικοδοτηθί το κορίτσι με σπίτι άνάγκαζε τους γονείς να χτίσουν, για τα γεράματά τους, ένα μικρό σπιτάκι, που ώνομαζόταν χαρακτηριστικά γέρικο, ή, αν το σπίτι ήταν άρκετά μεγάλο, να το χωρίσουν στα δύο. Η τελευταία αυτή περίπτωση δεν ήταν δυνατό να εφαρμοσθί στα παλιά μονόσπιτα, σαν αυτό που περιγράψαμε, άφου ό χωρισμός στα δύο θ' άκρωτηρίαζε τον μοναδικό του χώρο καθιστώντας τον άκατάλληλο για κατοικία. Στην περίπτωση αυτήν όμως μπορούσε το μονόσπιτο να διπλασιασθί, διατηρώντας κοινό το χαγιάτι και την αύλη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου διπλού σπιτιού άποτελεί ένα σπίτι, στο Πέρα Χωριό του Σχοινουδιού, ήλικίας περίπου διακοσίων χρόνων (πίν. 7/Α — πίν. 18/4). Το δεύτερο σπίτι έχει τον μεγάλο άξονά του κάθετο στον αντίστοιχον άξονα του πρώτου, όποτε το κτήριο έξωτερικά παρουσιάζει τη μορφή του γράμματος Γ. Η τοιχοδομία δείχνει ότι ή χρονολογία που χτίστηκε το δεύτερο σπίτι δεν απέχει πολύ από τη χρονολογία του πρώτου³.

1. Άλλα σπίτια, κάπως μεταγενέστερα, δεν διαθέτουν το υπόστεγο αυτό για το ζώο. Στην περίπτωση αυτή το δένουν κάτω από το χαγιάτι, ή άκόμη μπορούν να το σταβλίσουν και στο κατώι.

2. Τον βρίσκουμε στο σπίτι τής Άναστασίας Κουτσουμάλλη, στ' Άγρίδια, που χτίστηκε κάπου 50 χρόνια μετά το σπίτι του Κουτούφου.

3. Πολύ άργότερα προστέθηκε, παράλληλα προς τον άξονα του πρώτου σπιτιού και τρίτο (πίν.7/Α:

Ένα άλλο τέτοιο διπλό σπίτι είναι του Βασίλη Ζούνη στον "Αι Θόδωρο (πίν. 7/Β), που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο νέα στοιχειά που παρουσιάζει. Το πρώτο είναι ότι το αρχικό σπίτι (I) διαθέτει ένα μεγάλο χαγιάτι (Χ), τοποθετημένο κατά τρόπο που ο μεγάλος άξονας του σπιτιού να είναι κάθετος στον άξονά του, και τούτο γιατί το χαγιάτι αυτό συνδέει το σπίτι μ' ένα τετράγωνο χώρο (Πτ) που αποτελεί πατητήρι για τὰ σταφύλια. Ο χώρος αυτός έχει το ύψος του άνωγιού και κατωγιού μαζί, έτσι που ή πόρτα του, που ανοίγεται στο χαγιάτι, να είναι ύπερψωμένη κατά το ύψος του κατωγιού από το δάπεδό του. Μιά σχισμή, σαν πολεμίστρα, που λέγεται στην "Ιμβρο σκιστή (Σκ), στο ύψος κι αυτή του χαγιατιού, αερίζει το πατητήρι, ενώ χαμηλά υπάρχει πέτρινος κρουνός (Κ), απ' όπου τρέχει ο μούστος όταν πατιούνται τὰ σταφύλια. Φαίνεται ότι ο πρώτος ιδιοκτήτης του σπιτιού ζούσε από το κρασί που παρήγε, γι' αυτό και είχαν ανάγκη από ιδιαίτερο πατητήρι για μεγάλες ποσότητες σταφυλιών¹.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο του σπιτιού αυτού είναι ότι το πρόσθετο σπίτι (II) συγκοινωνεί με το κατώ του όχι με θύρα, που θα ήταν εύκολο ν' ανοιχτή κάτω από το χαγιάτι, αλλά με φάλι, δηλαδή καταπακτή (Φλ) που ανοιγόταν σε μια γωνία του άνωγιού, τρόπος που βλέπουμε να εφαρμόζεται και σ' άλλα σπίτια, αλλά όπου εκτός από την καταπακτή υπάρχει και ή κανονική πόρτα του κατωγιού. Το πρόσθετο σπίτι έχει σχεδόν το μήκος του χαγιατιού και δεν χωρίζεται σε άπάνω και κάτω σπίτι.

"Ένα «γέρικο» της εποχής αυτής (πίν. 7/Γ) σώζεται, μπορούμε να πούμε ανέπαφο, στο Ευλάμπιο². Το τζάκι με τὰ δύο παράθυρα του κανονικού σπιτιού δεν επιτρέπει πολύ το στένεμά του, γι' αυτό για να προκύψει το γέρικο³ κονταίνει το μήκος του⁴. Η όργάνωσι του έσωτερικού χώρου, με τὸ άπάνω και κάτω σπίτι, τὸ λαγηνοστάτη, τὰ ράφια, τὴν γούκερη, τὸ βορεινὸ παράθυρο και τὴν ἀμπαροθυρίδα κ.τ.λ. εφαρμόζεται πιστά. Μόνο που λείπουν από τὸ άνωί τὰ ἀμπάρια, γιατί ἂν ἔμπαιναν ή γούκερη δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀναπτυχθῆ⁵.

Ο προσανατολισμός του σπιτιού, ἴσως ἐπειδὴ ὁ νότιος τοίχος του είναι ἔπάνω σε δρόμο, είναι αντίθετος του συνηθισμένου. Το χαγιάτι δηλαδή βρίσκεται στο βοριά. Το πόσο ἐνοχλητικός είναι για τὸς κατοίκους ὁ προσανατολισμός αυτός, φαίνεται από τὸ γεγονός ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις ἀναγκάστηκαν νὰ σκεπάσουν με σανίδωμα πρόχειρο τὴν ἀνοιχτὴ πλευρὰ του χαγιατιού (πίν. 18/5). Κατὰ φυσικὴ συνέπεια αὐτὸ που ἐπέβαλλε ή ἀνάγκη ἔγινε καθεστὼς, κ' ἔτσι βρίσκουμε ἐξ ἀρχῆς κλειστὰ χαγιατία, ὅταν ὁ προσανατολισμός του σπιτιού δὲν μπορῆ νὰ εἶναι ἐκεῖνος που πρέπει.

αβγδ). Ἐνὼ ὁμως ή προσθήκη του δεύτερου είναι μελετημένη κατά τρόπο ὡστε τὰ δύο σπίτια μαζί ν' ἀποτελοῦν μιὰν ἐνότητα, με τὸ κοινὸ χαγιάτι και τὴν ἐξωτερικὴ πετρόσκαλα, τὸ τρίτο δὲν έχει καμμιάν ὀργανικὴ σχέση με τὰ ἄλλα δύο και ἐπὶ πλέον διαφέρει και ὡς τύπος, γιατί έχει ἐσωτερικὴ σκάλα.

1. Τὰ σταφύλια που θὰ χρησιμεύσουν για τὸ κρασί τῆς οἰκογενείας θὰ πατηθοῦν σε μιὰ μονόξυλη σκάφη, που βρίσκεται σε κάθε σπίτι (πίν. 10/Γ).

2. Οἱ πληροφορίες μου είναι ότι τὸ σπίτι είναι γνωστὸ ὡς σπίτι του Γιάννη Πηγηνοῦ, δὲν μπόρεσα ὁμως νὰ καθορίσω ἂν ὁ ἀναφερόμενος είναι ή ὄχι ἐκεῖνος που τὸ πρωτόχτισε.

3. Τὸ πλάτος του άνωγιού του ἐξεταζόμενου γέρικου σπιτιού είναι 3,50 μ., που δὲν διαφέρει σχεδὸν από τὸ πλάτος του άνωγιού του Κουτούφου (3,60 μ.).

4. Τὰ 6,50 μ. του Κουτούφου κατεβαίνουν ἐδῶ στὰ 4.

5. Καί ή θέσι τῆς εισόδου, που βρίσκεται στο ἀκρότατο σημεῖο του μακροῦ τοίχου, δὲν επιτρέπει τὴν τοποθέτησι ἀμπαριῶν. Οἱ γέροι ὁμως δὲν είχαν ἀνάγκη από ἰδιαίτερη σοδειὰ δημητριακῶν, γιατί τὸς φρόντιζαν τὰ παιδιὰ τους.

Παράδειγμα τέτοιου κλειστοῦ χαγιατιοῦ ἔχουμε στὸ σπίτι τοῦ Στέλιου Σαββαΐδη, στὸ Γλυκὺ. Τὸ σπίτι διατηρεῖ ὅλα του τὰ χαρακτηριστικά, ἀκόμη καὶ τ' ἀμπάρια του, ἀνέπαφα (πίν. 7/Δ)¹. Τὸ χαγιατί ἀποτελεῖ δεῦτερο κλειστὸ χῶρο (πίν. 18/6), μὲ τζάκι καὶ βορεινὸ παράθυρο (X). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ κατῶνι (Κτ), ὅπου μπαίνει κανεὶς πρῶτα στὸν κάτω ἀπ' τὸ κλειστὸ χαγιατί χῶρο (Κγ) καὶ ὕστερα στὸ κυρίως κατῶνι (Απ).

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σπίτι καὶ σ' ἕνα ἄλλο, στὸ Κάστρο (πίν. 7/Ε), ὅπου τὸ κλειστὸ βορεινὸ χαγιατί εἶναι καλύτερα συνδυασμένο μὲ τὸ κύριο σῶμα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴ σκάλα, γιὰ τὸ σύνολο ἀποκτᾶ τὸ σχῆμα Γ, μιὰ καὶ κλείεται, τὸ χαγιατί φαρδαίνει συγχρόνως καὶ ἀποκτᾶ διαστάσεις δωματίου. Στὸ σπίτι τοῦ Κάστρου μάλιστα μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν λείπει ὁλότελα τὸ χαγιατί ἀλλὰ περιορίζεται μόνο σ' ἕνα εἶδος κεφαλόσκαλου, πρᾶγμα ποὺ δὲν παρατηρεῖται στὸ σπίτι ποὺ βρίσκεται στὸ Γλυκὺ, ὅπου τὸ κεφαλόσκαλο αὐτὸ εἶναι ἀτροφικόν.

δ'. **Ἐξέλιξι.** Δὲν εἶναι ἀπίθανο ἢ παρουσία τοῦ κλειστοῦ χαγιατιοῦ νὰ γέννησε τὴν ἰδέα νὰ μεταφερθῆ ἢ σκάλα μέσα στὸ σπίτι, τοποθετούμενη στὸ νέο χῶρο ποὺ ἀπέκτησε.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ βλέπουμε στὸ σπίτι τῆς Μαρίας Ντεληκωνσταντῆ στὸ Γλυκὺ (πίν. 8/Α), ὅπου τὸ ἕνα σκέλος τοῦ Γ, ὅπως τὸ εἶδαμε νὰ διαμορφώνεται στὸ Κάστρο, ἐπιμηκύνεται γιὰ νὰ χωρέσει μέσα ἢ σκάλα, ποὺ ἔχει τὰ δύο τῆς πρῶτα σκαλοπάτια πέτρινα (Π), ἀνάμνησι τῆς πετρόσκαλας, ἐνῶ ὕστερα συνεχίζεται ὡς ξύλινη (Ξ), ἀφοῦ πιά εἶναι προφυλαγμένη ἀπὸ τίς καιρικές μεταβολές. Ἡ ἐπιμήκυνσι τοῦ χώρου ἐπιτρέπει ἐπὶ πλέον νὰ χωρισθῆ τὸ ἀνωί, ὡς τὸ σημεῖο ποὺ δὲν παραβλάπτεται ἢ σκάλα, μὲ ἐλαφρὸ μπαγδατίσιο τοῦχο, ὅποτε δημιουργεῖται ἔτσι ἕνα νέο ξεχωριστὸ δωμάτιο, ὁ *μουσαφιρ ὀντᾶς*. Στὸ ἐξεταζόμενον σπίτι τὸ ἀνωί ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ ἀμπάρια ποὺ τοποθετοῦνται στὸν νέο χῶρο τοῦ κατωγιοῦ². Ὁ χῶρος αὐτὸς χρειαζόταν ἕνα ὄνομα. Ὁνομάστηκε *κατωγι* (Κγ) καὶ ὁ ὅρος «κατῶνι» περιωρίστηκε στὴν ἀποθήκη, ὅπου ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὸν ἴδιο προορισμὸ ὅπως καὶ στὸ μονόσπιτο. Στὸ ἀνωί δημιουργεῖται, ἐκεῖ ποὺ τελειώνει ἢ σκάλα, μιὰ μικρὴ σάλα (Σλ) ποὺ ἔχει ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὸν μεγάλο χῶρο ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀνωί τοῦ παλιοῦ μονόσπιτου (Σπ) καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο τὸ νέο δωμάτιο (Μο). Αὐτὴ ἢ μικρὴ σάλα, ποὺ εἶναι τὸ μέρος ὅπου καταλήγει ἢ σκάλα — ὅπως καὶ στὸ χαγιατί — ἔχει κάτι ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χαγιατιοῦ ποῦ, κατὰ κάποιον τρόπο, «μπῆκε μέσα στὸ σπίτι». Ἡ ἄλλη ἔννοια τοῦ χαγιατιοῦ, ποὺ εἶναι τὸ μέρος στὸ ὁποῖο ἐβγαίνουν ἀπὸ τὸ ἀνωί «γιὰ νὰ πάρουν ἄερα», προκάλεσε ἐδῶ τὴν συνέχισι τῆς σάλας πρὸς τὸ ὑπαιθρο μ' ἕναν κρεμαστὸν *ἐξώστη*.

Ἔτσι ἀρχίζει μιὰ φυσικὴ ἐξέλιξι τοῦ σπιτιοῦ πρὸς ἕνα νέο τύπο. Τὸν νέο τοῦτο τύπο τὸν βλέπουμε νὰ παίρνη διάφορες μορφές, τείνοντας πρὸς συμμαζέμα καὶ ἀπλούστευσι. Ἔτσι, ἀντὶ ὁ ἄξονας τῶν νέων χώρων νὰ εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μονόσπιτου πυρῆνα, μπορεῖ νὰ εἶναι παράλληλος, ὅπως τὸ βλέπει κανεὶς στὸ σπίτι τῆς Μαρίας Καραδημήτρη στὸν «Αἰ Θόδωρο» (πίν. 8/Β), γιὰ νὰ ξαναγίνῃ πάλι κάθετος, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορά μέσα σ' ἕνα ἀπλὸ ὀρθογώνιο περίγραμμά. Τέτοιο εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη, στὸν «Αἰ Θόδωρο» ἐπίσης, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν τελείωσι τοῦ τύπου (πίν. 8/Γ). Τὸ κτήριον στὸ σύνολό του ξαναβρῆκε τὴν ἀπλὴ μορφὴ τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου. Ἡ συνολικὴ του ἐπιφάνεια εἶναι ὄχι πολὺ μεγαλύτερη

1. Τ' ἀμπάρια τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ εἶναι μὲν τρία, ἀλλὰ τὸ ἕνα, πρὸς τ' ἀριστερά, εἶναι διπλάσιο σὲ μέγεθος ἀπὸ καθένα ἀπ' τ' ἄλλα δύο. Χωρίστηκε δηλαδὴ τὸ συνολικὸ μέγεθος στὰ τέσσερα, καὶ τὰ δύο τέταρτα ἀπετέλεσαν ἕνα μεγάλο ἀμπάρι (πίν. 7/Δ:Α).

2. Μ' ἕνα σανίδωμα πρόχειρο, ὁ χῶρος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀνωί τοῦ μονόσπιτου εἶναι χωρισμένος σήμερα στὰ δύο.

από την επιφάνεια του μονόσπιτου¹, διαθέτει όμως συνολικά τέσσερις χώρους αντί δύο. Οί δύο απ' αυτούς είναι το άνω και το κατώ του παλιού σπιτιού, σε μικρογραφία, με όλα τους τα γνωστά εξαρτήματα, εκτός από τ' άμπάρια που μεταφέρθηκαν στην κατωγή².

Ο τύπος αυτός συνεχίζει την εξέλιξη του με την επιμήκυνση ολόκληρου του κτηρίου με τον σκοπό να περιορισθῆ το ύψος, σχετικά με τους άλλους χώρους, μέγεθος τῆς κατωγῆς και να καταστῆ πρακτικά πῶς χρήσιμη, να αὐξηθῆ μάλιστα συγχρόνως και τὸ μέγεθος τῆς μικρῆς σάλας, ὅπου καταλήγει ἡ σκάλα στὸ άνωί. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαθέσεως εἶναι νὰ δημιουργηθῆ τρίτος χώρος στὸ κάτω πάτωμα, πὸς ἔπρεπε κι αὐτὸς νὰ βρῆ κατάλληλο ὄνομα και τὸ βρῆκε κατὰ πολὺ εὐστοχο τρόπο, γιατί ὠνομάστηκε χαμῶί. Ἔχουμε ἔτσι στὸ κάτω πάτωμα — ὅπως μπορούμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε στὸ σπῆτι τοῦ Γιάννη Μπανάγου στὸν "Αἰ Θόδωρο (πῆν. 8/Δ)— τὴν παλιά ἀποθήκη, πὸς διατηρεῖ τὸν προορισμὸ τῆς και μονοπωλεῖ τὴν ὄνομασία «κατώί» ὀλόκληρου τοῦ κάτω πατώματος· τὴν «κατωγή» (Κγ) πὸς, περιωρισμένη σὲ λογικὸ μέγεθος, ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδο τοῦ νέου τύπου διατηρῶντας ἀπὸ τὸν ἀμέσως προηγούμενο τὴν συνήθεια νὰ μπαίνουν ἐκεῖ τ' άμπάρια· και τὸ «χαμῶί» (Χμ), πὸς εἶναι ἓνα δωμάτιο ἀνάλογο πρὸς τὸ παλιὸ «ἀπάνου σπῆτι», με τζάκι δηλαδὴ και γύρω του παράθυρα, ράφια κ.τ.λ. και πὸς χρησιμεύει σὰν μαγειρειὸ, καθημερινὸ και τραπεζαρία. Στὸ άνωί τὸ δωμάτιο πὸς εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν ἀποθήκη (Σπ), με τὸ τζάκι στὴν πατροπαράδοτη θέση, παίζει τὸν ρόλο ὑποδωματίου, ἐνῶ τὸ νέο δωμάτιο, πὸς εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ χαμῶί (Μο) εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ὁ «μουσαφῆρ ὄντας», πὸς μαζὺ με τὴν μεγαλωμένη σάλα (Σλ) προορίζεται γιὰ ὅ,τι προωριζόταν τὸ κάτω σπῆτι, δηλαδὴ γιὰ τῆς γιορτῆς και τὸς χορούς. Χαρακτηριστικὸ τοῦ τύπου εἶναι ὅτι ἡ σάλα ἀποκτᾶ, σὲ πολλὰ σπῆτια, ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος τζαμόπορτας (Τμ) μεγάλου σχετικὰ πλάτους, πὸς πιάνει σχεδὸν ὄλο τὸν πρὸς τὸν ἐξώστη (Εξ) τοῖχο³ και πὸς δείχνει ἀσφαλῶς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς σάλας αὐτῆς δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι στενὰ δεμένη με τὴν ἔννοια τοῦ ἀνοιχτοῦ χαγιατιοῦ.

Ο τύπος αὐτὸς σπιτιοῦ μπορεί νὰ θεωρηθῆ ὅτι δὲν ὑπολείπεται σὲ σημασία ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τύπο τοῦ μονόσπιτου, γιατί ἐξυπηρετεῖ κι αὐτὸς τέλεια τῆς νέες συνθηκῆς ζωῆς. Ἦδη ἀρχίζει ἡ χρῆσι κανονικῶν τραπεζιῶν και καθισμάτων, γι' αὐτὸ και τὰ παράθυρα ἀπέχουν περισσότερο ἀπὸ τὸ πάτωμα⁴. Ἦ διαφοροποίησι τῶν χώρων θεωρεῖται πῶς ἀπαραίτητη, γι' αὐτὸ και τὰ μονόσπιτα ἐγκαταλείπονται σιγὰ σιγὰ. Καὶ εἶναι τόση ἡ σημασία πὸς ἀπαίτησεν αὐτὸς ὁ τύπος⁵, ὥστε ἀργότερα σπῆτια πλουσιῶν ἀγροτῶν πὸς μπορούν, σὲ σύγκρισι με τὰ κανονικά, νὰ θεωρηθοῦν πῶς νοικοκυρόσπιτα, χτίζονται σὰν παραλλαγῆς τοῦ τύπου αὐτοῦ.

Ἐνα τέτοιο ἀξιοπρόσεχτο σπῆτι εἶναι τοῦ Σκαρλάτου στὸν "Αἰ Θόδωρο (πῆν. 8/Ε). Σύμφωνα με μιὰν ἐπιγραφή πὸς εἶναι ἐντελεσμένη στὴν κύρια ὄψι του χτίστηκε τὸ 1896. Τὸ σπῆτι

1. Ἦ ἐπιφάνεια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου εἶναι 23,40 τ.μ., ἐνῶ τοῦ σπιτιοῦ πὸς ἐξετάζουμε 28,50 τ.μ. Τὸ δεύτερο δηλ. εἶναι μόνο κατὰ 22 τοῖς ἑκατὸ μεγαλύτερο τοῦ πρώτου.

2. Ὁ ἀ μπορούσε κανεῖς νὰ διερωτηθῆ, ἀν ὁ νέος αὐτὸς τύπος δημιουργήθηκε και συνεχίστηκε, γιατί παρουσίαζε πλεονεκτήματα σὲ σύγκρισι με τὸν παλιὸ. Μᾶλλον θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ συνθηκῆς τῆς ζωῆς ἀλλάξαν, δημιουργῶντας νέες ἀπαιτήσεις. Τὸ χωριὸ πυκνοκατοικήθηκε και ἦταν ὄλο και πῶς δύσκολο νὰ βρῆ κανεῖς ἐλεύθερο οἰκόπεδο, γιὰ νὰ προσανατολίση τὸ σπῆτι του ὅπως ἔπρεπε. Γιὰ τὴ νέα κατάσταση ὁ καινούργιος τύπος ἦταν βέβαια πῶς ἐξυπηρετικὸς, καταργοῦσε ὅμως τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα αὐλῆς-σπιτιοῦ τοῦ μονόσπιτου.

3. Τὸ σπῆτι σήμερα ἔχει ὑποστῆ ριζικὴν ἐπισκευὴ στὸ ἐπάνω μέρος του, ἀλλὰ τὴν παλιά του κατάσταση μὸς τὴν περιέγραψε λεπτομερῶς, ἐπὶ τόπου, ὁ ἰδιοκτήτης του, πὸς εἶναι ἐκεῖνος πὸς ἔκαμε τῆς ἐπισκευῆς.

4. Ἀπὸ 45 ἐκ. στὸ σπῆτι τοῦ Κουτούφου, ἐδῶ βρίσκονται σὲ ὕψος 75 ἐκ.

5. Ἔχει κατακλύσει τὰ χωριά, ἀντικαθιστῶντας παντοῦ τὸ μονόσπιτο.

μπορεί να θεωρηθῆ ὅτι ἀνήκει στὴν ἐξελικτικὴ φάσι, ὅπου ὁ ἄξονας τῆς κατωγῆς εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μονόσπιτου, μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει καὶ χαμῶι. Ἡ παλιὰ δηλαδὴ ἀποθήκη (Απ), τὸ κατῶι τοῦ νέου τύπου, δὲν εἶναι στὴν ἴδια σειρὰ μὲ τὴν κατωγῆ (Κγ) καὶ τὸ χαμῶι (Χμ), ὅπως στὸ σπῆτι τοῦ Μπανάγου (πίν. 8/Δ), ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς χώρους, ὅπως συμβαίνει στὸν ἐνδιάμεσο τύπο τοῦ σπιτιοῦ τῆς Μαρίας Καραδημήτρη (πίν. 8/Β). Στὸ ἀνωί ἢ σάλα ἔχει ἀποκτήσει σημασία, γιατί εἶναι ὁ μεγαλύτερος χώρος τοῦ ὀρόφου καὶ ἀνοίγεται πρὸς τὸν στενόμακρο ἐξώστη μὲ μεγάλη τζαμόπορτα, ὅπως καὶ στὸ σπῆτι τοῦ Μπανάγου¹. Ἄνάμνησι τοῦ παλιοῦ σπιτιοῦ ἀποτελεῖ τὸ δωμάτιο πού βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ σάλα, ὅπου διατηρεῖται τὸ τζάκι, τ' ἀμπάρια², ἀκόμη καὶ ἡ ἀμπαροθυρίδα. Τὸ μῆκος του ὅμως εἶναι τὸ μισὸ περίπου τῆς ἀπὸ κάτω ἀποθήκης, ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς ὁποίας μικρότερο ἐπίσης εἶναι τὸ πλάτος τοῦ δωματίου αὐτοῦ γιὰ νὰ μεγαλώσῃ ἡ σάλα. Τὸ ἄλλο μισὸ τοῦ μήκους τῆς ἀποθήκης καλύπτεται ἀπὸ ἓνα δεύτερο δωμάτιο, ἐνῶ ἓνα τρίτο (Μο), ὁ μουσαφῖρ ὄντᾶς τοῦ νέου τύπου, εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ χαμῶι.

Ἐνας ἐνδιάμεσος τύπος πού συναντᾶ κανεὶς μόνο στὸ Σχοινοῦδι καὶ δὲν εἶχε κατοπινην ἐξέλιξι προῆλθε, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς πετρόσκαλας μέσα στὸ σπῆτι, ἀπὸ τὴν διάθεσι πολλαπλασιασμοῦ τῶν ξεχωριστῶν χώρων, μὲ τὸν χωρισμὸ τοῦ ἀπάνω ἀπὸ τὸ κάτω σπῆτι στὸ ἀνωί. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸ μεταφέρθηκε τὸ χαγιάτι ἀκριβῶς στὴ μέση τῆς νοτίας ὀψεως, ὅπου ἀνοίχτηκε ἡ θύρα τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 9/Α). Ἡ σκάλα (Π) διατηρήθηκε ἐξωτερικῆ, δημιουργήθηκε ὅμως μπαίνοντας στὸ ἀνωί μιὰ στενὴ εἴσοδος πού ἔφθανε σὲ βάθος ὡς τὸν ἄξονα τοῦ σπιτιοῦ. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τοποθετήθηκε μιὰ γούκερη γιὰ τὸν χῶρο πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ ἐπάνω σπῆτι (Ο₁) καὶ μιὰ στὸ χῶρο πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ κάτω σπῆτι (Ο₂). Ἔτσι ἀντὶ νὰ ἔχουμε τὸν εὐρύχωρο σπῆτι, ἔχουμε δύο μικρὰ σχετικὰ δωμάτια. Σὲ κανένα ἀπ' αὐτὰ βέβαια δὲν μποροῦν νὰ ἐξοικονομηθοῦν τ' ἀμπάρια, πού δὲν ξέρω ἂν τοποθετήθηκαν στὸ κατῶι, γιατί τὸ σπῆτι, ὅταν τὸ ἐπεσκέφθηκα, χρησιμοποιοῦταν σὰν στάβλος κάτω καὶ σὰν ἀποθήκη ἐπάνω.

Τέτοια σπῆτια, ἀλλοιωμένα κατὰ τρόπο ὥστε νὰ πλησιάζουν τὸν τελευταῖο ὀλοκληρωμένο τρόπο πού εἶδαμε, μὲ χωρισμὸ τοῦ κατωγιοῦ καὶ ἄλλες ἐπεμβάσεις, ὑπάρχουν στὸ Πέρα Χωριὸ καὶ στὴν Ἁγία Ἐλένη τοῦ Σχοινοῦδιοῦ.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ τοῦ ἱμβριώτικου σπιτιοῦ πορεία, πού περιγράψαμε ὡς τώρα, εἶχεν ὡς ἀφετηρία ἀνάγκες πού προέκυψαν ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, γι' αὐτὸ καὶ δὲν παρουσιάζουν κανένα ξένο στοιχεῖο στοὺς τύπους πού προέκυψαν. Τὸ ξένο στοιχεῖο ἀναφαίνεται πρῶτα στὴν Παναγία, ὅπου ἡ ὄθησι πρὸς τὶς ἀστικὲς συνήθειες εἶναι ἐντονώτερη, ὀφειλόμενη, χωρὶς ἄλλο, στὶς διαθέσεις ξενητευσμένων Ἱμβριῶν, πού γυρνοῦσαν στὸν τόπο τους.

Εἶδαμε ὅτι στὸν τελικὸ τύπο τὸ ἐπάνω ἀπὸ τὸ χαμῶι δωμάτιο θεωρήθηκε ὁ μουσαφῖρ ὄντᾶς. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ δωμάτιο, ὅπου θὰ δεχθῆ ὁ ἐντόπιος τὸν ξένο, ἦταν ἐπιθυμητὸ ν' ἀποκτήσῃ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο ἀστικὸ ὕφος. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ν' ἀποκτήσῃ μεγάλη παράθυρα. Ὁ βαρὺς ὅμως λιθόκτιστος τοῖχος δύσκολα μπορεῖ νὰ δεχθῆ μεγάλα ἢ πολλὰ παράθυρα. Οἱ μαστόροι ἀποφαίνονταν ὅτι οἰκοδομικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἐπιθυμία τοῦ πελά-

1. Κ' ἐδῶ σήμερα ἡ πόρτα αὐτὴ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἔχει κλεισθῆ μὲ στενὸ πλίνθινο τοῖχο, πού ἀφίνει νὰ διαγράφεται στὸ ἐσωτερικὸ τὸ παλιὸ ἀνοίγμα. Οἱ σημερινοὶ ἰδιοκτῆτες τοῦ σπιτιοῦ μοῦ περιγράψανε, μὲ κάθε λεπτομέρεια, τὴν παλιὰ τζαμόπορτα, πού τὸ κούφωμά της εἶχε τὸ σχῆμα πού εἰκονίζεται στὸν πίν. 8/Ε: "Ὁψι.

2. Τ' ἀμπάρια σήμερα λείπουν ἀλλὰ, ὅπως στοῦ Κουτούφου, τὰ ἔχνη τους στὸν τοῖχο ὑπάρχουν. Μαρτυροῦν ἐπίσης γιὰ τὴν ὑπαρξί τους οἱ πληροφορίες τῶν ἰδιοκτητῶν.

του, αλλά και ο πελάτης επέμενε, ρωτώντας πώς ανοίγονται όλα εκείνα τα παράθυρα που είδε σ' άλλα μέρη. Η απάντησι ήταν ότι εκεί τὰ σπίτια είναι ξύλινα. Και πάλι η μοιραία ἐρώτησι: Δὲν μπορεί ὁ τοῖχος πού θ' ἀνοίχτοῦν τὰ παράθυρα νὰ γίνῃ ξύλινος;

Ἔτσι μπήκε τὸ ξένο στοιχείο στὸν ἐντόπιο τύπο σπιτιοῦ, ὅταν ἔκαμαν μόνο τὸν ἓνα τοῖχο τοῦ καλοῦ ὄντᾶ ξύλινο (πίν. 8/Z) μὲ δύο μεγάλα παράθυρα¹. Στὴν ἀρχὴ ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ στενοῦ προσώπου τοῦ ὄλου κτηρίου, γιὰ νὰ μὴ παραβλάπτεται ἡ ἀντοχὴ τῶν μακρῶν τοίχων πού μένουν ἔτσι ἀσύνδετοι στὴν ἄκρη τους. Στὸ δεύτερο βῆμα ὁ τοῖχος αὐτὸς θὰ προχωρήσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀπὸ κάτω λίθινου τοίχου σχηματίζοντας σαχμισὶ (πίν. 8/H), ἀφοῦ εἶναι εὐκόλο νὰ στηριχθῇ ἐπάνω στὰ δοκάρια τοῦ πατώματος². Στὸ ἐπόμενο βῆμα μοιραία θὰ γεννηθῇ ἡ ἰδέα ὅτι, ἀφοῦ ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι τόσο ἐλαφρὸς, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ κρεμαστῇ σὰν ἐξώστης ἀπ' τὰ ξύλινα δοκάρια, ἔπεται ὅτι μπορεῖ ν' ἀφαιρεθῇ καὶ ὁ ἀπὸ κάτω λίθινος τοῖχος τοῦ χαμωγιοῦ. Ἀλλὰ τότε τὸ χαμῶδι μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ βιτρίνα καὶ νὰ μετατραπῇ σὲ μαγαζὶ γιὰ νὰ φέρῃ εἰσόδημα. Ἀρκεῖ γι' αὐτὸ τὸ σαχμισὶ τοῦ καλοῦ ὄντᾶ νὰ στραφῇ πρὸς τὸ δρόμο (πίν. 8/Θ).

Ἔτσι φθάνουμε πάλι σ' ἓναν ἐξυπηρητικὸν τύπο πού γενικεύεται κυρίως σ' ἐκείνους πού θέλουν νὰ ἔχουν μαγαζὶ, καὶ μ' αὐτὴ τὴ μορφή διαδίδεται στὰ περισσότερα χωριά τῆς Ἰμβροῦ³.

Ὅταν συνηθίστηκε ἡ ἰδέα τοῦ ξύλινου τοίχου, δὲν χρειάζοταν παρὰ ἓνα βῆμα γιὰ νὰ δοῦμε νὰ χτίζεται ὀλόκληρος ὄροφος ξύλινος (πίν. 19/3). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μέθοδος κατασκευῆς τῶν ξύλινων σπιτιῶν εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἐντόπια παράδοσι, φερμένη στὸ νησί ἀπὸ τεχνῖτες πού ἐργάζονταν, ὅταν δὲν εὕρισκαν στὸν τόπο τους δουλειά, στὴν κοντινὴ Ἀνατολή, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ξύλινο σπίτι. Γι' αὐτὸ συναντοῦμε στὴν Ἰμβρο, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σπίτια μὲ ξύλινο καπλαμᾶ στὸ ἐξωτερικὸ τους, καὶ τὸ τυπικὸ μικρασιατικὸ σύστημα τοῦ ἐξωτερικοῦ σοβᾶ ἐπάνω σὲ μπαγδατί, μὲ περβάζια ξύλινα στὶς ἄκρες τῶν σαχμισιῶν κ.τ.λ. (πίν. 19/4). Πάντως ἡ δύναμι τῶν παραδοσιακῶν δεδομένων εἶναι τόση, ὥστε, ἀκόμη καὶ στὸν παρεῖσακτο μικρασιατικὸν τύπο σπιτιοῦ, νὰ βρίσκουμε πολλὰ τοπικὰ γνωρίσματα καὶ σ' ὅλες αὐτὲς τίς κατηγορίες νὰ μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ «Ἰμβριώτικον σπίτι». Αὐτὸ δυστυχῶς δὲν μπορούμε νὰ τὸ κάνουμε στὰ σύγχρονα σπίτια, τὰ ὁποῖα, ξεκομμένα, ὅπως ἀναφέραμε καὶ στὴν εἰσαγωγὴ, τελείως ἀπὸ ὁποιαδήποτε παράδοσι καὶ μὲ τὴν ἀσυνδοσία πού ἐπιτρέπει σὲ ἀκατάριστους τεχνῖτες ἢ εὐκολία χειρισμοῦ τοῦ μεπετὸν ἀρμέ, παρουσιάζουν ὄψι τραγελαφικὴ καὶ ποιότητα κάτι παραπάνω ἀπὸ χαμηλὴ. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν ἀφορᾶ βέβαια μόνο τὴν Ἰμβρο ἀλλὰ εἶναι γενικὸ στὶς μέρες μας.

1. Τέτοια εἶναι στὴν Παναχία τὰ σπίτια τοῦ Παναγιώτη Παχύλη, τοῦ Νικόλα Μιχαηλίδη, τῆς Κυριακούλας Ψωμᾶ κ.ἄ.

2. Ὅπως στὸ σπίτι τοῦ Γιάννη Πολίτη στ' Ἀγρίδια, τοῦ Φώτη Πούπα καὶ τοῦ Δημήτρη Ντεμμετζῆ στὴν Παναχία κ.ἄ.

3. Ὅπως φαίνεται στοὺς πίνακες 19/1 καὶ 19/2, πού παριστάνουν, ὁ πρῶτος ἓνα τέτοιο σπίτι στὸ Γλυκὸ καὶ ὁ δεύτερος στὸ Σχοινοῦδι.

Β'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ

Τὸ παλιὸ μονόσπιτο, ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ αὐλὴ καὶ ἀπὸ τὸ κλειστὸ διώροφο κτήριο. Ἐδῶ θὰ ἐξετάσουμε, ἀπὸ κοντά, τὰ διάφορα μέρη ποὺ συγκροτοῦν τὶς δυὸ αὐτὲς βασικὲς ὑποδιαιρέσεις τοῦ σπιτιοῦ.

α'. **Ἡ αὐλὴ.** Κατὰ κανόνα ἡ αὐλὴ βρισκόταν, ὅπως εἶδαμε, μπρὸς στὴ νότια μακρὰ πρόσοψι τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ προφυλάγεται μὲ τὸν ὄγκο του ἀπὸ τὸν κρῦο βοριά.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὅταν πρωτοσυνοικίστηκε τὸ χωριό, ὁ κανόνας αὐτὸς ἐφαρμόστηκε, σιγὰ σιγὰ ὅμως μὲ τὸν διπλασιασμό, τὶς προσθήκες καὶ ἄλλες ἀναπόφευκτες ἐπεμβάσεις, ποὺ προήλθαν ἀπὸ ζωτικὲς ἀνάγκες, οἱ αὐλὲς σφίχτηκαν, μίκρυναν καὶ ἄλλαξαν προσανατολισμό.

Ἀπὸ τὰ σπίτια ποὺ ἐξετάσαμε, ἡ αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου βρίσκεται μὲν ὅπως εἶδαμε (πίν. 5/B) κανονικὰ μπρὸς στὴν νότια ὄψι, ἐπεκτείνεται ὅμως καὶ πρὸς τὴ δύσι, ὅπου ἔχει τοποθετηθῆ ὁ φούρνος¹, κατὰ μεγάλη πιθανότητα μετὰ τὴν προσθήκη τοῦ νοτίου δωματίου.

Στὸ σπίτι μὲ τὸ πατητῆρι τοῦ Βασιλῆ Ζούνη ἡ αὐλὴ βρίσκεται ἀνατολικά, στοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη στὸν βοριά, ἐνῶ σὲ σχετικὰ νεώτερα σπίτια πιθανὸν νὰ μὴν ὑπάρχει πιά χῶρος γιὰ αὐλὴ, ὅπως συμβαίνει στὸ σπίτι τοῦ Μαϊνάρη στ' Ἀγρίδια, ὅπου ὁ φούρνος του, ποὺ παίρνουμε γιὰ παράδειγμα παρακάτω, βρίσκεται ἀντίκρου στὸ σπίτι, ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τοῦ δρόμου, σ' ἓνα μικρὸ, ἀνεξάρτητο οἰκόπεδο.

1. **Ὁ φ ο ὤ ρ ν ο ς.** Τὸ σπουδαιότερο ἐξάρτημα τῆς αὐλῆς εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ φούρνος, ἀπαραίτητος σὲ κάθε σπίτι γιὰ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμιοῦ. Ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαιτέρου μικρὸ κτήριο (πίν. 9/B), κτισμένο — τουλάχιστον τὴν ἐποχὴ τῶν μονόσπιτων — μὲ τὴ ἴδια, ὅπως καὶ τὸ σπίτι, ἐπιμέλεια. Στὸ μικρὸ αὐτὸ κτήριο, ποὺ ἡ στέγη προεκτείνεται πρὸς τὴν κύρια ὄψι του γιὰ νὰ σχηματίζῃ ὑπόστεγο, τὸ μέρος ὅπου ἀνάβεται ἡ φωτιά ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἡμισφαιρικὸ θόλο, χτισμένο μὲ κομματὰ ἀπὸ κεραμίδια γιὰ νὰ κρατοῦν τὴ ζέστη. Ὁ θόλος, ποὺ ἔχει διάμετρο περίπου 1,20 μ., ἐδράζεται πάνω σὲ μιὰ συμπαγῆ βᾶσι ὕψους περίπου 60 ἐκ., ποὺ σκεπάζεται μὲ πλάκες στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ φούρνου, σχηματίζοντας μιὰν αὐστηρὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Ὁ θολωτὸς φούρνος ἔχει δυὸ ἀνοίγματα: τὸ **στόμα** (Σμ) — ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ μιὰν ὀριζόντια πέτρα στηριγμένη πάνω σὲ δύο κατακόρυφες ποὺ ὀνομάζονται **μυριόφλια** (Μφ) — ἀπ' ὅπου μπαίνουν τὰ κλαδιὰ ποὺ θὰ καοῦν γιὰ νὰ ζεσταθῆ ὁ φούρνος καὶ ὕστερα τὰ ψωμιά, καὶ τὴν **ἀνιπνιά** ἢ τὸ **ρ'θούν'** (Αι), ποὺ ἀποτελεῖ τὸ στόμιο ἐνὸς **τούμπου**, δηλαδὴ πῆλινου σωλῆνα ποὺ καταλήγει στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ θόλου καὶ κλείεται πρὸς τὰ ἔξω μὲ μιὰ μικρὴ πλάκα. Ὁ ρόλος τῆς ἀνιπνιάς εἶναι νὰ προκαλῆ τὸ κρῶμα τοῦ φούρνου, ἂν παραπυρώσῃ. Μπρὸς στὸ στόμα τοῦ φούρνου βρίσκεται ὁ **μπατζᾶς** (Μζ), ὁ ὁποῖος στηρίζεται πρὸς τὰ ἔξω ἐπάνω σὲ τόξο. Δημιουργεῖται ἔτσι μπρὸς στὸ φούρνο ἓνας μακρόστενος χῶρος, 30 - 40 ἐκ. πλάτους, ποὺ χωρίζεται στὰ τρία: τὸ κεντρικὸ, μπρὸς στὸ στόμα, μέρος (πίν. 9/B:α), καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο **φουρνοθυρίδες** (Θφ),

1. Στὴ μεταφορὰ τοῦ φούρνου στὴ θέση ποὺ βρίσκεται σήμερα συνέτεινε ἀσφαλῶς καὶ ἡ παρουσία ἐνὸς βράχου στὴ μιὰ γωνία τῆς νότιας αὐλῆς (πίν. 5/B:B) ποὺ ἐμπόδιζε τὴν τοποθέτησι τοῦ φούρνου ἐκεῖ.

από τις όποιες ή μία άνοίγεται πρὸς τὰ εμπρὸς καὶ ή άλλη, ή πρὸς τὰ δεξιά, άνοίγεται πρὸς τὸ στόμα. Ἡ πρώτη χρησιμεύει γιὰ νὰ μπαίνουν προσανάμματα ή άλλα σχετικά μετὸ άναμμα τοῦ φούρνου, ἐνῶ ή δεύτερη γιὰ νὰ μαζεύεται ἐκεῖ ή στάχτη¹.

2. Ὁ σ ο υ ν τ ο υ ρ μ ᾶ ς. Πολλά σπίτια ἔχουν στήν αὐλή σουντουρμᾶ², πού χρησιμεύει γιὰ άποθήκευσι πραγμάτων πού δέν θέλουν μεγάλη προφύλαξι, ὅπως π.χ. ξύλων³, ή γιὰ νὰ ξειδρώνη τὸ μεταφορικὸ ζῶο⁴.

3. Τὸ ἀ ν α γ κ α ῖ ο. Ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου, χτισμένο ὅπως εἶδαμε στὰ 1896, τὸ άποχωρητήριο, πού στήν Ἰμβρο λέγεται «ἀναγκαῖο», δέν ἔχει καμμιά σχέση μετὸ σπίτι, ἀλλά κτίζεται σάν ανεξάρτητο μέρος τῆς αὐλῆς.

Στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια φαίνεται ὅτι ἀναγκαῖο δέν ὑπῆρχε, καθιερώθηκε ὅμως πολὺ νωρὶς μετὸ ξύλινο πάτωμα, πού εἶχε στή μέση τετράγωνο άνοιγμα. Κανένα ἀπὸ τὰ σωζόμενα σήμερα άποχωρητήρια δέν διατηρεῖ τὴν παλιὰ μορφή, πρᾶγμα φυσικὸ, ἀν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι μετὴν ἐξέλιξι τῆς ὑγιεινῆς ἐκεῖνο πού ἐκσυγχρονίστηκε τέλεια ὑπῆρξε τὸ παλιὸ μετὴν ξύλινη πατωσιὰ ἀναγκαῖο.

β'. Τὸ κτήριο. 1. Τὸ τ ζ ᾶ κ ι. Ἄν τώρα, μετὰ τὴν αὐλή, στρέψουμε τὴν προσοχή μας πρὸς τὸ κτήριο τοῦ σπιτιοῦ, θὰ δοῦμε ὅτι τὸ σπουδαιότερο μέρος του εἶναι τὸ τζάκι. Τοποθετεῖται, ὅπως εἶδαμε στήν περιγραφή, στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ άνωγιοῦ. Τὸ άνοιγμα τοῦ τζακιοῦ καλύπτεται πάντα μετὸ τόξο (πίν. 4) πού στηρίζεται σὲ δυὸ πέτρες λοξότμητες, τὶς τζακόπετρες (Τζ, καὶ πίν. 19/6), τοποθετημένες ὀριζόντια στὶς γεννήσεις του. Τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ τζακιοῦ σχηματίζει ράφι. Μεταξὺ ραφιοῦ καὶ τόξου, δεξιά καὶ ἀριστερὰ τοῦ τελευταίου, διακρίνονται τὰ κυκλικὰ στόμα δύο πῆλινων σωλῆνων, τὰ μαζγάλια (πίν. 4:Μζ), ὅπου μπαίνουν τὰ τσαπούτια (Ἀγρίδια) ή πιασιδία (Γλυκύ), δηλαδὴ οἱ τετζεροπιάστες καὶ άλλα παρόμοια. Ὑπῆρχε καὶ πάνινο κάλυμμα τοῦ άνοιγματος τοῦ τζακιοῦ, τὸ τζακοπάνι ή τσόλι, ἐνῶ στὸ μέσα μέρος τοῦ τζακιοῦ, πρὸς τὰ δεξιά (πίν. 3), ὑπῆρχε ἀκόμη μιὰ θυρίδα (Θρ), ὅπου τοπο-

1. Ὑπάρχουν καὶ φούρνοι ὅπου καὶ οἱ δυὸ θυρίδες άνοίγονται πρὸς τὰ εμπρὸς (πίν. 19/5).

Ἡ προετοιμασία τοῦ φούρνου γιὰ νὰ ψηθοῦν τὰ ψωμιὰ ἔχει ὀρισμένη διαδικασία, πού μπορεῖ νὰ συνοψισθῆ στὰ ἐξῆς. Πρῶτα μπαίνουν στὸ φούρνο τὰ κλαδιὰ πού καίονται, τροφοδοτούμενα συνεχῶς ἐπὶ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, γι' αὐτὸ ὁ φούρνος ἀνάβεται τὸ πρῶτ, ἔως ὅτου τὰ κεραμίδια πυρώσουν σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε ν' άσπρίσουν. Γιὰ νὰ καλοκαίωονται τὰ κλαδιὰ τ' ἀναδεύουν, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, μετὰ ἕνα κοντάρι ξύλινο, τὸν σφλιάστρο (Ἀγρίδια) ή φαντράλι (Παναγία, Εὐλάμπιο), πού γιὰ νὰ μὴ κάεται τὸ βουτοῦν κάθε τόσο στὸ νερό. Ὄταν ή νοικοκυρὰ κρῖνη, ἀπὸ τὸ χρῶμα τῶν κεραμιδιῶν, ὅτι ὁ φούρνος ἔφθασε στὸ κατάλληλο πύρωμα, τραυᾶ τὴν καρβουνιά πρὸς τὸ στόμα τοῦ φούρνου. Ὄταν τότε, μαζὺ μετὴν καρβουνιά πού θὰ μείνη ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐξακολουθῆ νὰ ζεσταίνη τὸ φούρνο, μαζευτῆ καὶ στάχτη σὲ ποσότητα περισσότερη ἀπὸ ὅ,τι πρέπει, τὴν βγάζει ἀπὸ τὸ φούρνο καὶ τὴν άποθηκεύει πρὸχειρα στήν πλάγια φουρνοθυρίδα. Μετὰ τὸ τράβηγμα τῆς καρβουνιαῆς πρὸς τὰ ἔξω καθαρίζεται καλὰ καλὰ ὁ φούρνος μετὴ τῆ σφοίγνια, μιὰ πατσαβούρα προσαρμοσμένη σὲ κοντάρι, καὶ ὕστερα φουρνίζονται τὰ ψωμιὰ μετὸ τὸ φκιάρ' (ἄρθιο μπροστὰ στὸ φούρνο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη στὸν Ἄι Θόδωρο, πού εἰκονίζεται στὸν πίνακα 19/5), πού ἀποτελεῖται ἀπὸ μακρὸ κοντάρι μετὰ στρογγυλὴ ξύλινη ἐπιφάνεια στήν ἄκρη. Ὄταν δια τὰ ψωμιὰ τοποθετηθοῦν μέσα στὸ φούρνο, κλείεται τὸ στόμα μετὰ μιὰ πλάκα, γιὰ νὰ ψηθοῦν. Μετὰ τὸ ψήσιμο ἀφαιροῦνται μετὸ τὸ ζδηρό ή ζδηριδ (σιδηρό), μικρότερο στὸ μέγεθος ἀπὸ τὸ ξύλινο φκιάρι (πίν. 9/Γ: α, β). Στὸν πίνακα 19/5 φαίνεται τὸ ζδηρό, χωρὶς κοντάρι, τοποθετημένο μπρὸς στὸ στόμα τοῦ φούρνου).

2. Τούρκικη λέξι πού σημαίνει ὑπόστεγο.

3. Τέτοιος εἶναι ὁ σουντουρμᾶς πού βρίσκεται πλάι στὸ φούρνο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου (πίν. 5/Β).

4. Ἰδιαιτέρος σουντουρμᾶς, πιδ προφυλαγμένος, γιὰτὶ ἀποτελεῖ κλειστὸ σχετικά χῶρο μετὰ τρεῖς τοίχους, βρίσκεται ὅπως εἶδαμε στήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου, καμωμένος εἰδικὰ γιὰ τὸ ζῶο (πίν. 5/Β).

θετούσανε λυχνάρι. Σὲ μερικά πάλι σπίτια κατασκευαζόταν μέσα στὸ τζάκι μικρὸ φουρνὶ (πίν. 1:Φρ), ὅπου ἐν ἀνάγκη μπορούσε νὰ ψηθῆ ἓνα μόνο ψωμί καὶ ποὺ ὅταν δὲν ὑπῆρχε τέτοια ἀνάγκη χρησίμευε σὰν σταχτοδόχος¹.

2. Ἡ γ ο ὕ κ ε ρ η. Σπουδαῖο ἐξάρτημα τοῦ σπιτιοῦ ἦταν ἐπίσης ἡ γούκερη ἢ γούκιρ². Ἀποτελεῖται, ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφή, ἀπὸ τρία τμήματα: α' Ἐνα ἀνοιχτὸ μπροστὰ ντουλάπι, ὅπου μπαῖναν τὴν ἡμέρα τὰ στρωσίδια (πίν. 3:Γ). Τὸ ἀνοιχτὸ αὐτὸ τμήμα δὲν ἀρχίζει ἀμέσως ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ 40 - 50 ἐκ. ποὺ τὰ γέμιζε μιὰ σειρὰ ἀπὸ χαμηλὰ ντουλαπάκια, τὰ ἀμπαρούδια, μ'σάμπαρα ἢ ἀκόμη μ'σάντερα (Μμ - Ἀγρίδια, Ἄι Θόδωρος). Τὸ ἀνοιχτὸ μέρος τῆς γούκερης ἔχει περὶ τὸ 1,50 μ. ὕψος καὶ καλύπτεται μὲ περοντέ. β' Συνέχεια τοῦ ἀνοιχτοῦ ἀποτελεῖ ἓνα δεύτερο πολὺ στενώτερο ντουλάπι μὲ καπάκι, ὅπου τοποθετοῦνται τὰ φορέματα (Ν). γ' Ἀκολουθεῖ ὁ τριγωνικός, κατὰ τὴν κάτοψη, μεγκενές (Μ), χρησιμώτατος στὴ νοικοκυρά, γιατί ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπανωτὰ ράφια, ὅπου τοποθετοῦνται ἀντικείμενα πρώτης ἀνάγκης. Ὁ μεγκενές εἶναι κατασκευαστικὰ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴ γούκερη, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι προσκολλημένος, ἔχει ὅμως τὸ ἴδιο μ' αὐτὴν ὕψος καὶ ἀρχίζει κι αὐτὸς ὕστερ' ἀπὸ ἓνα ἀμπαρούδι³.

3. Τ' ἀ μ π ἄ ρ ι α. Τ' ἀμπάρια, ποὺ ὅπως εἶδαμε ἐκτείνονται ἀπὸ τὸν ἓνα μακρὸ τοῖχο ἕως τὸν ἄλλο, κατασκευάζονται κατὰ κανόνα ξύλινα (πίν. 11/Α). Τὰ τοιχώματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ σανίδια κατακόρυφα, ποὺ οἱ ἄρμοί τους σκεπάζονται μὲ πῆχες, γιὰ νὰ μὴ ξεφευγῆ ἀπὸ κεῖ τὸ περιεχόμενό τους⁴. Τ' ἀμπάρια ἔχουν πλάτος περὶ τὸ ἓνα καὶ ὕψος ἐνάμισυ περίπου μέτρο καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις ἀνασηκώνονται ἀπὸ τὸ πάτωμα περὶ τὰ 10 - 25 ἐκ. Σὲ παλαιότερα σπίτια τὸ μισὸ καὶ παραπάνω κάλυμμα τοῦ κάθε διαμερίσματος ἀμπαριοῦ ἀνοίγει σὰν καπάκι, γιὰ νὰ μπορῆ νὰ μπαῖνη μέσα ἄνθρωπος καὶ νὰ καθαρίζῃ τὸ ἐσωτερικὸ τους, ὅταν ἀδειάζουν (πίν. 1:Α). Ὅταν πρόκειται νὰ παρθῆ μιὰ ποσότητα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, ἀνοίγει ἓνα μικρὸ θυρίδακι στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀμπαριοῦ ἀπ' ὅπου «τρέχει» τὸ περιεχόμενό του.

4. Τ ἄ ρ ἄ φ ι α. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πέτρινο ράφι, ποὺ εἶδαμε παραπάνω ὅτι ὑπῆρχε στὸ ἀνώτατο μέρος τοῦ τζακιοῦ, τὰ ἄλλα ράφια ἦταν ξύλινα καὶ ἀποτελοῦσαν μιὰ ὀριζόντια ἐπιφάνεια 20 - 25 ἐκ. ποὺ κατέληγε συνήθως σ' ἓνα κατακόρυφο στενὸ σανίδι, ποὺ σχημάτιζε στὴν ἄκρη τῆς «ἐμπόδιου» 3 - 4 ἐκ., γιὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ πράγματα ποὺ βρισκόνταν τοποθετημένα πάνω

1. Τὸ φουρνὶ αὐτό, ποὺ διέθετε χῶρο γιὰ ἓνα μεγάλο καὶ ἓνα μικρὸ ψωμί, ἦταν γιὰ ὥρα ἀνάγκης, ὅπως μοῦ εἶπε μιὰ ἡλικιωμένη νοικοκυρά, προσθέτοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι «ὅταν δὲν μπορούμ' νὰ κάνουμε' ἄλλως, πορευόμεθα μ' αὐτό».

2. Στ' Ἀγρίδια τὴν λένε βούκιρ'.

3. Ἡ λέξι στὰ τούρκικα δηλώνει ἓνα ἐργαλεῖο τῶν μαραγκῶν ποὺ χρησιμεύει στὸ σφίξιμο τοῦ σανιδιοῦ ποὺ πρόκειται νὰ ροκανισθῆ. Ὑπάρχει μάλιστα στὴν Πόλη καὶ μιὰ παροιμία ποὺ λέει ἀπιάστηκε στὸν μεγκενές, ποὺ σημαίνει ὅτι περισφίχτηκε ἄσχημα ἀπὸ τίς περιστάσεις, βρίσκεται δηλαδὴ σὲ ἀδιέξοδο. Εἶναι παράδοξο τὸ ν' ἀποκτήσῃ αὐτὸ τὸ σύνολο ραφίων τὴν ὀνομασία αὐτή. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυρίως γούκερη, μὲ τὸ ἀνοιχτὸ καὶ κλειστὸ τῆς τμήμα, εἶναι μονοκόμματη, ἐνῶ ὁ μεγκενές ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο, ἀνεξάρτητο κομμάτι, καταλήγω στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὀνομασία ἔχει κατασκευαστικὴ τὴν προέλευσι. Πρῶτα δηλ. στὸ κάτω σπῆτι τοποθετοῦσαν τ' ἀμπάρια καὶ ὕστερα τὴν κυρίως γούκερη ποὺ «σφιγγόταν» μὲ τὸν τριγωνικὸ μεγκενές, ὁ ὁποῖος ἔμπαινε στὴ θέσι του τελευταῖος καὶ ἐπαίξε ἔτσι τὸν ρόλο ποὺ παίζει ὁ πραγματικὸς μεγκενές, ὅταν σφίγγῃ τὸ σανίδι. Ὁ μεγκενές χρησίμευε σὰν κελλάρι. Ἐκεῖ ἔμπαιναν μικρὲς «σφίδες», κιούπια, μὲ λάδι, κρασί ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, καὶ ἀργότερα μπουκάλια. Ἐδῶ ἐπίσης βρισκόταν τὸ ζδερογοῦδι (πίν. 10/Δ) καὶ τὸ ξύλινο σκορδογοῦδι γιὰ τὴ σκορδαλιά κ.ἄ.

4. Σὲ νεώτερα σπίτια, πολλές φορές, τὰ σκεπάζουν ἀπὸ μέσα μὲ τσιγκο.

στο ράφι (πίν. 10/Z:β). Όταν το ράφι ήταν διπλό, το εμπόδιο αυτό βρισκόταν στην κατώτερη επιφάνεια (πίν. 10/Z:α), στενότερη από την άπάνω, πλάτους 8 - 15 εκ.¹

5. Ό λ α γ η ν ο σ τ ά τ η ς. Η λαίνα ή το λαγήνι, που λεγόταν και κιορλās ή ακόμη και σουρουλάηνο όταν είχε σωληνάρι για να τρέχει το νερό, είχε περί τα 50 εκ. ύψος και διέθετε ένα ή δύο χερούλια. Ο λαηνουστάτ'ς πού, όπως είδαμε στην περιγραφή, βρισκόταν προς τα δεξιά τής θύρας του κάτω σπιτιού, ήταν θυρίδα που είχε στο κάτω μέρος της ένα σανίδι σκαφιδωμένο κυκλικά στο επάνω μέρος του, όπου άκουμπούσε ή κοιλιὰ τής λαγήνας κάνοντάς την να στέκη όχι κατακόρυφα, αλλά με κάποια κλίση (πίν. 10/B), για να μετακινῆται πιό εύκολα. Δεν αποκλείεται και λαηνουστάτης για περισσότερες από μιὰ λαγῆνες.

6. Ά μ π α ν τ ή. Κατεβαίνοντας στο κατώ βρισκουμε την άμπαντή, που είδαμε στην περιγραφή. Επειδή οι έλιές όταν μαζεύονταν από τα δέντρα έπρεπε να μείνουν ένα διάστημα, πριν πάνε στο έλαιοτριβεύο, για ν' άφίσουν το ζουμί τους, τόν λίσμο, υπήρχε στην άμπαντή θυρ'δάκι χαμηλά τοποθετημένο, απ' όπου έτρεχε ο λίσμος σ' ένα μικρό κανάλι που ώδηγούσε σε λάκκο, διαμέτρου 50 περίπου εκ., όπου μαζευόταν τελικά ο λίσμος².

7. Τ ά π ι θ ά ρ ι α. Τα πιθάρια έπαιρναν διάφορα σχήματα και το μέγεθός τους έποίκιλλε πολύ. Τα συνηθισμένα είχαν ύψος από 75 εκατοστά έως ένα μέτρο, αλλά πολλά ήταν και τα μικρότερα με στενό σχετικά λαιμό που λεγόταν σφίδες, χωρίς να λείπουν και τα πελώρια (πίν. 20/1) πῆλινα κι αυτά ή και πέτρινα ακόμη.

Συνήθως όλα τα είδη πιθαριών είχαν στο κάτω μέρος τους όριζόντιες χαραξίες, γιατί τα παράχωναν ως ένα σημείο και τότε οι χαραξίες αυτές βοηθούσαν στο να στερεωθούν καλύτερα. Το επάνω μέρος τους πολλές φορές το διακοσμούσαν, όπως είδαμε (πίν. 10/A), με ώραϊα γεωμετρικά σχήματα.

8. Σ κ ά φ ε ς. Για ποικίλες οικιακές χρήσεις, όπως ή πρόχειρη πλύση, το ζύμωμα του ψωμιού ή το πάτημα των σταφυλιών, χρησημέυαν σκάφες μονόζυλες, από κορμό δέντρου, που το μήκος τους κυμαινόταν από 80 έως 150 εκ. και το πλάτος τους από 45 έως 55 εκ. (πίν. 10/G).

1. Στη θέση τής γουνιάς έμπαινε το άλάτι, το πιπέρι, το φλαμούρι, ή μέλισσα, ο καφές, το τσάι και άλλα παρόμοια. Έδω τοποθετούνταν και το ρολόι, ενώ στα άλλα ράφια πανεράκια με μαχαιροπήρουνα, πετσέτες που λέγονται πατσαβούρες, ταψιά που τα λέν ταβάδες, τεντζερέδες που τους ονομάζουν χαρανιά (ύπάρχει και πετροχάρανο, κάτι σαν τα πῆλινα «τσουκάλια» άλλων περιοχών, που έδω όμως είναι πέτρινο), παλαιότερα πέτρινες γαβάθες που χρησημέυαν αντί για πιάτα και τις ονομάζαν κούπες και γενικά ό,τι είχε σχέση με το φαγητό. Στο άνατολικό ράφι τοποθετούσαν στην μιάν άκρη του τις άγιες εικόνες, όταν δεν υπήρχε ιδιαίτερο εικονοστάσι (πίν. 4).

2. Κατά γενικήν όμολογία ή άμπαντή αρχικά κατασκευαζόταν χτιστή και βρήκα πράγματι μιὰ τέτοια σ' ένα έγκαταλειμμένο σπίτι του Κάστρου (πίν. 7/E). Φαίνεται λοιπόν ότι ή παλιά άμπαντή του σπιτιού του Κουτούφου καταδαφίστηκε για κάποιο λόγο και άργότερα κατασκευάστηκε αυτή που σώζεται σήμερα, τύπου που εφαρμόζεται ύστερα από την έποχή των μονόσπιτων.

Γ'. ΤΑ ΝΤΑΜΙΑ

α'. **Περιγραφή.** Όπως είδαμε στην εισαγωγή, απαραίτητο συμπλήρωμα του σπιτιού είναι για τον αγρότη της Ίμβρου το ντάμι, το βοηθητικό δηλαδή σπίτι, το έφωδιασμένο με τους απαραίτητους για την αγροτική ζωή χώρους: τόν στάβλο, τὸ άλῶνι, τὸν ἀχερῶνα κ.τ.λ.

Ἡ κατοικία μέσα σ' αὐτὸ τὸ συγκρότημα δὲν εἶχε πρωτεύουσα σημασία, γι' αὐτὸ, ἂν καὶ θύμιζε σὰν διαρρήμισι καὶ μέγεθος τὸν «σπίτο» τοῦ χωριοῦ, δὲν χωριζόταν σὲ κάτω καὶ πάνω σπίτι, ἀφοῦ ὁ μόνος του προορισμὸς ἦταν νὰ κοιμηθῇ σ' αὐτὸ ἡ οἰκογένεια καὶ νὰ φάγη.

Τὸ δάπεδο, ὅταν τὸ ντάμι ἦταν μονώροφο, ἦταν ἀπὸ πατημένο χῶμα, γι' αὐτὸ καὶ γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη καρεκλιοῦ, χαμηλοῦ δηλαδὴ ξύλινου σκαμνιοῦ, στὸ ὕψος τοῦ σοφρᾶ, γιὰ τὸ φαγητό, καὶ κρεβατιοῦ γιὰ τὸν ὕπνο, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσε ἕνα σανίδωμα ἐπάνω σὲ δυὸ τρίποδα (πίν. 13: Κρ). Τὰ στρωσίδια ἔμεναν τὴν ἡμέρα ἐπάνω στὰ κρεβάτια καὶ ἔτσι ἡ γούκερη ἦταν περιττή. Μαζὺ μὲ τὴ γούκερη ὅμως ἐξαφανίστηκε καὶ ὁ πολὺ χρήσιμος μεγκενές, γι' αὐτὸ ἀυξήθηκαν σὲ ἀντιστάθμισμα τὰ ράφια ποὺ μπορεῖ νὰ γυροῦν γύρω γύρω στοὺς τοίχους. Ἐπὶ πλεόν ἀπὸ τὸ μακάσι τῆς στέγης κρεμοῦσαν τὴν κανιά, ἕνα σανίδι ἢ, ἀργότερα, καφασωτό, ποὺ χρῆσιμευε γιὰ νὰ μπαίνουν τὰ ψωμιά.

Δεύτερο χῶρο ὅπου ἀποθηκευόταν τὸ ἄχυρο ἀποτελοῦσε ὁ μπλοκός. Αὐτὸς (πίν. 12,13:Μκ) εἶχε μιὰ θυρίδα ὑψηλά, γιὰ νὰ ρίχνεται μέσα τὸ ἄχυρο (πίν. 12/Β) καὶ μιὰ θύρα κάτω γιὰ νὰ παίρνεται καὶ νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ μπαίνει μέσα. Ὅταν τὸ ἄχυρο ἔφθανε στὴ στάθμη τῆς ἐπάνω θυρίδας, αὐτὴ κλεινόταν μὲ ξύλινο καπάκι καὶ ἀφαιροῦντο ἀπὸ τὴ στέγη μερικὰ κεραμίδια, κάτω ἀπὸ τὰ ὅποια ὑπῆρχε, στὸ σανίδωμα τῆς στέγης, φάλι ποὺ ἀνοιγόταν καὶ ρίχνονταν τὰ ἄχυρα ἀπὸ κεῖ, γιὰ νὰ γεμίση ὁ μπλοκὸς ἕως ἐπάνω (πίν. 13). Μπροστὰ στὸν μπλοκὸ βρισκόταν τὸ άλῶνι, γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλη ἢ μεταφορὰ σ' αὐτὸν τοῦ ἄχυρου. Φρόντιζαν μάλιστα νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν κλίσι τοῦ ἐδάφους καὶ νὰ κάνουν τὸ άλῶνι πίσω ἀπὸ τὸ ντάμι, σὲ ὑπερυψωμένη στάθμη, ὅπου μὲ ἀναλημματικὸ τοῖχο ἰσοπέδωναν τὸν τόπο τοῦ άλωνιοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς ἀπλοῦ χοντροῦ σανιδιοῦ, ἔφθαναν ἀπὸ τὴν ὑπερυψωμένη στάθμη στὴ θυρίδα τοῦ μπλοκοῦ ἢ ἀκόμη καὶ στὴ στέγη (πίν. 13).

Τρίτο χῶρο ἀποτελοῦσε ὁ *σουντουμαῖς* ἢ *στάβλος* τῶν βοδιῶν, μὲ ξύλινο ἢ κτιστὸ παχνὶ (πίν. 12,13:Σβ). Ἐνα μέρος τοῦ χώρου τοῦ στάβλου χωριζόταν συνήθως μὲ πλεχτὲς βέργες γιὰ τὸ χόρτο τῶν ζώων (πίν. 12, 13: Χρ).

Οἱ χῶροι τοῦ νταμιοῦ συμπληρωνόταν μὲ ἕνα ἀκόμη στάβλο, γιὰ τὸ μεταφορικὸ ζῶο (πίν. 13) καὶ μὲ φούρνο (πίν. 12,13), ἀπαραίτητον ὅταν τὰ ντάμια ἦταν ἀπομονωμένα. Στὴν περίπτωσι ποὺ ὑπῆρχαν γειτονικά ντάμια, μποροῦσε νὰ ἔχη φούρνο τὸ ἕνα ἀπ' αὐτά, τὸ ἀρχαιότερο, ἀπὸ τὸν ὅποιο νὰ ἐπωφελοῦνται καὶ τὰ ἄλλα¹.

β'. **Παραλλαγὲς καὶ ἐξέλιξι.** Ἡ ἀπλούστερη μορφή νταμιοῦ εἶναι ἐκεῖνο ὅπου οἱ χῶροι

1. Κατὰ τὸ ἔθιμο ἔπρεπε ὁ ξένος ποὺ μεταχειριζόταν τὸ φούρνο νὰ προσφέρῃ ἀπὸ ἀβρότητα κατὰ ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ ἔψηνε στὸν νοικοκύρη τοῦ φούρνου.

πού άπαριθμήσαμε παραπάνω είναι τοποθετημένοι στη σειρά, σχηματίζοντας ένα μακρόστενο, μονόπατο κτήριο. Οι θύρες καθενός από τους χώρους αυτούς ανοίγονται σ' ένα στενόμακρο ύπόστεγο που λέγεται καρτσέλα (πίν. 12/Α, 13:Κλ).

Τέτοιο είναι τὸ ντάμι τοῦ Στέλιου Καλαϊτζῆ, στὰ Λακκώματα, τοποθεσία πού βρίσκεται βορειοδυτικά τῶν Ἀγριδιῶν (πίν. 12/Α). Στὸ μακρόστενο κτήριο πού ἀποτελοῦν ὁ στάβλος, ὁ μπλοκὸς καὶ τὸ σπίτι, ἔχει προστεθῆ, κατὰ συνέχεια, καὶ ἕνας σουντουρμᾶς πού ἔχει μέσα καὶ τὸν φοῦρνο. Ἡ καρτσέλα δὲν συνεχίζεται μπρὸς στὸν σουντουρμᾶ. Τὸ σπίτι δὲν ἔχει παράθυρα, ἀλλὰ φωτίζεται μόνο μὲ φεγγῖτες ἀπὸ τὴ στέγη.

Παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ τὸ ἐπίσης μονόπατο ντάμι τοῦ Ἀριστείδη Ἀλατζᾶ, στὸν Πλακιᾶ, ἀνατολικά τοῦ Εὐλάμπιου (πίν. 13). Ἐδῶ σουντουρμᾶς, σπίτι καὶ μπλοκὸς βρίσκονται στὴ σειρά, ἀλλὰ ὁ στάβλος τοποθετήθηκε μπρὸς στὸν μπλοκὸ, τοῦ ὁποῦ ἡ θύρα ἀνοίγεται πρὸς τὸν στάβλο. Τὸ πλάτος τοῦ στάβλου καθορίζει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πλάτος τῆς καρτσέλλας, πού ἔτσι ἀποκτᾶ εὐρυχωρία καὶ καλύπτει καὶ τὸ φοῦρνο. Ὁ σουντουρμᾶς, κλειστός ἀπ' ὅλα τὰ μέρη, χρησιμεύει ἐδῶ σάν ἕνας τέλειος δεῦτερος στάβλος, γιὰ τὸ μεταφορικό ζῶο (Σ). Καὶ σ' αὐτὸν καὶ στὸν στάβλο τῶν βοδιῶν χωρίζεται μὲ πλέγματα ἀπὸ βέργες τὸ μέρος ὅπου μπαίνει τὸ χόρτο (Χρ). Κ' ἐδῶ τὸ σπίτι φωτίζεται μόνο ἀπὸ δύο φεγγῖτες, ἐνῶ ὁ στάβλος ἔχει ἕνα μικρὸ παράθυρο. Τὸ ράφι (Θ) ἐκτείνεται σ' ἕναν μακρὸ καὶ σ' ἕνα στενὸ τοῦχο, ὅπου, ἀντίκρου στὸ τζάκι, ἀνοίγεται καὶ ἕνα ντουλάπι (Ν).

Τὸ ἔδαφος εἶναι κατηφορικό (τομή: Α - Β) κ' ἔτσι τὸ ἄλῶνι (Αλ), στηριγμένο μὲ τοῦχο πρὸς τὸ μέρος τοῦ νταμιοῦ, βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴ στέγη. Ὁ προσανατολισμὸς εἶναι τέτοιος, ὥστε ἡ καρτσέλλα καὶ ὅλες οἱ θύρες νὰ βρίσκονται στὴ νοτιᾶ. Μιὰ χαμηλὴ ξερολιθιά, πού οἱ Ἴμβριῶτες τὴν ὀνομάζουν ξεροτρόχαλο, δημιουργεῖ γύρω στὸ ντάμι εἶδος αὐλογύρου, στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ ὁποῦ ἔχει φυτευθῆ μπιστάνι (Μτ)¹. Στὴ μέση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ κατὰ τὸ πλάτος τοῦ σπιτιοῦ ὑπάρχει λαχανόκηπος (Λχ). Ἐδῶ βρίσκεται καὶ τὸ πηγάδι (Πγ). Στὸ νότιο τμήμα, πού ἔχει χωριστὴ μ' ἕναν ἐσωτερικὸ ξεροτρόχαλο (Ξρ) σὲ δύο ἐπίπεδα, ὑπάρχουν, στὸ ἀνώτερο, δύο παρτέρια πού στὸ ἕνα φυτεύονται κρομμύδια (Κδ) καὶ στὸ ἄλλο σκόρδα (Σρ). Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο φυτρώνει χόρτο (Χρ) γιὰ τὰ ζῶα.

Ἐξέλιξι τοῦ μονώροφου νταμιοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐκεῖνο, ὅπου παρατηρεῖται συνδυασμὸς τοῦ μονόσπιτου τοῦ χωριοῦ μὲ τοὺς βοθηθικοὺς ἀγροτικούς χώρους. Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Δημήτρη Ντεληγιωργάκη, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα μονόσπιτο καὶ ἕνα μπλοκὸ (πίν. 12/Β). Στὸ κατῶνι εἶναι ὁ στάβλος, ἐνῶ ὁ μπλοκὸς, ἀρκετὰ ὑψηλός, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνη τὴν στέγη τοῦ ἀνωγιοῦ, ἔχει μπλοκαθυρίδα καὶ πόρτα πρὸς τὸ κατῶνι.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἀνετώτερης διαμονῆς τῆς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ διάθεσι περιορισμοῦ τῆς δαπάνης τῆς οἰκοδομῆς μὲ τὴν τοποθέτησι τοῦ στάβλου κάτω ἀπ' τὴν ἴδια στέγη μὲ τὸ σπίτι. Σ' αὐτὰ ἦλθε νὰ προστεθῆ καὶ ἕνα ἄλλο πλεονέκτημα, πού ἀποκτήθηκε ὅταν ὁ μπλοκὸς ὑψώθηκε ὡς τὴ στέγη τοῦ σπιτοῦ καὶ ἀπέκτησε ἔτσι ἰκανὴ χωρητικότητα. Ὁ τύπος, μ' αὐτὴ τὴν τελευταία μορφή, διαδόθηκε περισσότερο.

Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Θανάση Ἀλατζᾶ στὸ Γλυκὺ, στὴν τοποθεσία Ἀλώνια (πίν. 12/Γ). Τὸ παραλληλεπίπεδο πού σχηματίζεται ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τὸν μπλοκὸ συνεχίζεται στὸ

1. Τὸ μέρος ὅπου φυτεύονται καρπούζια καὶ πεπόνια.

ντάμι αυτό, πρὸς τὴ νοτιὰ, μ' ἓνα μονόπατο σουντουρμᾶ (Σ), στὸν ὁποῖο εἶναι προσκολλημένος καὶ ὁ φοῦρνος. Ἡ πετρόσκαλα (Π) ἔχει δύο διευθύνσεις, γιὰτὶ πρὸς τ' ἀριστερὰ τῆς ἔχει κτισθῆ ἓνα ἀνοδοχεῖο. Ὁ μπλοκὸς διαθέτει μιὰ σκιστὴ γιὰ ἀερισμό¹. Τὸ ντάμι εἶναι κτισμένο σὲ ἐπίπεδο ἔδαφος. Τὸ ἀλώνι (Αλ) βρίσκεται μπροστὰ στὸ χαγιάτι ὅπου πετιοῦνται πρῶτα τὰ ἄχυρα μετὰ τὸ ἀλώνισμα, ἀπ' ἐκεῖ μεταφέρονται στὸ σπῖτι καὶ ἀπ' ἐκεῖ ρίχνονται στὸ μπλοκὸ ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ πόρτα. Τὸ σύστημα αὐτό, καθόλου πρακτικὸ, ἐφαρμόζεται κατ' ἐξαίρεσι στὸ ντάμι αὐτό. Στὸ ντάμι τοῦ Δημήτρη Χατζούδη, πὺ βρίσκεται στὴν τοποθεσία Μαγιράδος στ' Ἀγγρίδια καὶ εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου, ὑπάρχει ἐξωτερικὴ μπλοκοθυρίδα, γιὰ νὰ γεμίζῃ ὁ μπλοκὸς ἀπ' εὐθείας.

1. Πολὺ στενὴ θυρίδα.

Δ'. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ

*Ας ρίξουμε τώρα μιὰ ματιά στὴν ἀξιοπρόσεκτη κατασκευὴ τῶν κτηρίων τῆς Ἴμβρου.

α'. **Οἱ πέτρες.** Ἡ σχιστολιθικὴ φύσις τῆς πέτρας, ποὺ τῆς προσδίδει σχῆμα παραλληλεπιπέδου, ἐξασφαλίζει στὴν τοιχοδομία ἀνθεκτικότητά¹. Ὑπάρχουν στὰ χωριά ξερολιθιῆς παμπάλαιες, ποὺ διατηροῦνται ἕως σήμερα θαυμάσια. Καὶ στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν φυσικά, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι αἰτία τῆς ἀνθεκτικότητάς τους δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἀργιλώδης λάσπη ποὺ χρησιμεύει μᾶλλον γιὰ ἐλαστικότητα παρὰ γιὰ συνδετικό, ἀλλὰ ἡ καλὴ ἔδρασι τῆς πέτρας καὶ ἡ δεξιότηχία τοῦ τεχνίτη.

Ἡ τοιχοδομία. Στὰ παλαιότερα σπίτια τὸ σύστημα τῆς τοιχοδομίας εἶναι σχεδὸν ἰσόδομο (πίν. 20/2) καὶ ὅπου δὲν εἶναι τόσο κανονικὸ χρησιμοποιοῦνται ἰσχυρὰ ἀγκωνάρια (πίν. 20/3), ποὺ πολλὲς φορές ἀποκτοῦν μῆκος ὑπερβολικὸ (πίν. 20/4), ἕως 1,50 μέτρο καὶ παραπάνω. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνίσχυσι τῶν γωνιῶν, φροντισμένο εἶναι καὶ τὸ «δέσιμο» τοῦ τοίχου μὲ ἐγκάρσιες μεγάλες πέτρες (πίν. 14/Γ), τὰ τσάπια ἢ κλειδιά (Τσ), ποὺ ἐπαναλαμβάνονται σὲ κάθε μέτρο περίπου.

Στὰ μονόσπιτα τὸ πάχος τοῦ τοίχου εἶναι σχεδὸν πάντοτε 60 ἐκ. καὶ μένει τὸ ἴδιο στὸ ἀνωὶ καὶ στὸ κατώι (πίν. 14). Ἀργότερα ὁ τοῖχος κατεβαίνει στὰ 50 ἐκ., χωρὶς αὐτὸ ν' ἀποτελῆ κανόνα.

Στὴν ἀρχὴ ὁ τοῖχος ποὺ περιεῖχε τὸ τζάκι εἶχε πάχος 70 ἐκ., γιὰ ν' ἀφαιρεθοῦν τὰ 50 γιὰ τὸ τζάκι καὶ νὰ μείνουν τὰ 20. Ἀργότερα γενικεύτηκε ἡ κρεμαστή (πίν. 3, 6: Κρ). Ὁ ἀνατολικὸς δηλαδὴ τοῖχος ἔμεινε στὰ 60 ἐκ., ἐνῶ ἐκεῖ ποὺ βρισκόταν τὸ τζάκι, 10 - 20 ἐκ., «κρέμασαν» πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ κρεμαστή, πρὸς τὰ ἐπάνω, κατέληγε στὸν τετράγωνο μπατζᾶ τοῦ τζακιοῦ, χτισμένο κι αὐτὸν μὲ πέτρες (πίν. 6: Μζ). Στὴν βᾶσι του εἶχε, γύρω - γύρω, προεξέχουσα πλάκα γιὰ τὰ νερά, σὲ δύο ἐπίπεδα σύμφωνα μὲ τὴν κλίσι τῆς στέγης (πίν. 20/5). Τὸ στόμιο τοῦ μπατζᾶ, στὰ παλιὰ σπίτια, προφυλαγόταν ἢ μὲ δύο πλάκες ποὺ ἀκουμποῦσε ἢ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ σχημάτιζε τριγωνικὴ κάλυψι (πίν. 20/5), ἢ μὲ ἓνα εἶδος ἀναποδογυρισμέ-

1. Ἡ πέτρα βγαίνει ἀπὸ τὸ νταμάρι ὑπὸ μορφή πλάκας, ποὺ τὸ μῆκος της μπορεῖ νὰ φθάσῃ τὰ 2, ἀκόμη καὶ τὰ 3 μέτρα, τὸ πλάτος της τὸ ἓνα περίπου μέτρο καὶ τὸ πάχος της τὰ 15 - 25 ἑκατοστά. Τὴν πλάκα αὐτὴ τὴν κομματιάζουν γιὰ ν' ἀποκτήσουν τίς πέτρες ἢ τὴν σχίζουν μὲ τὴ σφήνα, γιὰ νὰ δώσῃ τίς λεπτὲς πλάκες, ποὺμποροῦν νὰ φθάσουν, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, σὲ πάχος ποὺ νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τὸ ἓνα ἑκατοστόμετρο. Τίς πέτρες τὸ κάθε χωριὸ μποροῦσε νὰ τίς βρῆ στὸ γῦρο του. Τὸ Γλυκὸ ἀπὸ τίς περιοχὰς Ἄγιοι Πουστόγι (Ἀπόστολοι) καὶ Πετρόσκιος (Πετρόσκιος). Ὑπάρχουν μάλιστα στὸ Γλυκὸ καὶ τὰ νταμάρια τοῦ Χάλακα καὶ τῶν Μύλων τοῦ Ζερβοῦ, ποὺ βγάζουν σιδερόπετρα ὅπως ὀνομάζουν στὴν Ἴμβρο τὸν γρανίτη. Τ' Ἀγρίδια προμηθεύονται τίς πέτρες ἀπὸ τίς περιοχὰς Μαυριάδες, ὅπου βγάζουν περίφημες πλάκες μέσα ἀπ' ἓνα ξεροπόταμο, Μαγεράδος, τὸ κ'φές (κουφές) πέτρες, καὶ σὲ νεώτερα σχετικὰ χρόνια ἀπὸ τὴ Σηλιά. Στὸ Σχοινοῦδι ὑπῆρχε νταμάρι μέσα στὸ χωριὸ, στὸν Μαδαρό, βουνὸ ποὺ βρίσκεται στὰ νότια. Ὑπάρχει καὶ δεῦτερο λατομεῖο, σὲ ἀπόστασι 2 - 2,5 χιλιομέτρων, σὲ μιὰ τοποθεσία ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Τ' Διάπ' ἢ βρούς'. Ὁ Ἄι Θόδωρος προμηθεύεται τίς πέτρες του ἀπὸ τὸ Φτεράδο καὶ ἡ Παναγία ἀπ' τὸ Μαδαρό, ποὺ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπὸ τὸ χωριὸ ἀπόστασι.

νης στάμνας (πίν. 20/6) χωρίς πάτο. Πολλές φορές τὸ ἄκρο τοῦ μπατζᾶ στὴν περίπτωση αὐτὴ σκεπαζόταν μὲ κεραμίδια πού σχημάτιζαν δύο κλίσεις. Γιὰ νὰ προκύψουν μάλιστα τὰ δύο κεκλιμένα ἐπίπεδα στὸ ἄκρο τοῦ μπατζᾶ, σὲ τόσο μικρὴ κλίμακα, τοποθετοῦσαν μπρούμυτα δυὸ κεραμίδια πλάι πλάι κ' ἓνα ἀπὸ πάνω τους, κατὰ τρόπο πολὺ διακοσμητικὸ (πίν. 20/7).

Ὁ τοίχος διέθετε πλατύτερο θεμέλιο 70 - 80 ἐκ. πού κατέβαινε ἕως τὸ στερεὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖο συνήθως βρισκόταν ὄχι πολὺ βαθειὰ καὶ ἦταν βράχος.

Τὰ ἀνοίγματα τὰ γεφύρωναν δοκάρια, τέσσερα συνήθως, οἱ *κενετλεμέδες* (πίν. 14:α) πού ἔμπαιναν καὶ κάτω (β). Ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ ἔξω κενετλεμέδες βρισκόταν «πρόσωπο» μὲ τὴν ἔξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, γι' αὐτὸ καὶ ἦταν ἐκτεθειμένος στὶς καιρικὲς μεταβολές. Γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν τὰ δοκάρια εἶχαν περβάζια καὶ πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἐπάνω δοκάρι καὶ τὰ ἔξωτερικὰ περβάζια ὅμως κινδύνευαν νὰ σαπίσουν ἀπὸ τὸ νερὸ πού κατέβαινε «γλύφοντας» τὴν πρόσοψη. Πρόλαβαν αὐτὸ τὸ κακὸ μὲ τὴν τοποθέτησι πάνω ἀπὸ τὸ τελευταῖο πρὸς τὰ ἔξω δοκάρι μιᾶς πλάκας πού ἔπαιζε τὸν ρόλο πού παίζει ἀκριβῶς τὸ φρύδι στὸ μάτι (γ). Ἡ πλάκα αὐτὴ, τοποθετημένη μὲ κάποια κλίσι, ἀνάγκιαζε τὸ νερὸ νὰ στάζῃ στὸ κενὸ (πίν. 20/8). Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ πλάκες αὐτὲς εἶναι λεπτότατες, πάχους περίπου ἑνὸς ἑκατοστοῦ (πίν. 21/1).

Ἐκεῖ πού τελείωνε ὁ τοίχος ἔμπαινε ἄλλη μιὰ πλάκα παχύτερη (πίν. 14/8) πού λεγόταν *ἀκροκέραμο* (πίν. 20/6, 8) καὶ ἀποτελοῦσε τὸ τελικὸ γεῖσο τοῦ σπιτιοῦ. Ἐξεῖχε ἀπὸ τὸν τοῖχο κατὰ 10 - 15 ἐκ. προφυλάγοντάς τον ἀποτελεσματικά¹.

β'. **Τὸ ξύλο.** Στέγη καὶ πάτωμα κατασκευαζόταν ἀπὸ ξύλα, πού βρισκόταν ἐπίσης στὸ νησί. Τὰ προμήθευαν δέντρα σὰν τὰ *καβάκια*, πού εἶναι ἴσια καὶ ὑψηλά², οἱ *ἀγριοκαστανιές* καὶ κυρίως τὰ *ροπάκια*, δηλαδὴ οἱ βαλανιδιές πού τὸ ξύλο τους εἶναι πολὺ γερὸ.

1. Ἡ *σ τ ἔ γ η*. Στὰ μονόσπιτα δύο συνήθως μακάσια κρατοῦσαν τὴ στέγη³. Τὸ μακάσι⁴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ὀριζόντιο δοκάρι, τὸ *διατόνι* ἢ *δατόνι* (πίν. 14:ε), πού στηρίζεται πάνω στοὺς μακροὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ. Στὴ μέση του ὑψώνεται κατακόρυφα ὁ *μπαμπᾶς* (ζ) συνδεόμενος μὲ τὸ διατόνι μὲ μιὰ *γυφτόπροκα* (η). Ὁ μπαμπᾶς στηρίζεται μὲ δυὸ *μακασλίκια* (θ) καὶ σηκώνει τὸν *κορφιᾶτη* (ι), πού ἐκτείνεται ἀπὸ μακάσι σὲ μακάσι⁵. Μεταξὺ κορφιᾶτη καὶ

1. Μὲ τὸν καιρὸ ἢ τοποθετήσι τῆς πλάκας αὐτῆς ἐπάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο παραμελήθηκε, κυρίως στὸ Κάστρο καὶ τὸ Γλυκὸ (στ' ἄλλα χωριὰ συνεχίστηκε ἕως τὶς μέρες μας), γιὰ τὴν αὐτὰ ἔπεφταν μακριὰ ἀπὸ τὸ νταμάρι πού ἔβγαζε τὶς κατάλληλες γι' αὐτὴ τὴ χρῆσι πέτρες καὶ βρισκόταν μεταξὺ "Αἰ Θόδωρου καὶ Ἀγριδιῶν, στὴν τοποθεσία «τ' Λαφροῦ». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ φθαροῦν γρήγορα τὰ ξύλα. Ἀξιοπρόσεχτα εἶναι τὰ παράθυρα ἑνὸς νεώτερου σπιτιοῦ στὸ Γλυκὸ, ὅπου ἀκολουθήθηκε ἡ παράδοσι καὶ διαμορφώθηκε τὸ παράθυρο μὲ ἔξωτερικὸ περβάζι καὶ πολὺ χονδρὴ πλάκα γιὰ «φρύδι». Κάμνοντας ὅμως τὴν πλάκα τόσο χονδρὴ, παρανόησε ὁ νεώτερος τεχνίτης τὸν προορισμὸ τῆς, γιὰ τὴν τὸ νερὸ συνεχίζει τὸ «γλύψιμο» πάνω στὴν κατακόρυφον ἐπιφάνεια τοῦ πάχους τῆς πλάκας καὶ φθάνει στὸ ξύλο, ἐνῶ στὴν μὲ ἑλαφρὰ κλίσι λεπτὴ πλάκα τὸ νερὸ μαζεύεται καὶ στάζει (πίν. 21/2).

2. Τὰ δέντρα τὰ ἔκοβαν τὴν ἄνοιξι, πρὶν νὰ φυλλώσουν. Ἀφοῦ τὰ ξεκλώνιζαν ἐπὶ τόπου, ἔκοβαν ἀπὸ δυὸ μεριές τὸ φλοιό, γιὰ νὰ παίρῃ ἀέρα τὸ ξύλο καὶ νὰ ξεραίνεται πιὸ γρήγορα, καὶ τ' ἄφιναν ἐκεῖ ἐπὶ 1-2 μῆνες. Ὑστερα τὰ μετέφεραν στὸ χωριὸ μὲ βόδια, προσδένοντας τὴ μιὰ ἄκρη τους στὸ ζυγὸ καὶ ἄφινοντας τὴν ἄλλη νὰ σέρνεται. Τὰ σανίδια τὰ ἔκοβαν μὲ *κουραστάρι* (πριόνι), ἀφοῦ τὰ σημάδευαν μὲ *στάφι*.

3. Ἀπεῖχαν ἐπομένως τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο κατὰ 2 περίπου μέτρα.

4. Τουρκικὴ λέξι, πού σημαίνει ψαλίδι.

5. Παρὰ τὴν χαρακτηριστικὴ του ὀνομασία καὶ τὴ μορφή του δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ πραγματικὸ «μακάσι» ἀφοῦ, ἀπὸ ἄποψι στατικῆ, δὲν ἀποτελεῖ ἀπαραμόρφωτο τρίγωνο, ὅποτε τὸ διατόνι θὰ ἔπρεπε νὰ ὑφίσταται ἐφέλικυμῶ. Ἐδῶ τὰ στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν τὸ τρίγωνο - διατόνι, μπαμπᾶς καὶ μακασλίκια - εἶναι λυ-

τοίχου υπάρχει ακόμη ένα ξύλο που εκτείνεται κι αυτό από μακάσι σε μακάσι, τὸ μεσοδάτονο (κ). Σ' αυτό, στὸν κορφιάτη και στὸ ἀκροκέραμο στηρίζονται τὰ καπρούλια (λ) και κάθετα πρὸς αὐτὰ στρώνονται τὰ σανίδια (μ).

Γιὰ τὴ θερμαντικὴν ἀπομόνωση τῆς στέγης ἐστρωσαν, ὅπως ἀναφέρθηκε στὰ προηγούμενα, ἐπάνω στὰ σανίδια ἕνα στρώμα φτέρης¹ και ἀπὸ πάνω δεύτερο στρώμα ἀπὸ ἀργιλόχωμα² χτυπημένο και μὲ λίγο ἄχυρο. Πάνω σ' αὐτὸ στρώνονταν τὰ κεραμίδια, ἐνισχυμένα κατὰ διαστήματα, ὅταν ἦταν ἀνάγκη, μὲ πέτρες γιὰ νὰ μὴ τὰ σηκώνη ὁ ἀέρας, κυρίως στὰ ὄρεινά χωριά³. Τὸ πρῶτο κεραμίδι, πὸ πατοῦσε πάνω στὸ ἀκροκέραμο, λέγεται *κεραμόρδος*.

Στὴν τρικλινῆ στέγη τὰ δύο λοξὰ τοποθετημένα δοκάρια τὰ λένε *μαχιᾶτες* ἢ *μαχιᾶδες*.

Στὴ στέγη ἀνοίγονται, ὅπως εἶδαμε, *φεγγίτες*. Γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ κατασκευάζονται ἐιδικὰ κεραμίδια πὸ πιάνουν κατὰ μῆκος και κατὰ πλάτος τὴν θέσι δύο κανονικῶν κεραμιδιῶν (πίν. 11/B) και ἔχουν στὴ μέση τρύπα, μὲ ἀνασηλωμένα χεῖλη. Ἡ τρύπα αὐτὴ καλύπτεται μὲ τὸν ἀνηφοριᾶ (Αφ), ἕνα κωδονόσχημο γυάλινο καπάκι, πὸ ἐφαρμόζει στὰ χεῖλη τῆς τρύπας τοῦ μεγάλου κεραμιδιοῦ⁴.

μένα και κατὰ συνέπεια ὁ μπαμπᾶς δὲν εἶναι κρεμασμένος ἀπὸ τὰ μακασίλια, ἀλλὰ πατᾶ πάνω στὸ διατόνι ὑποβάλλοντάς το σὲ κάμψι, γι' αὐτὸ και ἀπὸ πείρα οἱ παλιοὶ μαστόροι φρόντιζαν νὰ τοῦ ἐξασφαλίζουν μεγάλη διατομή. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου τὸ διατόνι ἔχει τομὴ 18/18, ἐνῶ ὁ μπαμπᾶς 10/10 και τὰ μακασίλια 6/10. Στὴ βρύση-πλυσταριὸ τοῦ Ἁι Θεόδωρου τὸ διατόνι εἶναι 16/26. Στὰ 26 ἐκ. φθάνει στὴ μέση τὸ ὕψος και στὸ διατόνι τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη (πίν. 14/B), πὸ παρουσιάζει ἰδιόρρυθμο σχῆμα.

1. Ἐνα φυτὸ μὲ μικρὰ φυλλαράκια πὸ ἀφθονεῖ στὴν Ἱμβρο.

2. Τὸ ἀργιλόχωμα ἢ *κουκ'νόχωμα* τῆς Ἱμβρου εἶναι παχὺ και συνεπῶς πλαστικό. Τὸ λίγο ἄχυρο πὸ προστίθεται τοῦ φθάνει γιὰ νὰ μὴ σκάζη. Ὁ σοβάς τοῦ ἀνωγιοῦ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου, καμωμένος μὲ ἀργιλόχωμα και ἄχυρο, διατηρεῖται σὲ ἀρίστη κατάστασι ἕως σήμερα. Πολλὲς φορές σὲ νταμούδια ἢ *κισλάδες*, δηλαδὴ χαμηλὰ καταφύγια προβάτων, ἀφίνουν τὸ στρώμα τοῦ ἀργιλόχωματος ξέσκεπο, χωρὶς κεραμίδια, και τὸ νερὸ δὲν τὸ διαπερνᾶει. Ἐννοεῖται ὅτι, στὴν περίπτωσι αὐτὴ, τὸ κάμουν ἕνα *μερεμέτι* (ἐπισκευὴ) κάθε Σεπτέμβριο, ὅπως γίνεται δηλ. στὰ ὀριζόντια δώματα ἄλλων περιοχῶν. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι και στὴν Ἱμβρο αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς χωματοσκέπαστες στέγες τίς ὀνομάζουν *δῶμα*, ἂν και ὄχι ὀριζόντιες (ἢ μικρότερη κλίσι τους δὲν πέφτει κάτω ἀπὸ 25 τοὶς ἑκάτο). Στὸ Γλυκὸ ὑπάρχει μιὰ ἀργιλόδης γῆ πὸ λέγεται *ἄλιπας* και εἶναι γκριζωπὴ στὸ χρῶμα, πιθανὸν ἀπὸ ἀνάμειξι ἀνθρακα στὴ σύνθεσί της. Τὸ χῶμα αὐτὸ βρίσκεται στὰ βόρεια τοῦ χωριοῦ, σὲ μιὰ περιοχὴ γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἁλιπούδια. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρακα μοῦ γεννήθηκε, γιὰτι σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ ὑπάρχει τὸ *Λαγοῦμι*, πὸ ἦταν ἄλλοτε ὄρυγεῖο πετροκάρβουνο. Αὐτὸς ὁ ἄλιπας εἶναι ἀκόμη πιὸ εὐπλαστος και πιὸ ἀπομονωτικὸς ἀπὸ τὸ κοκκινόχωμα, γι' αὐτὸ και ἀφίνουν συχνὰ τίς στέγες πὸ καλύπτει χωρὶς κεραμίδια.

3. Φαίνεται ὅτι σὲ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ χρησιμοποιήθηκαν οἱ λεπτὲς πλάκες γιὰ κάλυψι στεγῶν, γιὰτι και σήμερα συναντᾶ κανεὶς, σὲ δευτερεύουσας σημασίας μικρὰ κτήρια — νταμούδια — τέτοια κάλυψι. Γρήγορα ὅμως ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὰ κεραμίδια, πιθανὸν γιὰ τὸ μειονέκτημα τοῦ βάρους των. Στὰ νεώτερα σχετικὰ χρόνια τὰ κεραμίδια εἰσάγονται στὴν Ἱμβρο, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι σὲ παλαιότερες ἐποχὲς κατασκευάζονταν στὸ νησί, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ ἕνα μέρος στὸ Σχοινοῦδι πὸ ἔχει τὴ χαρακτηριστικὴν ὀνομασία *Ἱ Τσακνὴ τὸ κεραμ'δαριὸ*. Ἐπίσης παλιὸ κεραμιδαριὸ ὑπῆρχε στ' Ἀγρίδια στὴν περιοχὴ *Μουρτάρι* και ἀνῆκε στὸν Κωνσταντῖνο Σιλέγο. Ἡ σπουδαιότερη παρατήρησι ὅμως πὸν πρέπει νὰ μᾶς πείσει ὅτι τὰ κεραμίδια χρησιμοποιήθηκαν πολὺ χωρὶς στὴν Ἱμβρο εἶναι ὅτι τὰ βρίσκουμε στὸ Κᾶστρο, σ' ἕνα θολωτὸ διάδρομο πὸ, κατὰ τὰ φαινόμενα, εἶναι χτισμένος κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Βενετσιάνων.

4. Ὁ ἀνηφοριᾶς, πὸ τὸν λέν και *ἀναφοριᾶ*, εἶναι καμωμένος ἀπὸ ἕνα ὑποπράσινο και μὲ φυσαλλίδες γυαλί πὸ δείχνει πρωτόγονη κατασκευὴ. Θὰ μπορούσε ἴσως κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ἀπ' αὐτὸ ὅτι κατασκευάζονταν στὸ νησί. Κανεὶς ὅμως δὲν θυμᾶται τίποτε σχετικὸ. Νομίζω ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι πολὺ νωρὶς ἔπαυσαν νὰ τὸν μεταχειρίζονται, σκεπάζοντας τοὺς φεγγίτες μ' ἕνα κοιμάτι ἐπίπεδο γυαλί βιομηχανίας. Κι αὐτὸ πολὺ φυσικὸ, ἂν σκεφθοῦμε ὅτι ὁ χειροποίητος ἀνηφοριᾶς θὰ κόστιζε ἀρκετὰ, γιὰτι μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀπὸ πρωτόγονης κατασκευῆς

2. Τὸ π ά τ ω μ α. Τὸ πάτωμα τοῦ ἀνωγιοῦ μετὴν διπλῆ στάθμη κατασκευαζόταν κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Στὴ μέση ἀκριβῶς τοῦ κατωγιοῦ (πίν. 3, 4) ὠρθωνόταν ἕνας στῦλος (Στ), γιὰ νὰ στηριχθῆ σ' αὐτὸν τὸ ἕνα ἄκρο τοῦ μεσοδόκαρου ποῦ ἐλέγετο *μισοντόκι* (πίν. 3:Μσ) κ' ἔμπαινε κατὰ μῆκος τοῦ πατώματος τοῦ κάτω σπιτιοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἀπάνω σπίτι δὲν ἔφθανε ὡς τὴ μέση τοῦ κτηρίου, τὸ μεσοδόκι προεκτεινόταν, σὰν πρόβολος, πέρα ἀπ' τὸ στῦλο, γιὰ νὰ στηρίξη καὶ τὸ κύριο δοκάρι ποῦ κρατοῦσε τὶς δοκίδες τοῦ ἀπάνω σπιτιοῦ (πίν. 3). Ἡ διάταξι αὐτὴ καὶ κατασκευαστικὰ ἦταν ὅ,τι ἔπρεπε καὶ τὰ σανίδια τοῦ πατώματος ἔπαιρναν χάρι σ' αὐτὴ τὴν πρέπουσα κατεύθυνσι (πίν. 1), γιὰ νὰ μὴ φαγώνωνται, γιὰτὶ καὶ στὸ κάτω σπίτι οἱ ἴνες τους ἦταν κάθετες στὸν ἄξονα τῆς πορείας ἐκείνου ποῦ ἔμπαινε ἀπὸ τὴν ἐξώθυρα καὶ στὸ πάνω σπίτι ἦταν πάλι κάθετες στὸν ἄξονα πορείας ἐκείνου ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι¹.

3. Τὰ κ ο υ φ ῶ μ α τ α. Ἄς ἔλθουμε τώρα στὰ κουφώματα. Τὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου διατηρεῖ τὴν παλιά του ἐξώπορτα, τὴν ὁποία θὰ πάρουμε γιὰ παράδειγμα (πίν. 15). Μιὰ κάσα ἀπὸ χοντρὸ ξύλο (7/9) εἶναι προσαρμοσμένη στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας καὶ συνεχίζεται καὶ στὸ κατώφλι. Ἡ κάσα βρίσκεται «πρὸς ὄψωπον» μετὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου (πίν. 15/Α:β) καὶ σκεπάζεται πρὸς τὰ ἔξω μετὰ περβάξι. Τὸ πορτόφυλλο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία, ἄνισου πλάτους, σανίδια (πίν. 15/Α:α) ποῦ συγκρατοῦνται μετὰ τρεῖς ὀριζόντιες τραβέρσες ἀρκετὰ ὀγκώδεις (6/10). Στὶς δύο ἄκραιες ἀπὸ τὶς τραβέρσες αὐτὲς ἐφαρμόζονται οἱ *μεντεσέδες*, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ δύο ἀπλᾶ σιδερένια ἐλάσματα περασμένα τὸ ἕνα μέσα στὸ ἄλλο, σὰν δύο χαλκᾶδες, ποῦ καταλήγουν σὲ ὀξεῖες μύτες. Αὐτὲς, ἀφοῦ εἰσχωρήσουν στὸ ξύλο, βγαίνουν πάλι στὴν ἐπιφάνεια καὶ τσακίζονται, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν πιά νὰ βγοῦν². Ἀπὸ τὸ μέσα μέρος τῆς θύρας, πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ πρὸς τὸ μέρος τῶν μεντεσέδων, κρεμόταν ὁ *καταρράχτης* ἢ *καταρράφτης* (πίν. 15:Κχ), ἕνα ἀπλό, ἀλλὰ ἀξιοθαύμαστο γιὰ τὴν πρακτικὴν του ὠφέλεια ἐξάρτημα. Δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ ἕνα σανίδακι περιστρεφόμενο γύρω ἀπὸ μιὰ γυφτόπροκα ποῦ τὸ κρατοῦσε κρεμασμένο ἀπὸ τὴ μιὰ του ἄκρη στὸ δοκάρι τῆς πόρτας (πίν. 15/Β). Στὴν ἄλλη ἄκρη του εἶχε μιὰν ἐντομὴν ποῦ τοῦ ἔδινε ἐκεῖ τὴ μορφή τοῦ Γ. Ὅταν ἡ πόρτα ἀνοίγε, μετακινοῦσε τὸ ἐλεύθερο ἄκρο τοῦ καταρράχτη (α-α'). Μετὰ τὴ μετακίνησιν αὐτὴν ὅμως ὁ καταρράχτης, ποῦ ἔγραφε κύκλο, ὑπερυψωνόταν λίγο καὶ ἡ ἄκρη τοῦ πορτόφυλλου ἔπεφτε μέσα στὴν κοιλότητα τοῦ Γ. Ἐὰν ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ ἡ πόρτα πήγαινε νὰ κλείσῃ, θὰ τὴν ἀκολουθοῦσε φυσικὰ ὁ καταρράχτης ποῦ δὲν βρισκόταν στὴν κατακόρυφον. Τότε ὅμως τὸ τοίχωμα τῆς κοιλότητος τοῦ Γ θὰ κατέβαινε πρὸς τὰ κάτω, κάτι ποῦ θὰ εἶχε σὰ συνέπεια νὰ σφίξῃ τὸ πορτόφυλλο, μὴ ἐπιτρέποντάς του νὰ κλείσῃ. Ἄν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ὅσο «προσπαθεῖ» τὸ πορτόφυλλο νὰ κλείσῃ, τόσο ὁ καταρράχτης τὸ σφίγγει, δὲν μπορεῖ νὰ

γυαλὶ καμωμένος, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἦταν τέλεια κατασκευασμένος. Καὶ εἶναι πραγματικὰ τέλειος καὶ σὰν φόρμα καὶ σὰν κατασκευὴ. Ἄρκει, γιὰ νὰ πεισθῆ κανεὶς, νὰ παρατηρήσῃ μετὰ πόση μαεστρία εἶναι καμωμένη ἡ «δίπλα» ποῦ σχηματίζουσι τὰ χεῖλη του.

1. Ἐννοεῖται ὅτι στῦλος, δοκάρια κ.τ.λ. εἶχαν τὶς στρογγυλὰς διατομὰς τῶν δέντρων καὶ τῶν κλαδιῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἢ τὸ πολὺ μιὰν ἐλαφρὰ διόρθωσιν μετὰ τὸ τσεκούρι. Τὸ ἴδιον θὰ πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὰ δοκάρια τῆς στέγης. Εἶδαμε φυσικὰ τὸ διατόνι τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη, ποῦ δὲν ἦταν ἴσιο, ἀλλὰ σὰν ἐλαφρὸ τόξο. Καὶ στοῦ Κουτούφου τὸ σπίτι τὸ μεσοδόκι εἶναι στὴ μιάν ἄκρη του διχαλωτὸ (πίν. 2).

2. Αὐτοὶ οἱ «μεντεσέδες», μαζὺ μετὰ τὶς γυφτόπροκες καὶ μερικὰς χαλκᾶδες, εἶναι τὰ μόνον σιδερικὰ ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὰ παλὰ σπίτια. Στὰ παλαιότερα χρόνια τὰ κατασκευάζαν οἱ πεταλωτὲς, ἀργότερα γύφτοι, ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ Τσανάκκαλε.

μὴν ἐκτιμῆση τὴν λειτουργικὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἀπλούστατου αὐτοῦ ἐπινοήματος. Ἀφίνω τὴν πρακτικὴν του ὠφέλεια γιὰ τὴ νοικοκυρά, πού, μὲ τὰ χέρια γεμᾶτα, ἀρκεῖ νὰ σπρώξῃ μὲ τὸ πόδι τὸ θυρόφυλλο, κι αὐτὸ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν θὰ ξανακλείσῃ πιά ἂν δὲν θελήσῃ ἐκείνη νὰ τὸ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὸν καταρράχτη.

Ἀνάλογος πρὸς τὸν καταρράχτη εἶναι καὶ ὁ μάνταλος (πίν. 15:Μν), πού κρατᾷ τὴν πόρτα κλειστή. Τὸ σχῆμα του δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ καταρράχτη, μόνο πού εἶναι τριγωνικὸ, φαρδαινόντας ἀπὸ τὸ καρφί πρὸς τὴν ἐντομὴ σὲ σχῆμα Γ (πίν. 15/Γ). Ὄταν τὸ ἀνοικτὸ θυρόφυλλο κινῆται γιὰ νὰ κλείσῃ, τὸ ἐπάνω μέρος του σέρνεται πάνω στὴ μιὰ πλευρὰ τοῦ τριγωνικοῦ μάνταλου. Μόλις τὸ θυρόφυλλο ἀκουμπήσῃ στὴν κάσα, βρίσκεται στὴν κοιλότητα τοῦ Γ, ὁπότε «πέφτει» ὁ μάνταλος» (α - β) καὶ αἰχμαλωτίζει τὸ θυρόφυλλο, πού εἶναι ἀδύνατο πιά ν' ἀνοίξῃ, ἂν δὲν πάῃ κανεὶς ἀπὸ μέσα νὰ σηκώσῃ τὸν μάνταλο. Γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοίγῃ ἡ πόρτα ἀπ' ἔξω κάνουν στὸ πάχος τῆς κάσας, στὸ σημεῖο πού βρίσκεται ὁ μάνταλος, μιὰ τρυπίτσα (δ), ἀπ' ὅπου μ' ἓνα καρφί ἢ ἓνα ξυλάκι (γ) μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνασηκώσῃ τὸν μάνταλο ἀπ' ἔξω.

Αὐτὸ τὸ εἶδος μαντάλου, πού ἐφαρμόζεται στὰ παλιὰ μονόσπιτα, προϋποθέτει χονδρὴ κάσα γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοικτῆ ἓνα κανάλι ὅπου νὰ κινῆται ἡ ἄκρη τοῦ μαντάλου, γιὰτὶ ἀλλιῶς, ὅταν ἀνοίγῃ ἡ πόρτα, ὁ μάνταλος θὰ πέφτῃ παίρνοντας κατακόρυφη στάσι καὶ δεύτερο, γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοίγεται ἡ τρῦπα ἀπ' ὅπου σηκώνεται ὁ μάνταλος μὲ τὸ ξυλάκι. Σὲ μεταγενέστερα σπίτια ἐφαρμόζεται πάλι ἓνας ξύλινος μάνταλος, πού ἀνοίγει ἀπ' ἔξω μὲ σχοινάκι (πίν. 15/Δ) καὶ θυμίζει τοὺς σιδερένιους τῆς βιομηχανίας¹.

Τὸ σύστημα τοῦ καρφωτοῦ, σανιδένιου πορτόφυλλου συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν διαμόρφωσι τῶν νέων τύπων σπιτιῶν, ὁπότε πιά οἱ πόρτες ἔγιναν ἐσωτερικές. Παρατηρεῖται ὅμως μιὰ διάθεσι νὰ «μοιάζῃ» ἡ πόρτα ταμπλαδωτῆ, ὅπως τὸ βλέπομε στὸ σπίτι τοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη, στὸν Ἄι Θόδωρο, ὅπου τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία σανίδια πού ἀποτελοῦν τὸ πορτόφυλλο ἔχει τραβηχτῆ πρὸς τὰ πίσω (πίν. 15/Ε). Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι καὶ σὲ ἐποχὴ πολὺ νεώτερη καὶ σὲ σπίτι, πού, ὅπως εἴπαμε, μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πιά νοικοκυρόσπιτο, στὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου στὸν Ἄι Θόδωρο, ὅπου ὑπάρχουν πλοῦσια σὲ κυμάτια καὶ διάκοσμο περβάζια (πίν. 11/Γ), τὰ θυρόφυλλα παρουσιάζουν ἓνα ψευδοταμπλαδωτὸ σύστημα, πού ξεγελᾷ πράγματι ἐκεῖνον πού βλέπει τὴ θύρα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος (α), ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο (β) ἀνακαλύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ παλιὸ σανιδωτὸ σύστημα. Γιὰ τίς πόρτες αὐτὲς χρησιμοποιεῖται πιά σιδερένιος μάνταλος.

Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου τὰ παράθυρα διαθέτουν δύο παραθυρόφυλλα, περαστὰ στὴν κατασκευή τους, μὲ κανονικοὺς «ἀγοραστούς» μεντεσέδες. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ νεώτερα παραθυρόφυλλα στὴ θέσι ἄλλων, παλαιότερων, πού φθάρηκαν μὲ τὸν καιρὸ. Τὸν τύπον αὐτὸ παραθύρου τὸν βλέπομε νὰ ἐφαρμόζεται σ' ὅλους τοὺς μετὰ τὸ μονόσπιτο τύπους. Ἄς τὸν ἐξετάσουμε ὅμως, γιὰτὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραθυρόφυλλα ὅλα τ' ἄλλα ἐξαρτήματα τοῦ παραθύρου εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ παράδοσι.

Ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφή τοῦ σπιτιοῦ, τὸ παράθυρο τοποθετεῖται στὴν ἔξω ἐπιφάνεια

1. Ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς μάνταλος πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πρακτικότητά καὶ τὴ λειτουργικὴ τελειότητα τοῦ προηγουμένου. Γιὰ νὰ μποροῦν νὰ κλείουν τὴν πόρτα μὲ ἀπλὸ «τραβηγγίμα», ὅπως συνέβαινε στὸν παλιὸ μάνταλο, δίνουν κατάλληλο σχῆμα μὲ κλίσι (α) στὴ «φωλιά» ὅπου πέφτει ὁ μάνταλος γιὰ νὰ ἀκινήτῃ ἡ πόρτα. Ἡ λύσι ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου τέλεια, γιὰτὶ τὸ «γλύστρημα» τοῦ μαντάλου ἐπάνω στὴν «κλίσι» τῆς φωλιάς δὲν εἶναι πάντοτε εὐχέρης, γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκάζονται νὰ τὴν κάνουν νὰ γλυστρᾷ, ἀλείφοντάς της, κάθε τόσο, μὲ σαποῦνι.

τοῦ τοίχου, ὅπου μπαίνει καὶ περβάζι, προφυλαγμένο μὲ «φρύδι» ἀπὸ λεπτὴ πλακόπετρα¹. Δεύτερο πανομοιότυπο περβάζι ὑπάρχει καὶ στὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἐπάνω, κάτω καὶ στὰ πλάγια σκεπάζεται μὲ σανίδια (πίν. 14:π). Τὸ παράθυρο διαθέτει σανιδένια κανάτια, ποὺ προσαρμόζονται στὴν κάσα πάνω ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περβάζι².

Στὴν ἐποχὴ τῶν μονόσπιτων τὰ παράθυρα ἦταν «συρτὰ» καὶ ὄχι «περαστὰ» στὴν κατασκευὴ τους. Ἡ σύνδεσι τῶν ξύλων γινόταν μόνο μὲ ἐντομές, καρφωτά. Πρὸς τὰ κάτω τοῦ ἐπάνω ἀκίνητου μέρους τοῦ παραθύρου ὑπῆρχε ἓνας χαλκῆς, ὅπου περνοῦσε βέργα γιὰ νὰ συγκρατῆ τὰ κανάτια (πίν. 21/5), λύσι πολὺ ἀπλῆ ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ ἀποτελεσματικὴ.

Τὸ μέγεθος τῶν παραθύρων αὐξάνει μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Πλάτους 55 - 60 καὶ ὕψους 85 - 120 ἐκ. στὰ παλιὰ μονόσπιτα, χωρίζεται σὲ τέσσερις τζαμωτὲς ἐπιφάνειες. Στους μετέπειτα παραδοσιακοὺς τύπους σπιτιῶν τὸ πλάτος γίνεται 75 - 80 ἐκ. καὶ τὸ ὕψος φθάνει ἕως τὰ 130, ἐνῶ οἱ τζαμωτὲς ἐπιφάνειες γίνονται 6 ἢ καὶ 8.

1. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου τὸ παράθυρο βρίσκεται 10 ἐκ. πρὸς μέσα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔχει οὔτε ἐξωτερικὸ περβάζι, οὔτε κανάτια, ἔχει μάλιστα τοποθετηθῆ καὶ μιὰ πλάκα στὸ κάτω μέρος του. "Ολ' αὐτὰ δείχνουν βέβαια πολὺ μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν ἰδρυσι τοῦ σπιτιοῦ ἐπέμβασι.

2. Στὸ Κάστρο σώζεται ἓνα κανάτι τέτοιου παραθύρου μὲ τὸν μεντεσέ του (πίν. 21/4).

Ε'. ΑΛΛΑ ΚΤΗΡΙΑ

Τὸ ἀγροτικὸ σπῖτι, ἐξυπηρετικὸ ποικίλων ἀναγκῶν, ποὺ καθιστᾶ τὴν οἰκογένεια σχεδὸν αὐτάρκη, εἶναι φυσικὸ ν' ἀποτελῆ τὸ κυριώτερον καὶ πιὸ διαδεδομένο εἶδος κτηρίου στὸ χωριό. Ἄλλα εἶδη, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τὸ καθένα καὶ μιᾶς εἰδικῆς ἀνάγκης, ὑπάρχουν βέβαια, ἀλλὰ στὰ παλιὰ τουλάχιστον χρόνια ἦταν ἐλάχιστα. Οἱ ἀνάγκες ποὺ καλοῦνται νὰ ἐξυπηρετήσουν εἶναι συνολικῆς, ὅπως τὸ ἄλεσμα τοῦ σιταριοῦ, τὸ τρίψιμο τῆς ἐλιᾶς, τὸ πλύσιμο τῶν ρούχων καὶ ἡ ἀγορὰ κάποιων ἀπαραίτητων μὲν ἀγαθῶν, ποὺ δὲν μποροῦν ὅμως νὰ κατασκευασθοῦν στὸ σπῖτι.

α'. **Ὁ μύλος.** Τὸ ἄλεσμα τοῦ σιταριοῦ σ' ἄλλα χωριά γινόταν μὲ ὑδρόμυλους καὶ σ' ἄλλα μὲ ἀερόμυλους, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐφαρμόζωνται καὶ τὰ δύο συστήματα στὸ ἴδιο χωριό. Σήμερα καὶ τὰ δύο συστήματα τὰ ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ μηχανή, ὑπολείμματα ὅμως παλιῶν μύλων συναντᾶ κανεὶς γύρω στὰ χωριά¹.

β'. **Τὸ ἐλαιοτριβεῖο.** Καὶ τὸ ἐλαιοτριβεῖο ἔχει μηχανοποιηθῆ, ἀλλὰ οἱ παλιοὶ θυμοῦνται τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν χειροκίνητο ἢ χρησιμοποιοῦσε ἄλογο, γιὰ νὰ γυρνᾶ τὴν πέτρα. Σὰν κτήριο δὲν παρουσίαζε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἔμοιαζε μὲ τοὺς σουντουρμαῶδες ποὺ περιγράψαμε.

γ'. **Τὸ πλυντήριο.** Ἡ πλύσι, ποὺ ἀπαιτοῦσε ἄφθονο νερό, γινόταν σὲ ὀρισμένες βρύσες, ποὺ γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ καλυπτόταν μὲ στέγη. Μιὰ μεγάλη τέτοια βρύση-πλυντήριο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξυπηρετῆ τὶς ἀνάγκες τοῦ Σχοινοῦδι, ἐνῶ μιὰ ἄλλη, πολὺ μικρῶν διαστάσεων, ἀλλ' ἀναμφισβήτητα τῆς ἐποχῆς τῶν μονόσπιτων, σώζεται στὸν Ἄι Θόδωρο. Αὐτὴν θὰ περιγράψουμε παρακάτω: Τὸ κτήριο (πίν. 16/Α) εἶναι χτισμένο σ' ἓνα ἐλαφρὰ κατηφορικὸ οἰκόπεδο, στὴν καρδιὰ τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη στάθμη περνᾶ ὁ δρόμος, ἐνῶ στὴ χαμηλότερη ὑπάρχει χαντάκι (Χν) ποὺ μαζεύει τὰ νερὰ τῆς βροχῆς ἀπὸ τὶς γύρω πλαγιές. Τὸ κτήριο ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ὀρθογώνια αἴθουσα, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4,40 ἐπὶ 6,70 μέτρων, ποὺ καλύπτεται μὲ δίρριχτη ἀνισοσκελῆ στέγη καὶ ἔχει τὴν εἴσοδόν της στὴν ἄκρην τῆς πρὸς τὸν δρόμο πλευρᾶς ποὺ κόβεται ἐκεῖ λοξά. Στὴν ἴδια πλευρά, πρὸς τὰ πλάγια, ὑπάρχει ἡ βρύση (Βρ). Τὸ νερὸ της τρέχει συνεχῶς σὲ μιὰ μισοστρόγγυλη βάρθυνα 5 ἐκ. τοῦ πλακοστρωμένου δαπέδου, ἀπ' ὅπου ξεκινᾶ ἓνα ἴδιου βάρθους κανάλι ὁ ἀναγός (Ας), ποὺ καταλήγει στὴ μέση τῆς ἀπέναντι μακρᾶς πλευρᾶς. Τὸ νερὸ ποὺ φέρνει ὁ ἀναγός διαπερνᾶ τὸν τοῖχο καὶ ἀπ' ἓνα πέτρινο κρουνοὸ χύνεται στὸ ἔξω χαντάκι, ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω, καὶ ποὺ εἶναι λιθόκτιστο κοντὰ στὸ κτή-

1. Ἐπειδὴ στὴν Ἰμβρο δὲν ὑπάρχουν ἰσχυρὰ ποτάμια γιὰ τὴν κίνησιν τῶν ὑδρόμυλων, μάζευαν πρῶτα τὸ νερὸ σὲ στέρνες καὶ ὕστερα τὸ διωχέτευαν στὸ μύλο. Ὑπολείμματα τέτοιων ὑδρόμυλων σώζονται ὡς σήμερα, ὅπως τοῦ Γιώργου Λαφιατῆ στὸ Σχοινοῦδι καὶ τοῦ Ἀποστόλου Κολόντου στὸ Γλυκὺ. Στ' Ἀγρίδια ὑπῆρχε μιὰ σειρά ὀλόκληρη ἀπὸ ὑδρόμυλους: τοῦ Παρασκευᾶ Λαμπριανοῦ, τοῦ Γιάννη Κατσούρη, τοῦ Βασίλη Μαλαθούνη, τοῦ Γιάννη Σαββατιανοῦ καὶ τοῦ Στράτη Τσουκάλη, ποὺ βρίσκονται ὅλοι μαζὺ στὸ ἴδιο μέρος. Ἄλλοι τρεῖς νερόμυλοι στ' Ἀγρίδια ἔγιναν αἰτία νὰ ὀνομασθῆ τὸ μέρος *Τσ' μύλοι*, ἐνῶ τρεῖς ἀνεμόμυλοι, τοῦ Παναγιώτη Ἀργυροῦ, τοῦ Γιάννη Ἀργυροῦ καὶ τοῦ Θανάση Τυροβόλη, ἔδωσαν τὴν ὀνομασίαν *Τσ' ἀνεμόμυλοι* στὴν περιοχὴ ποὺ βρίσκονται.

ριο του πλυντηρίου. Στην απέναντι στη βρύση πλευρά, δεξιά και αριστερά του αναγοῦ, υπάρχουν δύο άνισες, μονολιθικές, τετράγωνες γούρνες (Πσ) που χρησιμεύουν για σκάφες, και πλάι σε κάθε μια απ' αυτές ανοίγεται στον τοίχο απ' ένα τζάκι (Τ).

Ἡ αἴθουσα φωτίζεται ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας καὶ ἀπὸ ἓνα παράθυρο χωρὶς κούφωμα, στὴν ἀπέναντι πλευρά. Καὶ τὸ παράθυρο ἦταν πρῶτα θύρα ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς συνεχιζόμενους κατακόρυφους ἄρμους (πίν. 16/Α:β). Πλάι στὸ παράθυρο, πρὸς τὰ μέσα, ὑπάρχει πέτρινο πεζοῦλι (Πζ). Ἐπάνω ἀπὸ τὸ πεζοῦλι καὶ πλάι στὴ βρύση θυρίδες (Θρ).

δ'. **Τὸ μαγαζί.** Περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ μαγαζί, μικρὸ κι αὐτὸ μονόπατο καὶ μονόχωρο κτήριο. Ἐκεῖνο πὸ ἀπασχολεῖ αὐτὸν πὸ τὸ χτίζει εἶναι ἡ βασικὴ «ἀρχὴ» κάθε καταστήματος, δηλαδὴ νὰ δειχτῆ, κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο, ἡ πραγμάτεια, γιὰ νὰ θέλξη τὸν διαβάτη καὶ νὰ τὸν κἀνῃ ν' ἀγοράσῃ κάτι. Αὐτὸ βέβαια θὰ καταστῆ δυνατὸ μὲ μεγάλο ἀνοιγμα. Κολλοῦν λοιπόν, πλάι - πλάι, δύο συρτὰ παράθυρα, σὰν ἐκεῖνα πὸ εἶδαμε νὰ ἐφαρμοζώνταν στα παλιὰ σπιτία. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ τὸ σύνθετο μεγάλο παράθυρο θ' ἀπαιτοῦσε μεγάλα δοκάρια, γιὰ νὰ σκεπαστῆ τὸ ἀνοιγμά του, αὐτὰ πάλι πρὸς τὰ ἔξω δύσκολα θὰ ἐκαλύπτοντο ἀπὸ τὸ περβάζι, βρῆκαν μιὰ πρακτικὴ λύσι στὸ ζήτημα. Συνεδύασαν τὸ παράθυρο μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ μαγαζιοῦ καὶ ἔλα μαζὺ τὰ ὑψώσαν ἕως τὴν στέγη καὶ τὰ προφύλαξαν τελικὰ ἀπὸ τὴ βροχὴ προεκτεινόντάς τιν πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 21/6). Δημιουργήθηκε ἔτσι ἓνας χαρακτηριστικὸς τύπος μαγαζιοῦ, πολὺ βολικὸς γιὰ τὸν προορισμὸ του.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τοῦ συνδυασμοῦ πόρτας καὶ παράθυρου συνεχίζεται καὶ στὸν ἄλλο ἐκεῖνο τύπο, πὸ εἶδαμε ἐξετάζοντας τὴν ἐξέλιξι τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου τὸ χαμῶι ἐγινε μαγαζί καὶ προφυλάγεται, αὐτὴ τὴ φορά, ἀπὸ τὸν ξύλινο ἐξώστη τοῦ μουσαφίρ ὄντᾶ τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 19/1).

Στὸν Ἄι Θόδωρο, πλάι στὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου, ὑπάρχει ἓνα μαγαζί πὸ ἀνήκει στὸν ἴδιο ιδιοκτήτη, καὶ πὸ δὲν ἔχει μὲν σχέσι πρὸς τὸν τύπο πὸ περιγράψαμε πιὸ πάνω, ἢ πρόσοψι του ὅμως παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον, γιὰ τὸ λαϊκὸς τεχνίτης πὸ τὸ ἔχτισε μεταχειρίστηκε στὴ μορφολογία του διακοσμητικὰ στοιχεῖα πὸ τὰ δανείστηκε ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ ρυθμὸ (πίν. 16/Β). Ἡ πρόσοψι τοῦ μαγαζιοῦ αὐτοῦ ἔχει στὴ μέση μιὰ πόρτα, πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ τὰ δεξιά τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἀπὸ ἓνα παράθυρο (πίν. 21/7). Τὰ παράθυρα αὐτὰ εἶναι τοποθετημένα τὸ ἓνα ψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλο, γιὰ νὰ προσαρμοσθοῦν στὴν κλίσι τοῦ δρόμου. Καὶ τὰ τρία ἀνοίγματα εἶναι τοξωτά, κατὰ τὴν βυζαντινὴ παράδοσι, ἀλλὰ τὰ τόξα τους εἶναι πέτρινα. Τὰ τόξα τῶν δύο παραθύρων εἶναι μονολιθικά, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις τζακιῶν τῶν παλιῶν σπιτιῶν (πίν. 19/6) ἢ φούρνων, ὅπως π.χ. στοὺς φούρνους τῶν σπιτιῶν τοῦ Σκαρλάτου καὶ τοῦ Ζούνη (πίν. 9/Δ καὶ 19/5). Τὸ δεξιὸ παράθυρο μάλιστα ἔχει γύρω στὴν καμπύλη του ὀδοντωτὸ διάκοσμο καὶ στὴν κορυφὴ τῆς σταυρῶ, ἐνῶ πρὸς τ' ἀριστερὰ τοῦ σταυροῦ ἔχει σκαλιστῆ τὸ ὄνομα ΣΤΥΓΙΑΝΟΣ (πίν. 22/1). Οἱ μονοκόμματα αὐτὲς πέτρες στηρίζονται ἐπάνω σὲ δύο κατακόρυφες, ὅπως στὰ τζάκια. Οἱ ὀρθιες πάλι αὐτὲς πέτρες, στὸ δεξιὸ παράθυρο, δὲν εἶναι κανονικὲς, ὅπως στ' ἀριστερὸ καὶ στὴ πόρτα, ἀλλὰ ἀκανόνιστες πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 22/1). Τὸ τόξο τῆς θύρας ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια. Πλάκες πάνω ἀπὸ κάθε τοξωτὸ ἀνοιγμα ἀποτελοῦν «φρούδια» ὅπως στὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν, χωρὶς προορισμὸ βέβαια ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ξύλο νὰ προφυλάξουν. Ὁ σκοπὸς τους εἶναι καθαρὰ διακοσμητικὸς καὶ διακοσμοῦνται πράγματι, κατὰ τὸ πάχος τους, κατὰ τρόπο πὸ συναντοῦμε στὰ πλαίσια τῶν βυζαντινῶν ὀρθομαρμαρώσεων (πίν. 16/Β: α, β, γ). Τὸ κτήριο, ἀντὶ γι' ἀχροκέραμο, ἔχει σὰν ἀπόληξι λίθινη ὀδοντωτὴ ταινία πὸ κι αὐτὴ ἀνήκει στὴ βυζαντινὴ μορφολογία (πίν. 16/Β).

ε'. Το καφενείο. Τα κτήρια που περιγράψαμε έως τώρα είχαν προορισμό να ικανοποιήσουν υλικές ανάγκες του καθημερινού βίου. Αν στρέψουμε τη σκέψη μας σε πνευματικώτερες σφαίρες, θα πρέπει ν' αναφέρουμε το καφενείο¹ σαν κέντρο κοινωνικής επαφής. Αυτό όμως είχε ραγδαία εξέλιξη προς αστικούς τύπους, γι' αυτό και δεν σώζεται σε κανένα χωριό παλιό σχετικό κτήριο². Θα πρέπει ίσως να σκεφθούμε ότι δεν διέφερε ως τύπος από το παλιό, μονόροφο μαγαζί που περιγράψαμε.

Και για ιδιαίτερο σχολικό κτήριο, ως τα νεώτερα χρόνια, δεν είναι δυνατό να γίνη λόγος³.

ζ'. Η εκκλησία. Μπορεί όμως, και με το παραπάνω μάλιστα, να γίνη λόγος για ναούς στην Ίμβρο γιατί, αν η αγάπη προς τα θεία και η θρησκευτική ευλάβεια χαρακτηρίζουν τους αγροτικούς πληθυσμούς, στο νησί αυτό, εκτός του ότι το θρησκευτικό αίσημα είναι ιδιαιτέρως ανεπτυγμένο, η θρησκευτικότητα είναι άξεδιάλυτα συνυφασμένη με κάθε κοινωνικήν εκδήλωσι. Πάνω από τριακόσια παρεκκλησία είναι σκορπισμένα στα βουνά, τα λαγκαδιά και τα άκρογαλιά της Ίμβρου και κάθε χωριό έχει συνήθως παραπάνω από μιαν εκκλησία.

Για μās όμως, που βάλουμε ως σκοπό μας να εξετάσουμε τη λαϊκή αρχιτεκτονική του νησιού, που διαμορφώθηκε σιγά σιγά σ' ένα σύστημα χαρακτηριστικό του τόπου, ή ναοδομία του έχει να μās παρουσιάσει λίγα δείγματα σύμφωνα με το σκοπό μας. Και το παράδοξο είναι ότι το φαινόμενο αυτό έχει αίτια άκριβως εκείνο που θα περιμέναμε λιγώτερο από κάθε άλλο: τον μεγάλο θρησκευτικό ζήλο των Ίμβριών. Γιατί ο ζήλος αυτός τους κάνει ν' αποζητούν το «καλύτερο» για την εκκλησιά τους, και το καλύτερο συχνά είναι το «νεώτερο», κατά την αντίληψη των πολλών. Έτσι χτίζονται κτήρια, ίσως μεγαλοπρεπή, ξένα όμως προς τις αρχιτεκτονικές συνήθειες του τόπου.

Θα περιοριστούμε λοιπόν στην εξέταση της «Κάτω Έκκλησιάς» του "Αι Θόδωρου⁴ και ενός χαρακτηριστικού παρεκκλησιού, για να σχηματίσουμε μιαν ιδέα για την πατροπαράδοτη ναοδομία της Ίμβρου. Σ' αυτά θα προσθέσουμε το παρεκκλησί των 'Αγίων Θεοδώρων, απ' όπου πήρε τ' όνομα όπως είδαμε το όμώνυμο χωριό, γιατί είναι ιδιόρρυθμο ως κτήριο, και σχηματίστηκε με την προσθήκη ενός κλίτους σε μιὰ παλιάν άψίδα.

Η Κάτω Έκκλησιά του "Αι Θόδωρου, που οι χωριανοί την ονομάζουν άπλως Παναγία και είναι αφιερωμένη στην Κοίμησι της Θεοτόκου, αν και έχει κατά καιρούς επισκευασθή, είναι χτισμένη με το πατροπαράδοτο σύστημα κατασκευής, που είδαμε να εφαρμόζεται στα σπίτια (πίν. 22/2). Οι μακροί, ασύνδετοι τοίχοι του ναού ενισχύονται με τρία τριγωνικά άντερείσματα, που φθάνουν ως τη στέγη. Αυτή είναι δίριχτη και σχηματίζει άέτωμα προς το ιερό, «σπάνει»

1. Η λέξι «καφενείο» φυσικά πρέπει να έληφθη συμβατικά, γιατί δεν μπορούσε να γίνη λόγος περί καφέ τα χρόνια εκείνα. Το ζεστό που έπιναν τότε ήταν ή μέλισσα, ή μαντζουράνα ή ό λισφακας που θύμιζε φασκόμηλο.

2. Στ' Αγρίδια διατηρείται έως σήμερα ή ανάμνησι του παλιού καφενείου, που ήταν κτήμα της Έκκλησίας και το έκμεταλλεύονταν κάποιοι Στράτης Παπαβασιλης. Σ' αυτό σύχναζαν οι προύχοντες. Οι φτωχοί συναντιόνταν την Κυριακή στην εκκλησία και μετά έφευγαν, οι περισσότεροι, για την έξοχή.

3. Για το πνευματικό ζύπνημα της Ίμβρου βλέπε Κ. Χ ρ ι σ τ ο δ ο υ λ ί δ ο υ, Το Γλυκό και το Σχοινοϋδι, οι δύο πρωτοπόροι σταθμοί εις την έν Ίμβρω πνευματικήν και έξωτερικήν κίνησιν. Λεύκωμα της Ίμβρου, σ. 131.

4. Την παλιά του μορφή, ανάλογη προς την μορφή της Κάτω Έκκλησιάς του "Αι Θόδωρου, διατηρεί άρκετά καλά και ό Μητροπολιτικός ναός στην Παναγία, μόνο που έπειδή είναι πολύ πιό μεγάλος είναι τρίκλιτος.

με τις ανείστοιες
εικόνας τους
εχόν οφθαλμική

όμως στη δυτική πρόσοψη, που αποκατᾶ, με τὸν τρόπον αὐτό, ὀριζόντια ἀπόληξι¹. Ἐνα μεγάλο «φρύδι» ὑπάρχει πάνω ἀπὸ τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ που εἶναι μισοστρόγγυλη (πίν. 22/3) καὶ ὅπου ἀνοίγονται δύο παράθυρα που ἀφίνουν τυφλὸ τὸν ἄξονά της². Μπρὸς στὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει πεζούλα³ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ μιὰ σειρὰ κελιά, ἐγκαταλειμμένα σήμερα, με καρτσέλα μπροστά.

Ζ'. Τὸ παρεκκλήσι. Τὸ παρεκκλήσι που θέλω νὰ ἐξετάσουμε τώρα κατεδαφίστηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψί μου σὰν... ἀσήμαντο! Ἦταν ἀφιερωμένο στὴν Παναγιά τῆ «Μνημορίτσα» καὶ βρισκόταν πάνω σ' ἕνα ὕψωμα, πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ δρόμου που ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν Παναγία πρὸς τὸ Σχοινοῦδι, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου χωρίζεται ὁ δρόμος τῶν Ἀγριδιῶν. Τὸ ἐκκλησάκι, μονόκλιτο βέβαια, ἦταν πάρα πολὺ μικρὸ. Τὸ ἐσωτερικὸ του (πίν. 17/Δ:α) εἶχε πλάτος 3,20 καὶ συνολικὸ μῆκος 4,30 μέτρα⁴. Τὸ ἀπλό, σανιδένιο εἰκονοστάσι του, με τὴν Ὁραία Πύλη στὴ μέση καὶ τὸ παραπόρτι τῆς Προθέσεως ἀριστερά, ἀπέειχε ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο 1,30 μ. Ἡ μικροσκοπικὴ του ἀψίδα μόλις χωροῦσε τὴν Ἁγία Τράπεζα. Στ' ἀριστερὰ τῆς ἀνοιγόταν στὸν τοῖχο ἡ «θυρίδα» τῆς Προθέσεως, καὶ στὸ τέλος τοῦ βόρειου τοίχου μιὰ ἄλλη θυρίδα-νεροχύτης, γιὰ νὰ πλένη τὰ χέρια του ὁ παπᾶς. Στὴ δυτικὴ ὄψη δὲν λείπουν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου δυὸ πεζούλια, γιὰ νὰ ξεκουράζωνται οἱ διαβάτες, καὶ πάνω ἀπὸ τὴ εἴσοδο μιὰ γκριζοπράσινη τετράγωνη πέτρα, μ' ἕνα κυκλικὸ βαθούλωμα στὴ μέση, ἀποτελοῦσε τὸ μόνον στολίδι (πίν. 17/Δ: γ, 22/4).

Ἐκεῖνο ὅμως που κάνει ἀξιοθαύμαστο τὸ ταπεινὸ κι ἀσήμαντο, κατὰ τὴ γνώμη ἐκείνων που τὸ κατεδάφισαν, ἐκκλησάκι, ἦταν ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ θύρα τῆς εἰσόδου, γιὰ τὸ ἀνοιγμα τῆς ὁποίας ὁ λαϊκὸς τεχνίτης που τὸ ἐχτιζε ἀντιμετώπιζε ἕνα σοβαρὸ δίλημμα, που ὄχι μόνον τὸ ἔνοιωσε με τὴν πηγαία καλλιτεχνικὴ του διαίσθησι, ἀλλὰ καὶ βγῆκε ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο. Τὸ δίλημμα τὸ προκαλεῖ τὸ ὕψος τῆς πόρτας αὐτῆς.

Οἱ διαστάσεις τῆς προσόψεως εἶναι τόσο μικρές, ὥστε τὸ ἀνοιγμα μιᾶς κανονικοῦ ὕψους πόρτας, σὰν ἐκείνης που εἶδαμε π.χ. στὸ σπῆτι τοῦ Κουτούφου, θὰ τὴν πλησίαζε τόσο στὴ στέγη, ὥστε νὰ γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ σμικρότητα τῆς ὕψεως προκαλώντας τὴν ἐντύπωσι ἐνὸς ἀθύρματος. Ἡ πόρτα τοῦ Κουτούφου ὅμως, ὅπως εἶδαμε, εἶχε τὸ ἐλάχιστο δυνατὸ ὕψος (1,80 μ.) που ἐπιτρέπει νὰ περάσῃ ἐλεύθερα ἕνας κανονικὸς ἄνθρωπος (1,70 μ.). Ὁ ταπεινὸς ἐκεῖνος λαϊκὸς τεχνίτης δὲν δίστασε, παρὰ ταῦτα, νὰ θυσιάσῃ τὸ «πρακτικὸ» στὸ «αἰσθητικὸ», γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν «κλίμακα» τοῦ μικροσκοπικοῦ κτίσματος στὰ μέτρα που ἔπρεπε. Ἐτσι ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς εἰσόδου γελιόμαστε, συγκρίνοντάς τιν ὑποσυνείδητα με τὰ μέτρα μας, καὶ «μεγαλάνου-

1. Ὑποφιάζομαι ὅτι αὐτὸ τὸ «σπάσιμο» τῆς στέγης, ξενότροπο μᾶλλον, ὀφείλεται σὲ μεταγενέστερη ἐπέμβασι, γιὰτὶ καὶ πλάκες που ἀποτελοῦν τὸ ἀκροκέραμό του μοιάζουν νεώτερες.

2. Ἡ παρουσία τοῦ Σταυροῦ πίσω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα ἀπαιτεῖ στὸν ἄξονα τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ νὰ μὴν ὑπάρχῃ παράθυρο, ἀλλὰ τυφλὸς τοῖχος γιὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ κατάλληλο «φόντο» στὸ Σταυρό. Τὸ πόσο ἐνοχλητικὸ εἶναι τὸ μεσαῖο παράθυρο, που καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ μπερδεύει καὶ ἀσχημα τὸν φωτίζει ἀπὸ πίσω, τὸ βλέπουμε στὶς «σοφῆς» κατασκευῆς ἐκκλησιᾶς μας. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν εὐστοχὴ λύσι τῶν δύο παραθύρων τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη τῆς Ἱμβρου;

3. Ἡ ὕπαρξι τοῦ πεζουλιῦ αὐτοῦ ἀπαιτεῖ κάποια στέγασι, που τὴ βρίσκουμε κατὰ κανόνα μπρὸς στὶς ἐκκλησιᾶς καὶ τὰ σπουδαιότερα παρεκκλήσια τῆς Ἱμβρου καὶ που παίρνει στὴ Μητρόπολι διαστάσεις μεγάλου προστώου. Πιστεύω ὅτι ἡ στέγασι αὐτὴ κάποτε ὑπῆρχε, γι' αὐτὸ καὶ ἐντείνεται ἡ ὑποψία μου ὅτι ἡ πρόσοψη αὐτὴ ἔχει ὑποστῆ ἀλλαγές, κατὰ τίς ὁποῖες εὐθυγραμμίστηκε καὶ ἡ στέγη.

4. Δὲν ὑπερέβαινε δηλ. σὲ μέγεθος τὸ γέρικο σπιτάκι που συναντήσαμε στὸ Εὐλάμπιο (βλ. παραπάνω σ. 18).

με» τὸ ἐκκλησάκι, ποὺ ἀποκτᾶ ἔτσι τὴν πρέπουσα γιὰ τὸν προορισμὸ τοῦ ἐμφάνισι. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ «κύπτουμε τὸν αὐχένα» ὅταν περνᾶμε τὴν πόρτα (πίν. 17/Δ:β, 22/4). Μὰ μήπως κι αὐτὴ ἡ ὑποχρεωτικὴ κίνησι ὑποταγῆς δὲν ἀποκτᾶ συμβολικὴ σημασίᾳ, ὅταν πρόκειται γιὰ Οἶκον Θεοῦ;

“Ὅλα τὰ παρεκκλησία τῆς Ἱμβροῦ δὲν ἔχουν βέβαια τὶς διαστάσεις αὐτοῦ ποὺ περιγράψαμε, οὔτε, κατὰ συνέπεια, καὶ τὶς εἰσόδους τοὺς τόσο χαμηλές. Ἡ ἐσωτερικὴ τους διάταξι ὅμως, ἢ τοιχοδομίᾳ τους καὶ γενικὰ ἢ ὄψι τους, εἶναι ἴδια.

Ἐξαίρεσι, ὅπως εἴπαμε, ἀποτελεῖ τὸ παρεκκλησί τῶν Ἁγίων Θεοδώρων στὸ ὁμώνυμο χωριό. Αὐτὸ ἔχει τὴν ἀψίδα Ἰσοῦ πλάτους πρὸς τὸ κλίτος τοῦ (πίν. 17/Α). Δὲν εἶναι ὅμως μόνον αὐτὸ ποὺ κάνει τὸ παρεκκλησί νὰ ξεχωρίζη ἀπὸ τ’ ἄλλα. Ἡ ἀψίδα, ὑπερβολικοῦ ἀνοίγματος γιὰ τέτοιου εἴδους παρεκκλησία (διάμετρος 2,60 μ.), ἔχει τὸν τοῖχο τῆς παχύτερο (80 ἐκ.) ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ κλίτους (60 ἐκ.) καί, τὸ σπουδαιότερο, ἂν καὶ ὁ τοῖχος τῆς εἶναι χτισμένος μὲ ἐντόπιες πέτρες, παρουσιάζει τὴ χαρακτηριστικὴν ἀλληλοδιαδοχὴ (πίν. 16/Γ:α) στρωμάτων πέτρας μὲ στρώματα τούβλων (τέσσερα μὲ τέσσερα), σύστημα ποὺ χαρακτηρίζει τὴ βυζαντινὴ τοιχοδομίᾳ καὶ μάλιστα τῆς Πρωτεύουσας. Τὸ μέγεθος τῶν τούβλων (26×2,5 ἐκ.) καὶ τὸ πάχος καὶ εἶδος τοῦ κονιάματος (κουρασάνι 4 ἐκ.) δὲν ἐπιτρέπουν ἀμφιβολία γιὰ τὴ βυζαντινὴ κατασκευὴ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδας, ποὺ παρουσιάζει καὶ ἐξέχουσες πέτρες, πρὸς τὰ βόρεια καὶ νότια (πίν. 17/Α:α), πρᾶγμα βέβαια ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἀψίδα ἀνήκε σὲ νὰ πλατύτερο τοῦ σημερινοῦ.

Μέσα καὶ γύρω στὸ νὰ πάλι, ἐλεύθερα ἢ ἐντειχισμένα, παρατηροῦνται κομμάτια ἀπὸ κορμούς «κιόνων» (β). Ὑπάρχει ἀκόμη μέσα στὸ νὰ καὶ ἓνα θραῦσμα ἀπὸ θωράκιο βυζαντινὸ (πίν. 17/Β), καθὼς καὶ μιὰ μικρότερη πλάκα, ποὺ παριστάνει σταυρὸ ἀνάμεσα σὲ δυὸ δελφίνα (πίν. 17/Γ) καὶ ποὺ εἶναι ἐντειχισμένη ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ παρεκκλησιοῦ.

Δὲν εἶναι ἐδῶ τόπος ὅπου μπορεῖ νὰ μελετηθῇ τὸ ἀρχαιολογικὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς μορφῆς τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, ἀρκεῖ μόνον ποὺ ἐπισημαίνονται τὰ ἀπτά στοιχεῖα ποὺ καθιστοῦν ἀναμφισβήτητὴ τὴν ὑπαρξί του¹. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ κ’ ἐδῶ εἶναι ἡ δεξιοτεχνία καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ ἐνστικτὸ τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη ποὺ προσάρμοσε τὸ κλίτος τοῦ παρεκκλησιοῦ στὴν ἀψίδα τοῦ παλιοῦ ναοῦ. Ξεπερνώντας τὰ συνηθισμένα, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τ’ ἀπομεινάρια τοῦ παλιοῦ ναοῦ γιὰ νὰ «στολίση» τὸ παρεκκλησί. Καὶ πρῶτ’ ἀπ’ ὅλα ἐντείχισε πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τὴν πλάκα μὲ τὰ δελφίνα, ποὺ φρόντισε, γιὰ νὰ τὴν ἐξάρη, νὰ τὴν πλαισιώσῃ μὲ δυὸ βυζαντινὰ τούβλα ἀπὸ πάνω καὶ δυὸ ἀπὸ τὰ πλάγια (πίν. 17/Γ). Μάλιστα τὴν κοιλότητα τοῦ μικροῦ τοξοῦ ὅπου πατᾶ ὁ σταυρὸς τὴν γέμισε, λαξεύοντάς το εἰδικὰ, μὲ ἓνα κομμάτι τούβλο. Πιὸ ἐκεῖ ἐντείχισε ἓνα κομμάτι μιᾶς μαρμάρινης κολώνας κάνοντας ἔτσι νὰ διαγραφῇ στὸν τοῖχο ἓνας ἄσπρος κύκλος. Κι αὐτὸν ὅμως δὲν τὸν ἄφισε ὅπως ἦταν, ἀλλὰ τοῦ ἔβαλε τὴν καλλιτεχνικὴ του σφραγίδα, περιτριγυρίζοντάς τον μὲ μικροκομμένα τούβλα, ὄχι ἀπλῶς γύρω γύρω, ἀλλὰ κατὰ μιὰ ἀξιόλογη διάταξι ὅπου οἱ ἄξονες τῶν τούβλων ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κύκλου, ἀφίνοντας τὸ κάτω ἓνα τέταρτό του ἀκάλυπτο (πίν. 16/Γ:β). Ἐνας χαρκτὸς σταυρὸς στὸ ἐπάνω ἡμικύκλιο συμπληρῶνει τὴ σύνθεσι².

1. Τὰ ζητήματα ποὺ ἀνάγονται στὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευνα τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διευκρινισθοῦν μὲ τὰ λίγα ὁρατὰ ὑπολείμματα ποὺ ἀναφέραμε. Μιὰ συστηματικὴ ὅμως ἀνασκαφή, μέσα καὶ γύρω στὸ παρεκκλησί, θὰ ἔφερνε ἀσφαλῶς στὸ φῶς καὶ ἄλλα στοιχεῖα.

2. Ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ἐδῶ γίνεταί, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνει, συνεχιστὴς μιᾶς μακραίωνος παραδόσεως,

Ἡ διακοσμητικὴ μαεστρία τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη δὲν ἀφίνει νὰ τοῦ ξεφύγουν καὶ τὰ πιὸ ἀσήμαντα ἀκόμη κομμάτια πού βρίσκει. Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ παρεκκλησιοῦ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄσπρα μαρμαράκια δημιουργοῦν μιὰν ἔντονα φωτεινὴ γραμμὴ ἐπάνω στὸ σκούρο χρῶμα τοῦ τοίχου.

Μπρὸς στὸ παρεκκλήσι ὑπάρχει λιθόστρωτο μὲ τζάκι γιὰ τὸ πανηγύρι τοῦ πολιοῦχου Ἀγίου τοῦ χωριοῦ, πού γιορτάζεται ἕως σήμερα μὲ ἐξαιρετικὴ μεγαλοπρέπεια.

ἐφαρμόζοντας αὐτὸ τὸν τρόπο τοῦ διακόσμου μὲ παλιὰ κομμάτια, ἀξιοποιημένα μὲ κατάλληλες προσθήκες. (Βλ. σχετικὰ Ἄ. Πασαδαίου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας τῶν Θεοδοσιανῶν τειχῶν, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς τοῦ 1968, σ. 70).

5'. ΛΙΣΘΗΤΙΚΑ

Οι παρατηρήσεις για τὸ διάκοσμο, πού μᾶς δόθηκε ἀφορμὴ νὰ κάνουμε ἐξετάζοντας τὰ παρεκκλήσια, μποροῦν νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ σ' ὅλη τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἱμβρου.

Τὸ νὰ καλλωπίση, διακοσμῶντας το, ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ἦτανε γιὰ τὸν τεχνίτη ζήτημα φιλοτίμου¹. Ἔτσι βλέπουμε νὰ διακομοῦνται οἱ μπαμπᾶδες τῶν μακασιῶν, στὰ σπίτια, μὲ χαραξιές (πίν. 14/Δ), νὰ παίρνουν διάφορα διακοσμητικὰ σχήματα τὰ ὑποστηρίγματα τῶν ραφιῶν (πίν. 10/Ζ), νὰ γίνωνται δαντελωτὲς οἱ πῆχες πού μπαίνουν στὶς ἄκρες τους καὶ νὰ παρουσιάζουν πλούσια διακοσμητικὰ σχήματα τὰ ἀνοίγματα τῶν μεγκενέδων (πίν. 10/Ε)².

Ἄλλὰ καὶ οἱ κτίστες δὲν ὕστεροῦν στὸ κεφάλαιο αὐτό. Εἶδαμε ὅτι οἱ κοφτὲς στοὺς δρόμους ἀποκοτῶν διακοσμητικὰ σχήματα, ὄχι μόνον στὸ τρίγωνο πού δημιουργεῖται στὴν κορυφὴ τους, ἀλλὰ καὶ στὸ πλέξιμο γενικὰ τοῦ τοίχου (πίν. 9/Ε, Ζ, Η, Θ), πού παρουσιάζει διακοσμητικούς συνδυασμούς (πίν. 22/5, 6, 7).

Κ' ἐκεῖνος ὁ μπατζᾶς μὲ τὰ τόσο εὔστοχα τοποθετημένα διακοσμητικὰ κεραμίδια (πίν. 20/7);

Πολὺ μεγαλύτερη σημασία ὅμως ἀπὸ τὸν ἀπλὸ διάκοσμο ἔχουν οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πηγαιῖου ἐκείνου καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, πού κάνει τὴ λαϊκὴ ψυχὴ νὰ πετυχαίνη, κατὰ τρόπο ἐνστικτώδη, τὶς αἰσθητικὰ ἀφογεῖς ἀναλογίες στὰ ἔργα της, πού ἀποκοτῶν ἔτσι τὴν ιδιότητα τοῦ πραγματικοῦ ἔργου τέχνης. Στὸ ἱμβριώτικο σπίτι θὰ βροῦμε τὴν ιδιότητα αὐτὴ μὲ τὸ παραπάνω. Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ μῆκος τομὴ του ἄς ξεχωρίσουμε τὶς κύριες γραμμὲς (πίν. 3/Β), πού ἀποτελοῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεσι τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ἀνωγιοῦ του. Οἱ διαπιστώσεις πού μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι οἱ ἐξῆς:

α'. Τὰ ὀρθογώνια πού ἀποτελοῦν ἢ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τῆς γούκερης (δεστ) καὶ ἢ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ὅπου ἀνοίγεται τὸ βορεινὸ παράθυρο (θιρσ) παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἀναλογία μήκους καὶ πλάτους (τε παράλληλος πρὸς ρι).

β'. Τὸ βορεινὸ παράθυρο βρῖσκεται ἀκριβῶς στὸ μέσο τοῦ κομματιοῦ τοῦ τοίχου (θιρσ), πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν μεγκενέ (εζπρ) ἕως τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (ισ). Τὸ παράθυρο αὐτὸ ἔχει τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου στὸν ὅποιο ἀνοίγεται (κο κάθετος πρὸς ρι), ὁ ὅποιος πάλι γεννιέται ἀπὸ τὴν παράθεσι πλάι-πλάι δύο ὀρθογωνίων τῆς αὐτῆς ἀναλογίας (θξ κάθετος πρὸς ρι).

γ'. Τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου αὐτοῦ τὴν βρῖσκουμε καὶ στὸ κομμάτι πού εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια (θξ παράλληλος πρὸς αν), πού εἶναι ἐπομένως ἢ ἴδια μὲ τὴν ἀναλογία τῆς ἐπιφάνειας τῆς γούκερης (αν κάθετος πρὸς τε).

1. Μοῦ διηγήθηκαν ὅτι πολλοὶ παλιοὶ μαστόροι ἔλεγαν στὸν ἰδιοκτήτη ὅτι θὰ τοῦ διακομήσουν τὰ ἔργα πού ἀνελάμβαναν «γιὰ νὰ τοὺς θυμοῦνται». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ὑποβληθῇ σὲ πρόσθετο κόπο καὶ νὰ χάσῃ περισσότερο χρόνο ἀπ' ὅ, τι ἀπαιτοῦσε τὸ ἔργο, γιὰ νὰ τὸ διακομήσῃ. Τὸ ἔκανε ὅμως ἀπὸ φιλότιμο, σὰν προσωπικὴ προσφορά, ὅπως διόλου ἀνιδιοτελεῖ, πού σημαίνει ὅτι ξεχείλιζε ἢ ψυχὴ του ἀπὸ καλλιτεχνικὴ διάθεσι.

2. Στὸν πίνακα 19/5 ἀριστερὰ φαίνεται πεταμένο ἓνα ἀπὸ τὰ ράφια τοῦ μεγκενέ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη.

δ'. Τέλος τὸ ὀρθογώνιο πὸν σχηματίζουν τὰ δύο ἀπάνωτὰ ράφια (ζηθι) ἔχει τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου (βγδη) πὸν βρίσκεται ἀπὸ πάνω τους (θη παράλληλος πρὸς δγ).

Μὲ τὴν πρόχειρη αὐτὴ ἀνάλυσι γίνεται φανερὸν γιὰ τὸ ἀνωί πὸν ἐξετάσαμε προκαλεῖ αὐτὴ τὴν τόσο οἰκεία καὶ «ζεστή» ἐντύπωσι πὸν νοιώθει κανεὶς καὶ μόνο βλέποντας τὸ σχέδιο τῆς τομῆς (πίν. 3/Α), καὶ γιὰ τὸν καὶ οἱ ὄψεις (πίν. 5, 6) ἢ ἡ θέα τοῦ σπιτιοῦ ἀπ' ἔξω (πίν. 18/3) προκαλεῖ τὴν ἴδιες ἐντυπώσεις ἡρεμῆς ἀρμονίας.

Ἄν σ' αὐτὰ προστεθῆ ἡ διατήρησι τῶν διαστάσεων τοῦ σπιτιοῦ στὴν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ ἀντιμετώπισι τῶν λειτουργικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων ὅπου, ὅπως εἶδαμε στὰ προηγούμενα, μὲ ἀξιοθαύμαστη μαεστρία καὶ παρὰ τὴν λιτότητα τῶν μέσων βρίσκουν τὴν καλύτερες λύσεις, θὰ πρέπει νὰ θυμόμαστε μὲ εὐλάβεια τοὺς ἀνώνυμους λαϊκοὺς τεχνίτες πὸν μποροῦν μὲ τὰ ἔργα τους νὰ μᾶς διδάξουν πολλὰ.

Ζ'. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

Ἡ ἐξέτασι, στὰ προηγούμενα κεφάλαια, τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἰμβρου καὶ μάλιστα τῆς βασικώτερης μορφῆς τῆς, τοῦ σπιτιοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐξαντλήθηκε, ἀν δὲν προσπαθήσουμε νὰ διαφωτίσουμε μερικὲς ἀπορίες ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ γεννηθοῦν στοὺς μυαλοὺς τοῦ προσεκτικοῦ ἀναγνώστη.

Οἱ ἀπορίες αὐτὲς μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ παρακάτω τρία ἐρωτήματα: α' Σὲ ποῖαν οἰκογένεια σπιτιῶν ἀνήκει τὸ ἱμβριώτικο σπίτι; β' Πῶς διαμορφώθηκε ἀρχικά; καὶ γ' Ποιὰ ἢ σχέσηι του μὲ τὰ σπίτια ἄλλων περιοχῶν;

Ἡ πρώτη διαπίστωσι ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε, κατὰ τὴν ἀναζήτησι ἀπαντήσεων στὰ ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε, εἶναι ὅτι ἡ Ἰμβρος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐπιβάλλεται, κατὰ συνέπεια, νὰ κάνουμε τὴν πρώτη σύγκρισι τοῦ σπιτιοῦ τῆς μὲ τὰ σπίτια τῶν ἄλλων αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν. Ἡ σύγκρισι αὐτὴ ὅμως μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἐκπληξι, γιατί μᾶς κάνει νὰ διαπιστώσουμε ὅτι, ἐνῶ σ' ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου — ἀκόμη καὶ σ' αὐτὴ τὴ Σαμοθράκη, ποὺ βρίσκεται βορειότερα ἀπὸ τὴν Ἰμβρο¹ — ἐφαρμόζεται ἡ κάλυψι τῶν σπιτιῶν μὲ ὀριζόντιο δῶμα², μόνο στὴν Ἰμβρο καὶ τὴν γειτονικὴ τῆς Λήμνου³ τὰ σπίτια καλύπτονται μὲ κεραμωτὴ στέγη, ποὺ παρουσιάζει κλίσεις.

Ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἐξάφρασι καὶ γιατί τὴ βρίσκουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἰμβρο, στὴ Λήμνο καὶ ὄχι πουθενὰ ἄλλοῦ;

Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ νέου αὐτοῦ ἐρωτήματος μπορεῖ νὰ βρῇ κάποιαν ἐξήγησι, ἀν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὴν κοινὴ καταγωγὴ καὶ τὴ στενὴ ἐπαφή, στὰ περασμένα χρόνια, τῶν κατοίκων τῶν δύο νησιῶν⁴. Τὸ πρῶτο μέρος ὅμως γεννᾷ δυσκολίες, γιατί, ὅσο καὶ ἀν ἡ κεραμωτὴ στέγη κατατάσσεται στὴν ὁμάδα τῶν β ο ρ ε ι ν ὠ ν ο ἰ κ ι ὠ ν⁵ τὰ σπίτια τῶν δύο νησιῶν, τὰ σπίτια αὐτὰ παρουσιάζουν, κατὰ περίεργο τρόπο, καὶ μιὰ βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ τους. Τῆς Ἰμβρου ἔχουν κατὰ κανόνα τὴν εἴσοδο στὴν μακρὰ τους πλευρὰ καὶ συνεπῶς ἀνήκουν στὴν π λ α τ υ μ ἔ τ ω π η μορφὴ σπιτιοῦ, ἐνῶ τῆς Λήμνου ἔχουν τὴν εἴσοδο στὴ στενὴ τους πλευρὰ καὶ κατὰ συνέπεια ἀνήκουν στὴ σ τ ε ν ο μ ἔ τ ω π η μορφὴ σπιτιοῦ, ποὺ εἶναι πιὸ σπάνια⁶.

Πάντως μιὰ καὶ πρόκειται, καὶ στὰ δύο νησιά, γιὰ βορεινὸ τύπο σπιτιοῦ, θὰ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὴν προέλευσί του πρὸς τὰ βόρεια καὶ μάλιστα στὴ Θράκη, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ κοντινὴ περιοχὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι.

Τὰ σπίτια τῆς Θράκης, χτισμένα μὲ πέτρες ὅπως καὶ στὰ δύο νησιά, ἀποτελοῦνται, στὴ

1. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, 'Επετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 2 (1940), σ. 27.

2. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, Ἀθήναι 1949, σ. 6.

3. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 5.

4. Ν. Ἀνδριώτη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13.

5. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 7.

6. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 24. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ σπίτι τῆς Λήμνου κατάντησε πλατυμέτωπο, ἀλλ' αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐξέλιξι του. Ἡ βασικὴ του μορφὴ εἶναι στενομέτωπη.

βασική τους μορφή, από ένα ισόγειο χώρο κατοικίας που λέγεται, όπως και στην "Ιμβρο, σπίτ", και από έναν άλλο ισοδύναμο ή και μεγαλύτερο χώρο, που χρησιμεύει σαν αποθήκη και στάβλος, και λέγεται *κιλλάρ*¹. Οί δύο αυτοί, ορθογωνίου σχήματος, χώροι ενώνονται κατά τη μικρή τους πλευρά, σχηματίζοντας μ' αυτό τον τρόπο ένα επιμηκέστερο ορθογώνιο. Μπροστά σ' όλη τη νότια πλευρά του ορθογωνίου αυτού, όπου ανοίγονται οί πόρτες του σπιτιού και του κελλαριού, υπάρχει συνεχές υπόστεγο, τὸ *χαγιατί*.

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ μορφή αὐτὴ ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὴ μορφή τοῦ ἱμβριώτικου νταμιού, μὲ τὴν καρτσέλα μπροστά. Χαρακτηριστικὸ τῆς συγγενείας τῶν δύο μορφῶν εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὅπως στὸ ντάμι τῆς "Ιμβρου ἔτσι καὶ στὸ σπίτι τῆς Θράκης δὲν ἀνοίγεται κανένα παράθυρο, ἀλλὰ ὁ φωτισμὸς ἐξασφαλίζεται μόνον μὲ φεγγίτες τῆς στέγης, ἴδιας μορφῆς καὶ στίς δύο περιπτώσεις².

Ἐκτός ἀπὸ τὸν βασικὸ τύπο σπιτιοῦ ὅμως, ποὺ ἀνήκει στὴν πλατυμέτωπη μορφή —σπίτι δίπλα τὸ ὀνομάζουν στὴ Θράκη — ἐφαρμόζεται σὲ μιὰ περιοχὴ τῆς παράλληλα καὶ ἕνας δεύτερος βασικὸς τύπος, στενομέτωπος, τὸ *σπίτι στὸ μάκρος*³.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οἱ πρῶτες καταβολές γιὰ τὴ συγκρότησι τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὰ δύο νησιὰ ἀνάγονται στὴν ἴδια περιοχὴ, τὴ Θράκη, τῆς ὁποίας τὸ στενομέτωπο εἶδος προτιμήθηκε στὴ Λήμνο, ἐνῶ τὸ πλατυμέτωπο στὴν "Ιμβρο.

Παρὰ τὴ βορεινὴ τους καταγωγὴ ὅμως τὰ σπίτια τῶν δύο νησιῶν δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέαστα ἀπὸ τίς οἰκοδομικὲς συνήθειες τῶν ἄλλων αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὴν παράδοσι τοῦ Νότου. Εἶδαμε στὴν "Ιμβρο ὅτι κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια ἔμπαινε φτέρη καὶ πατημένη ἀργιλιώδης λάσπη, σύστημα ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σαν ἕνα εἶδος «δῶμα» μὲ κλίσι. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ στὴ Λήμνο, μόνον ποὺ ἐκεῖ ἀντὶ φτέρης μεταχειρίζονταν θαλάσσια φύκια⁴. Πολλὰ ντάμια ἐξ ἄλλου στὴν "Ιμβρο τ' ἄφηναν, ὅπως εἶδαμε, μόνον μὲ τὴν ἀργίλο, χωρὶς νὰ προσθέτουν ἀπὸ πάνω κεραμίδια, κάτι ποὺ ἔκαμε τὴ στέγη νὰ πλησιάζη ἀκόμη περισσότερο πρὸς τὸ δῶμα⁵, ἐνῶ στὴ Λήμνο στάβλοι καὶ ἄλλοι βοηθητικοὶ χώροι καλύπτονταν μὲ πραγματικὸ, ὀριζόντιο, δῶμα⁶.

Χαρακτηριστικὸ πάλι τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ γενικὰ εἶναι νὰ συγκεντρῶνῃ στὸν ἴδιο τόπο ὅλους τοὺς ἀπαραίτητους γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ χωρικοῦ χώρους, τὸν στάβλο καὶ ὅλα τὰ βοηθητικά: ἀποθήκη, φούρνο κ.τ.λ. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἄνθρωποι καὶ ζῶα κατοικοῦν στὸν ἴδιο χῶρο⁷, ἢ κάτω εἶναι τὰ ζῶα καὶ πάνω οἱ ἄνθρωποι⁸. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις οἱ ὅροι ὑγιεινῆς καταστρατηγοῦνται καὶ ἡ ἄνεσι τῆς οἰκογένειας παραβλάπτεται. Γι' αὐτὸ οἱ προσ-

1. Γ. Α. Μέγα, Θρακικαὶ οἰκῆσεις, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 1 (1939), σ. 12.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτόθι, σ. 27 - 29.

4. Τὸ στρώμα ποὺ ἀποτελοῦν τὰ φύκια τὸ λένε *κουμ'διά*. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι αὐτὸ ποὺ στὴν "Ιμβρο λέγεται «ἀροκέραμο», στὴ Λήμνο φέρει τὸ ὄνομα *παραφτέρωση*. Μήπως καὶ ἐκεῖ χρησιμοποιοῦσαν φτέρη, ποὺ ἀργότερα ἀντικαταστάθηκε μὲ τὰ φύκια; (Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 6).

5. Πάντως καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ τὸ δῶμα δὲν εἶναι ὀριζόντιο, ἀλλὰ ὅπως εἶδαμε μὲ κλίσι τουλάχιστον 25 τοῖς ἑκατόν.

6. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 5, 16.

7. Γ. Α. Μέγα, Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 35, εἰκ. 28, Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλικαὶ οἰκῆσεις, Ἀθήναι 1946, σ. 57.

8. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

πάθειες για καλύτερεσι τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τείνουν στὸν διαχωρισμὸ τῆς κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν κατοικία τῶν ζώων. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι κατορθωτὸ ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη καὶ μπορούμε νὰ βροῦμε ἀγροτικά σπίτια, ἀρκετὰ ἐξελιγμένα ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις, ποὺ νὰ μὴν ἔχουν ὅμως ἀκόμη διαχωρίσει τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα¹.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς Ἰμβρου ὅτι αὐτὸ τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα ἔχει γίνεи σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς, μὲ τὴ συνύπαρξι τοῦ νταμιοῦ καὶ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ χωριοῦ. Ἔτσι τὸ τελευταῖο μπόρεσε νὰ πάρη τέτοιαν ἐξέλιξι, ὥστε νὰ εἶναι δύσκολο νὰ καταταχθῆ στὴν κατηγορία τοῦ καθαρὰ «ἀγροτικού» σπιτιοῦ, ὅπου ἀνήκει ἀναμφισβήτητα τὸ ντάμι. Γι' αὐτὸ, τὸ σπίτι τοῦ χωριοῦ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸ νοικοκυρόσπιτο, καὶ γίνεται ἀσφαλῶς τέτοιο ὅταν στὸ δεύτερο ἐξελικτικὸ του στάδιο μπαίνει, ὅπως εἶδαμε, ἡ σκάλα μέσα, πολλαπλασιάζονται οἱ χώροι καὶ δημιουργεῖται καὶ ὁ ἰδιαιτέρος μουσαφιρ ὄντας, ποὺ δὲν λείπει ἀπὸ τὰ νοικοκυρόσπιτα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ μονόσπιτο, μὲ τὸ ἐπάνω καὶ κάτω σπίτι καὶ τὴν πολυσύνθετη γούκερη, ἐξασφαλίζει στὸν Ἰμβριο χωρικὸ ζωὴ σχεδὸν τόσο ἀνετη, ὅσο καὶ τὸ καθαυτὸ νοικοκυρόσπιτο.

Πῶς ὅμως πρωτοφάνηκε στὴν Ἰμβρο αὐτὸ τὸ χωρίσμα σὲ πάνω καὶ κάτω σπίτι, ποὺ δὲν βρίσκεται ἀλλοῦ σὲ σπίτια αὐτῆς τῆς κατηγορίας²; Καὶ πῶς τὸ τόσο σοφὰ ὀργανωμένο συγκρότημα τῆς γούκερης, ποὺ σ' ἄλλα χωριατόσπιτα μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀπλὸ σανίδι, ὅπου στοιβάζονται τὴν ἡμέρα τὰ στρωσίδια³;

Γιὰ νὰ μπορούμε νὰ βροῦμε ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα, πρέπει ν' ἀνατρέξουμε σὲ παλιότερα χρόνια καὶ νὰ στραφοῦμε πρὸς τὴν Ἀνατολή. Θὰ δοῦμε τότε ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ποὺ κατὰκλυσαν τὴ Μικρὰ Ἀσία, σὰν μουσουλμᾶνοι συνηθισμένοι νὰ κάθωνται σταυροπόδι πάνω σὲ χαλιά καὶ σὲ χαμηλὰ μιντέρια εἶχαν — καὶ ἔχουν ὡς σήμερα — τὴ συνήθεια νὰ βγάζουν τὰ παπούτσια τους, ὅταν ἔμπαιναν στὸ δωμάτιο ὅπου θὰ καθόταν.

Τὸ δωμάτιο γι' αὐτοὺς ἦταν τὸ σπίτι (hane) στὸ ὁποῖο ὠδηγοῦσε ἓνας διάδρομος, στὴν ἀρχὴ ἀνοιχτός, ποὺ ἔπαιρνε διάφορες ὀνομασίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ συνηθέστερη ἦταν σοφᾶς⁴.

Ὅπως ἀντιλαμβάνοταν τὸ δωμάτιο σὰν σπίτι, ἔτσι ἀντιλαμβάνοταν τὸν σοφᾶ σὰν δρόμο, καὶ τὸν διέσχιζαν μὲ τὰ παπούτσια. Μόλις ὅμως ἔμπαιναν στὸ δωμάτιο ἔπρεπε νὰ τὰ βγάλουν.

1. Γ. Α. Μέγα, Θεσσαλικὰ οἰκῆσεις, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

2. Ὑπερψωμένα μέρη, μέσα σὲ χωριάτικα μονόσπιτα, βρίσκουμε καὶ σ' ἄλλες περιοχές, ὅπως π.χ. στὰ Δωδεκανήσα, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ ἐπιφάνειες πολὺ μικρές, σχετικὰ μὲ τὴν ὀλικὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ σπιτιοῦ, καὶ πολὺ ὑπερψωμένες (75 - 80 ἐκ.), ποὺ χρησιμεύουν μόνο γιὰ ὕπνο, ὅπως δείχνει καὶ τ' ὄνομά τους: κρεβάτος (Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, Ἀθῆναι 1949, σ. 43, εἰκ. 23), κρεάτι (αὐτόθι, σ. 20, εἰκ. 8), κρέατος (αὐτόθι, σ. 25, εἰκ. 11) κ.ο.κ. Τὴν ἴδια ἔννοια καὶ τὸν ἴδιο προορισμὸ ἔχει καὶ ὁ σοφᾶς, σὲ χωριατόσπιτα τῆς Λέσβου, ποὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ τζάκι καὶ εἶναι ἀρκετὰ ὑπερψωμένος (Τὸ ἐλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι, ἐκδ. Ε.Μ. Πολυτεχνείου, Ἀθῆναι 1960, σ. 131, εἰκ. 7). Πρὸς τὸ ἀπάνω σπίτι τῆς Ἰμβρου μπορούμε, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ συγκρίνουμε τὴν πεζούλα ποὺ βρίσκουμε σὲ μερικὰ νησιά τῆς Δωδεκανήσου. Τὸ ὕψος τῆς, ὅταν τὸ δάπεδο εἶναι χωμάτινο, εἶναι 20 - 40 ἐκ., ἐνῶ ὅταν εἶναι ξύλινο φθάνει τὰ 50 - 60 ἐκ. (Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 12). Αὐτὴ ἡ πεζούλα ὅμως εἶναι σὰν ἓνας στενὸς διάδρομος ἐμπρὸς στὸ τζάκι (αὐτόθι, πίν. Γ/3). Χαρακτηριστικὸ πάντως εἶναι ὅτι γιὰ ν' ἀνέβουν στὴν πεζούλα ἔβγαζαν τὰ παπούτσια τους (αὐτόθι, σ. 13), ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ πεζούλα καὶ τὸ ἀπάνω σπίτι ἔχουν τὴν ἴδια προέλευσι, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

3. Στὴ Θράκη π.χ. γιὰ τὸ στοιβαγμὰ τῶν στρωσιδιῶν ἀρκεῖ μιὰ σανίδα ἐπάνω σὲ τέσσερα χαμηλὰ πόδια ποὺ λέγεται χαρακτηριστικὰ γίνοσις (Γ. Α. Μέγα, Θρακικὰ οἰκῆσεις, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 9, εἰκ. 1, σ. 13, εἰκ. 4, σ. 15, εἰκ. 7, σ. 20, εἰκ. 13).

4. S. H. Eldem, Türk evi plan tipleri, İstanbul 1955, σ. 16.

Γι' αυτό το λόγο το πάτωμα του δωματίου χωρίστηκε σε δύο άνισα μέρη: ένα μικρότερο, πολλές φορές λιθόστρωτο, στη στάθμη του σοφᾶ, όπου ξβγαζαν και άφιναν τὰ παπούτσια¹ και τὸ ὠνόμαζαν παπουτσοῦκ (pabucluk), και ἕνα, πολὺ μεγαλύτερο, σκεπασμένο με χαλιὰ ἢ τουλάχιστον με κιλίμια, όπου πατῶντας χωρίς παπούτσια, κάθονταν, ἔτρωγαν κ' ἐκοιμότανε. Αυτό τὸ μέρος τοῦ δωματίου, πού γινόταν κατὰ κανόνα ξύλινο για νὰ εἶναι ζεστό, και ὅπου ὑπῆρχε τὸ τζάκι, τὸ ὑπερύψωναν κατὰ 10 - 20 ἐκ. και τὸ ὠνόμαζαν σεκί (seki)².

Τὸν τοῖχο τοῦ δωματίου πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ παπουτσοῦκι τὸν κάλυπτε ἕνα σύνθετο ντουλάπι. Αυτό ἀποτελοῦνταν συνήθως ἀπὸ ἕνα μεγάλο, ὄχι πολὺ βαθύ, κεντρικὸ μέρος με δύο μεγάλα κανάτια, τὸ γιουκλούκι (yüklük), πού χρησίμευε για νὰ στοιβάζωνται μέσα τὰ στρωσίδια τοῦ ὕπνου, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας. Τὸ εὐρύχωρο αὐτὸ ντουλάπι δὲν ἀρχίζει ἀμέσως ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ μιὰ σειρά μικρὰ ντουλαπάκια. Στὴν μιὰν ἄκρη τοῦ γιουκλουκιού, ἢ και στὶς δύο, ὑπῆρχαν ἀπάνωτὰ ράφια, οἱ χοτζρέδες (höcre), πού πολλές φορές εἶχαν στὴν κάτω τριγωνικὸ σχῆμα για ν' ἀποτελέσουν, με τὴν κλίση τῆς ὀψεύς τους, «μετάβασι» ἀπὸ τὸ στενότερο γιουκλούκι πρὸς τὰ βαθύτερα πλευρικὰ ντουλάπια³.

Πολλές φορές, ἀντὶ για διαχωριστικὸ τοῖχο ἀνάμεσα σε δύο δωμάτια, ἐμπαιναν δύο γιουκλούκια ράχι με ράχι σχηματίζοντας, με τὸν τρόπον αὐτό, ἀπὸ πάνω τους, ἕνα εἶδος πατάρι, ὅπου ἀποθήκευαν ξηροὺς καρπούς. Τὸ σύνολο τότε ἔπαιρνε τὸ ὄνομα μουσαντιρά (musandıra)⁴, πού στὰ ἑλληνικὰ ἔγινε μουσάντρα ἢ μισάντρα⁵.

Σύμφωνα με τὰ παραπάνω, ὁ χωρισμὸς τοῦ σπιτιοῦ στὴν Ἰμβρο στὰ δύο, μ' ἕνα σκαλοπάτι, ἀνάγεται στὸ μικρασιατικὸ «σεκί», πού τὸ συναντοῦμε, ἀρκετὰ πρόωιμα, στὸν ἀρχαιότερο τύπο σπιτιοῦ τῆς περιοχῆς πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ σοφᾶ ἢ χαγιάτι⁶. Ἡ ἀπλούστερη μορφή τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ ἀποτελεῖ μονόσπιτο. Ὅπως στὴν Ἰμβρο, ἔτσι και στὸ σπίτι αὐτὸ οἱ κάτοικοί του κάθονταν, τρῶνε και κοιμοῦνται στὸ σεκί, τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ, ὅπου βρίσκεται και τὸ τζάκι. Τὸ γιουκλούκι, πού βρίσκεται στὸ παπουτσοῦκι, τὸ ἀντίστοιχο δηλαδὴ μέρος πρὸς τὸ «κάτω σπίτι», διαθέτει ἕνα μέρος για τὰ στρωσίδια — ἢ διαφορά του ἀπὸ τὴ γούγερη εἶναι ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ ἔχει καπάκια ἀντὶ περντὲ — πού ἀρχίζει ὕστερα ἀπὸ τὰ χαμηλὰ ἀμπαρούδια⁷, ἕνα ἢ δύο ντουλάπια στενότερα και «χοτζρέδες», δηλαδὴ τὰ ράφια πού στὴν Ἰμβρο ἀποτελοῦν τὸν μεγκενέ⁸.

1. S. H. E l d e m, Türk odası, Güzel Sanatlar, ἀρ. 5, εἰκ. 23, 24.

2. Σχετικὰ με τὸ «σεκί» τὸ χαμηλότερο μέρος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀνομασία «παπουτσοῦκ», ἔπαιρνε και τὴν ὀνομασία «σεκί-άλτι» (seki alti) δηλ. «τὸ κάτω μέρος τοῦ σεκί».

3. C. E. A r s e v e n, Türk sanatı tarihi, σ. 541, 542, εἰκ. 1089.

4. S. H. E l d e m, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 21.

5. Στὰ Γιάννενα λεγόταν μουσανταράς (Τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 223), στὸ Μέτσοβο και τὴ Σιάτιστα μεσάντρα (αὐτόθι, σ. 254, εἰκ. 34, σ. 269), στὴ Βέροια μουσάντρα (αὐτόθι, σ. 290) κ.ο.κ.

6. S. H. E l d e m, Türk evi plan tipleri, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 31.

7. Τ' ἀμπαρούδια αὐτὰ εἶδαμε ὅτι στὴν Ἰμβρο τὰ λένε και μισάντρα, ὀνομασία πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ «μουσαντιρά».

8. Ἡ διάδοσι στοιχείων, ἄν τὸ «σεκί» και τὴ «μουσαντιρά», ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ ὄρια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔως τὴ σημερινὴ Γιουγκοσλαβία και Ἀλβανία, χῶρο ὅπου περιλαμβάνεται και ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐπίσης και ἄλλων οὐσιαστικῶν στοιχείων τῆς οἰκοδομικῆς και τῆς μορφολογίας τῶν σπιτιῶν στὶς διάφορες κατηγορίες τους, προκάλεσε τὸ παράδοξο φαινόμενο νὰ διεκδικῆ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς χῶρες πού ἀναφέρθηκαν τὴν πατρότητα τῶν σπιτιῶν αὐτῶν, ὅπως τὴν διεκδικεῖ και ἡ Τουρκία, τῆς ὁποίας ἐπικράτειαν ἀποτελοῦσε ὅλος ὁ

Ἄν λοιπὸν στὸ ντάμι βρῖσκουμε τὴν ἐπίδρασι τῆς Θράκης, στὸ σπίτι τοῦ χωριοῦ ἡ μικρασιατικὴ ἐπίδρασι εἶναι ἐπίσης ἐκδηλη.

Τὸ γεγονός πάλι ὅτι ὁ Ἴμβριος χωρικός πιθανὸν νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἴδιος τὸ ντάμι του, ὅπως κάνουν καὶ ἄλλοι¹, ὄχι ὅμως καὶ τὸ σπίτι τοῦ χωριοῦ ποὺ κατὰ κανόνα εἶναι μα σ τ ο ρ ι κ ὸ — ἀκόμη, ὅπως εἶδαμε, καὶ αὐτὸς ὁ φούρνος — μᾶς ἐπιτρέπει ἴσως νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ἡ παλιὰ αὐτὴ ἐπίδρασι προέρχεται ὄχι κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀλλὰ πάλι μέσῳ Θράκης, πιθανὸν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολι, ὅπου ἐφαρμόζεται ὁ χωρισμὸς τοῦ ὄντᾶ καὶ ὁ μουσαντιρᾶς σὲ ἀρχοντικά καὶ νοικοκυρόσπιτα².

Ἔτσι στὴν Ἴμβρο δημιουργήθηκαν ὄροι κατάλληλοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, γιὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐμφυτὴ καλλιτεχνικὴ διάθεσι τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη καὶ νὰ φθάσῃ στὸ ὑψηλὸ αἰσθητικὸ σημεῖο ποὺ εἶδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.

Ἀπὸ τὴν ἄποψι αὐτὴ τὸ ἱμβριώτικο σπίτι μπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ δωδεκανησιακὸ³. Ἐνῶ ὅμως ἐκεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ διάθεσι ἐκδηλώθηκε μᾶλλον στίς λεπτομέρειες, σὰν πλούσιος διάκοσμος, στὴν Ἴμβρο ἐκδηλώθηκε, ὅπως εἶδαμε, σὲ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν εὐρυθυμὴ συγκρότησι τῶν μερῶν τοῦ ἴδιου τοῦ σπιτιοῦ.

Στὰ ἐπὶ μέρους, στὸ ἱμβριώτικο σπίτι θὰ βροῦμε, ὅπως εἶναι φυσικὸ, πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα μὲ λαϊκὰ σπίτια ἄλλων περιοχῶν⁴, ὅπως καὶ ἀνάλογες ὀνομασίες τῶν διαφορῶν ἐξαρτη-

γεωγραφικὸς χώρος ὅπου εἶναι διαδεδομένη ἡ μορφή αὐτὴ σπιτιοῦ. Ἡ διαμάχη εἶναι πῶς ἐντονη ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους ἐρευνητῆς καὶ τοὺς Ἕλληνας, γιὰτὶ οἱ πρῶτοι πιστεύουν ὅτι ὁ ὁμοίμορφος τρόπος ζωῆς, ποὺ γενικεύθηκε μὲ τὴν ἐγκαθίδρυσι τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ τὰ γούστα καὶ οἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς τουρκικῆς ἰθύνουσας τάξεως ὑπῆρξαν οἱ ἀποφασιστικοὶ παράγοντες στὴ διαμόρφωσι τῆς μορφῆς τοῦ σπιτιοῦ, τὸ ὁποῖο συνεπῶς, στὴν οὐσία του, εἶναι τούρκικο, παρὰ τίς τυχόν ἄλλες, παλαιότερες ἢ σύγχρονες μ' αὐτό, ἐπιδράσεις ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐπουσιάσεις. Οἱ δεῦτεροι πάλι, ξεκινῶντας ἀπὸ τὴ σκέψι ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια ἐκάλυψεν ἀκριβῶς τὸν χώρο τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου προϋπῆρχεν ἤδη μιὰ μορφή σπιτιοῦ, μὲ μακραίωνη παράδοσι, πιστεύουν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ μετὰ τὴν Ἄλωσι σπιτιοῦ, ποὺ δὲν ἔκαμε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ προσαρμοσθῇ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τῶν Ὀθωμανῶν. Ἄν, λέγουν, σ' αὐτὸ προστεθῇ καὶ τὸ γεγονός ὅτι, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδο, οἱ τεχνίτες ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικῆς καταγωγῆς ραγιάδες, ὀργανωμένοι μάλιστα πολλὰς φορὲς σὲ συντεχνίες, πρέπει νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι ἡ μορφή τοῦ σπιτιοῦ παρέμεινε ἑλληνικὴ. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσι τῶν δύο ἀπόψεων γίνεται φανερὸ ὅτι τὸ ζήτημα δὲν ἔχει ἀκόμη ξεκαθαριστῆ, γιὰτὶ δὲν ἔχει μαζευτῆ ἀρκετὸ ὑλικὸ σὲ μονογραφίες, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιχειρηθῇ μὲ ἀσφάλεια μιὰ γενικὴ σύνθεσι. Εἶναι ἐξ ἄλλου αὐτονόητο ὅτι δὲν φθάνει ἡ ἐρευνα μέσα στὰ ὄρια τῶν παραδοσιακῶν δεδομένων ἐνὸς τόπου ἢ ἐνὸς μόνο λαοῦ, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὸν γύρω γιὰ νὰ μπορέσῃ, μὲ τὴ σύγκρισι, νὰ διαφωτισθῇ κατὰ βάθος τὸ ζήτημα.

Ἐπὶ μέρους μελέτες στὴν Ἑλλάδα ἔχουν γίνει καὶ γίνονται εὐτυχῶς ἀρκετές, ὄχι μόνο ἀπὸ ἰδρύματα (Κέντρον Ἑρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἰνστιτούτον Ἀνοικοδομησεως, Ε. Μ. Πολυτεχνεῖον κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδιῶτες, κυρίως ἀρχιτέκτονες (Μουτσόπουλος, Κουμανούδης, Βασιλειάδης κ.ἄ.). Ἀξιόλογες σχετικὲς ἐργασίες γίνονται καὶ στὴν Τουρκία, οἱ ὁποῖες πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι πολὺ γνωστὲς σ' ὄλους τοὺς ἐλληνόφωνους μελετητῆς. Γι' αὐτὸ θεώρησα σκόπιμο, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς μελέτης αὐτῆς, νὰ προσθέσω στὸ τέλος τῆς, σὰν παράρτημα, μιὰ σχετικὴ μὲ τὸ σπίτι τούρκικη βιβλιογραφία.

1. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Ἀθήνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11, Τὸ ὄντᾶ, Θεσσαλικαὶ οἰκίσεις, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60.

2. S. H. Eldem, Türk evi plan tipleri, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 87, παράδειγμα 117, σ. 88, παρὰδ. 119.

3. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 51.

4. Τὸ τζάκι καὶ ὁ φούρνος εἶναι ἀπαραίτητα στοιχεῖα σ' ὅλα τὰ λαϊκὰ σπίτια. Ἐπίσης τὰ μικρὰ ἀνοίγματα. Οἱ θυρίδες, ποὺ λέγονται ἄλλοι «παραθύρες» (Πάρος) ἢ «θυρίες» (Δωδεκάνησα), εἶναι κι αὐτὲς διαδεδομένες,

μάτων του σπιτιού¹. Πάντως και σ' αυτό τὸ κεφάλαιο πρέπει νὰ τονισθῆ ἡ ὀξυδέρκεια μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιήθηκε κάθε τι ἐξυπηρετικὸ — σὰν τὸν καταρράχτη καὶ τὸν ἀρχικὸ μάνταλο, ποὺ ἄλλοῦ σπανίζουν — στὴ ζωὴ τοῦ ἀγρότου, ἐφαρμόσθησαν τρόποι — σὰν τὴν ἀπομόνωση τῆς χωρὶς ὀροφὴ στέγης καὶ τὴν ὑπερύψωση τοῦ ἀλωνιοῦ — ποὺ ἐξασφαλίζουν ἄνεσι ἢ εὐκολία, καὶ ποὺ δείχνουν μὲ πόσο ὀρθολογισμὸ ἔλυναν τὰ τεχνικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιαζόταν καὶ μάλιστα μὲ τρόπο ἀξιοθαύμαστα πρακτικὸ.

Αὐτὴ ἡ σύμπτωσι ὅμως καλλιτεχνικῆς, τεχνικῆς καὶ πρακτικῆς μορφῆς στὰ οἰκοδομικὰ ἔργα εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελοῦσε πάντα καὶ δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ν' ἀποτελῇ αὐτὴ τὴν οὐσίαν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς², στὴν ὁποία μπορούμε ἐπομένως νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἔφτασε ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Ἰμβρου.

Εἶναι πολὺ λυπηρὸ ποὺ ἡ βιασύνη καὶ ἡ προχειρότητα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ μας, δὲν πρόσεξαν τὸ ἀξιοθαύμαστο αὐτὸ ἐπίτευγμα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς.

ὅπως ἐπίσης ἀπαραίτητο εἶναι τὸ ράφι, ποὺ στὴ Θράκη λέγεται «ράχτι», ἐνῶ ἡ κανιά, ποὺ λέγεται καὶ «ψωμοσά-νιδο» (Θράκη), στὰ Δωδεκάνησα εἶναι πλεχτὴ καὶ στρογγυλὴ τὸ σχῆμα, καὶ λέγεται «πέντουλος» (στὴν Κῶ), ἢ «ψωμαθήκα» (στὴν Τῆλο). Σπανιότερος εἶναι ὁ καταρράχτης καὶ ὁ μάνταλος, ποὺ μοιάζει μὲ τὸν καταρράχτη, ὅπως εἶδαμε, καὶ μπαίνει στὸ ἐπάνω μέρος τῆς πόρτας (Θράκη). Στὰ Δωδεκάνησα, ὅπου ἀπαντᾶται, ὀνομάζεται «κοράκι» (ὁ «κόραξ» τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ σήμαινε μάνταλο). Ὁ λαγηνοστάτης ἐπίσης δὲν λείπει ἀπὸ πούθενά.

1. Ὁ λαγηνοστάτης π.χ. στὴν Κρήτη καὶ τὴν Κῶ λέγεται σταμνοστάτης, στὴν Τῆνο σταμνοθήκη, στὴ Λήμνο λαγηνοστάτ'ς, στὴν Κάλυμνο σταμνοθήκη, στὴν Κάρπαθο σταμνοθοῦκα, στὴν Τῆλο σταμνόσταση, στὴ Θράκη λαγηνοκάμαρα καὶ στὴ Θεσσαλία σταμνολόγος. Ἐπίσης ἡ γούκερη παίρνει τὰ ὀνόματα γούκερ' στὴ Λήμνο, γίκους καὶ γιουκλούκι στὴ Θράκη, γίκος στὴ Θεσσαλία, μουσάντρα στὴν Κῶ καὶ στὴ Βέροια, μεσάντρα στὴ Σιάτιστα καὶ στὸ Μέτσοβο, μουσαντιράς στὰ Γιάννενα.

2. Π. Μιχελῆ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη, Ἀθῆναι 1940, σ. 18.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ¹

Συστηματικές έργασίες αναφερόμενες τόσο στο χωριάτικο όσο και στο αστικό σπίτι και στα αξιόλογα τούρκικα άρχοντικά (κονάκια, κίόσκια, γαλιά κ.τ.λ.) καθώς και στα παλιά παλάτια γίνονται στις δυο 'Αρχιτεκτονικές Σχολές της Πόλης.

'Η μιά άπ' αυτές, ή παλαιότερη, είναι εκείνη που είναι ένσωματωμένη στην «Κρατική 'Ακαδημία Καλών Τεχνών» (Devlet Güzel Sanatlar Akademisi)². 'Η άλλη, νεώτερη, προστέθηκε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην παλαιά «Σχολή Μηχανικών» (Mühendis Mektebi), που άπετέλεσε το σύγχρονο Teknik Üniversite (κατά λέξι: Τεχνικό Πανεπιστήμιο, δηλ. Πολυτεχνείο), με την έπωνυμία Yüksek Mimarlık Fakültesi ('Ανωτάτη 'Αρχιτεκτονική Σχολή).

'Ενας άπό τους παλαιότερους καθηγητές της 'Ιστορίας της 'Αρχιτεκτονικής του 'Ανωτάτου 'Αρχιτεκτονικού Τμήματος (Yüksek Mimarlık Bölümü) της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών, ό Τζελάλ 'Εσατ 'Αρσεβέν (Celal Esat Arseven), δημοσίευσε σε γαλλική γλώσσα το 1939 μίαν 'Ιστορία της τουρκικής τέχνης με τον τίτλο «L' art ture», όπου ανάμεσα στις σελίδες 89 και 116 αναφέρεται στα σπίτια.

Αυτή υπήρξε ή πρώτη προσπάθεια μιās συνολικής θεωρήσεως της μορφολογίας του τουρκικού σπιτιού, μάλλον σύντομης.

Τό θέμα τό διαπλάτυνε αργότερα και τό χειρίστηκε με περισσότερη μεθοδικότητα ό ίδιος συγγραφέας σε μιá πολύτομη «'Ιστορία της τουρκικής τέχνης» (Türk sanatı tarihi, İstanbul), που την περιέλαβε στις εκδόσεις του τό 'Υπουργείο της Παιδείας (Maarif Vekâleti Yayınları) και έξακολουθει νά εκδίδεται έως σήμερα (1971) σε φυλλάδια, κατά άκανόνιστα χρονικά διαστήματα³.

'Ο ίδιος έχει εκδώσει μιá τετράτομη «'Εγκυκλοπαίδεια της τέχνης» (Sanat ansiklopedisi, İstanbul 1943)⁴, που παρουσιάζει σπουδαιότητα για τον 'Ελληνα έρευνητή, γιατί μπορεί νά βρη εκεί τη σημασία, καθώς και την αντίστοιχη γαλλική όνομασία, όλων των τούρκικων όρων που συναντά κανείς στην έλληνική λαογραφία⁵.

1. Βλ. σ. 47, όποσ. 8.

2. 'Οπου έξτός άπό την 'Ανωτάτη 'Αρχιτεκτονική Σχολή περιλαμβάνονται οι Σχολές Ζωγραφικής, Γλυπτικής και Διακοσμητικών Τεχνών.

3. 'Εως τώρα έχει συμπληρωθή τό περί αρχιτεκτονικής μέρος του έργου, που άπό τη σελ. 535 έως τη σελ. 629 αναφέρεται στο σπίτι.

4. Στα σπίτια αναφέρονται τά λήμματα: α' Türk evleri - Τούρκικα σπίτια· β' Doğu Anadolu evleri - Σπίτια της 'Ανατολικής Μικράς 'Ασίας· γ' Orta Anadolu evleri - Σπίτια της Κεντρικής Μικράς 'Ασίας· δ' Eski İstanbul evleri - Παλιά σπίτια της Πόλης· ε' Edirne ve Rumeli evleri - Σπίτια της 'Αδριανουπόλεως και της Ρούμελης.

5. 'Οπως π.χ. τους όρους χαγιάτι, σοφās, όντās, σαχνισί, μεσάντρα, γιουκλούκι, τζάκι, σοβάς, ταμπλάς, τσατμάς κ.τ.λ.

Και στις δύο 'Αρχιτεκτονικές Σχολές υπάρχει 'Εδρα 'Αποτυπώσεων (Rölöve Kürsüsü). Στην έδρα αυτή της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών άρχηγός είναι ο Sedat Hakki Eldem (Σεντάτ Χακκί 'Ελντέμ), ένας από τους πιο ταλαντούχους παλαιότερους άρχιτέκτονες της Τουρκίας και πρωτοπόρος στη δημιουργία σύγχρονης τουρκικής άρχιτεκτονικής, βασισμένης στα παραδοσιακά δεδομένα του τόπου¹.

'Ο καθηγητής 'Ελντέμ δημοσίευσε στο πέμπτο τεύχος του περιοδικού του 'Υπουργείου της Παιδείας Güzel Sanatlar (Γκιουζέλ Σανατλάρ = Καλές Τέχνες, İstanbul 1944, σ. 1 - 28)², μία μελέτη με τον τίτλο 17 nci ve 18 nci asirlarda türk odası (Τò τούρκικο δωμάτιο στόν 17ο και τόν 18ο αιώνα), όπου προβαίνει σε περιγραφή και τυπολογική κατάταξη τών δωματιών τών τουρκικών σπιτιών τών δύο αυτών αιώνων.

'Ο ίδιος δημοσίευσε, στις εκδόσεις του Πολυτεχνείου, μιάν αξιόλογη μελέτη, 236 σελίδων, με τον τίτλο Türk evi plan tipleri (Τύποι κατόψεων του τουρκικού σπιτιού) όπου, βασιζόμενος επάνω σε 1500 κατόψεις του αρχείου της έδρας του, επιχειρεί με αυστηρά επιστημονικό τρόπο μιάν τυπολογική κατάταξη τών κατόψεων³. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει περίληψη άγγλιστί⁴.

'Η 'Εδρα 'Αποτυπώσεων της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών άρχισε, τελευταία, να δημοσιεύη τις άποτυπώσεις του αρχείου της σ' ένα περιοδικό που εκδόθηκε τò πρώτο του τεύχος: Rölöve, I (D.G.S.A. Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü Yayını) ('Εκδοσι της 'Εδρας 'Αποτυπώσεων του 'Ανωτάτου 'Αρχιτεκτονικού Τμήματος της Κρατικής 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών)⁵. Σ' αυτό δημοσιεύονται άποτυπώσεις διαφόρων ειδών κτηρίων, ανάμεσα στα όποια υπάρχουν και σπίτια διαφόρων κατηγοριών⁶.

1. 'Η δράσι του Σεντάτ Χακκί 'Ελντέμ μπορεί να συγκριθῆ πρὸς τὴ δράσι τοῦ Πικιώνη στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του, ὅπου διαφαίνεται ἡ προσπάθειά του γιὰ τὴ δημιουργία σύγχρονης τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι τὸ κτήριο τῆς Σχολῆς Ἐπιστήμης καὶ Φιλολογίας (Fen ve Edebiyat Fakültesi) στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πόλης (İstanbul Üniversitesi) καὶ τὸ Δικαστικὸ μέγαρον (Adliye sarayı) στὸ Σουλτάν Ἀχμέτ.

2. Τὸ περιοδικὸ δὲν ἐκδίδεται πιά καὶ ὅλα του τὰ τεύχη ἔχουν ἐξαντληθῆ.

3. Τὸ συμπέρασμά του εἶναι ὅτι τὰ τούρκικα σπίτια — ὅπου περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἀρχοντικά τῆς Ἑλλάδος — μποροῦν νὰ καταταχθοῦν σὲ 4 τύπους, με διαφοροποιητικὸ στοιχείο τὸν «σοφᾶ», ποὺ ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὰ δωμάτια. Οἱ τύποι αὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: α' sofasız plan tipi — τύπος κατόψεως χωρὶς σοφᾶ· β' dış sofali plan tipi - τύπος κατόψεως με ἐξωτερικὸ σοφᾶ· γ' iç sofali plan tipi - τύπος κατόψεως με ἐσωτερικὸ σοφᾶ· δ' orta sofali plan tipi - τύπος κατόψεως με κεντρικὸ σοφᾶ.

4. Basic plans of turkish house.

5. Τὸ περιοδικὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὴν ἔκδοσι τοῦ Ε.Μ.Π. Ἀθηνῶν διὰ τὸ «λαϊκὸ σπίτι», με τὴ διαφορὰ ὅτι στὸ τούρκικον δημοσίευμα τὸ βάρος δόθηκε στὰ σχέδια, γιὰτὶ ὡς κείμενον ὑπάρχει μόνον ἕνας πρόλογος τοῦ Σ. Χ. 'Ελντέμ. Ἀπὸ τὴν ἀποψὶ αὐτῆ βρίσκεται πὺ κοντὰ στὴν ἄλλη ἔκδοσι τοῦ Ε.Μ.Π.: «Τὰ βυζαντινὰ ἐκκλησάκια τῆς Ἀττικῆς», ἀπὸ τὴν ὁποία ὅμως πάλι τὸ τούρκικον διαφέρει κάπως, γιὰτὶ τὰ σχέδια τοῦ δὲν ἀνάγονται σ' ἕνα μόνον θέμα, ὅπως στὸ ἑλληνικόν.

6. Τὰ θέματα εἶναι: 1. İstanbul Boğaziçi köyleri yepleşmeleri — Ἡ ἐγκαθίδρυσι τῶν χωριῶν τοῦ Βοσπόρου. 2. Resmî ve kültürel taş binaları — Ἐπίσημες καὶ πολιτιστικὲς λίθινες οἰκοδομές. 3. İstanbul ve Anadolu evleri — Σπίτια τῆς Πόλης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. 4. Çeşmeler ve sebiller — Κρήνες καὶ κτήρια διανομῆς νεροῦ.

Στὸ τρίτο μέρος, «Σπίτια τῆς Πόλης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας», ὑπάρχουν πλήρεις ἀποτυπώσεις τῶν ἑξῆς σπιτιῶν:

1. Τοῦ ποιητοῦ Ναμπὶ στὸ Σκούταρι - Χρυσόπολι. 2. Τοῦ Γιαβέρ πασᾶ στὸ Ἐγιούπ - Κεράτειος κόλπος. 3. Δυὸ παραθαλάσσιων σπιτιῶν στὴν Ἀντιγόνη - Πριγκηπόννησα. 4. Δυὸ σπιτιῶν στὴν Ἀλάνια - Ἀττάλεια. 5. Τριῶν χωριάτικων σπιτιῶν στὰ βουνὰ τοῦ Ταύρου. 6. Δυὸ σπιτιῶν στὸ Μπουτζάκ.

Κατά τὰ κρατοῦντα στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Πολυτεχνείου, ὄχι μόνον ἡ ἀνακλήρωςι σὲ διδάκτορα ἢ ὑφηγητὴ προϋποθέτει τὴν ὑποβολὴ διατριβῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐπιμελητὴ ὑπάρχει ἡ ὑποχρέωσι νὰ ὑποβάλλῃ μιὰν «ἐργασία ἐπαρκείας» (yeterlik çalışması). Διατριβὲς καὶ ἐργασίες, ὅταν ἐγκριθοῦν¹, δημοσιεύονται στὶς ἐκδόσεις τῆς Σχολῆς (Teknik Üniversite Yüksek Mimarlık Fakültesi Yayınları = Ἐκδόσεις τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Τεχνικοῦ Πανεπιστημίου).

Στὰ ἐπόμενα ἀναγράφονται, κατὰ χρονολογικὴ σειρά, ἐκεῖνες ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ποὺ ἔχουν θέμα τὸ σπίτι καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὸ ζητήματα.

1. Kafesoglu, R., Orta anadolu köy Evlerinin Yapısı (Καφέσογλου, Ρ., Ἡ κατασκευὴ τῶν χωριάτικων σπιτιῶν τῆς Κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), 1949. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 64, σχέδ. ἐντὸς κειμένου 12, φωτ. 52, παρένθετοι πίνακες 6.

Ὁ συγγραφέας πῆρε μέρος, κατὰ τὸ 1928, σὲ μιὰν ἀποστολὴ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ μελετήσῃ, ἐπὶ τόπου, τὸ κτισμένον μὲ ὠμὲς πλίνθους χωριάτικο κτήριο στὴν περιοχὴ τοῦ Ἑσκή Σεχίρ, τῆς Ἀγκύρας καὶ τῆς Καισαρείας.

Τὰ θέματα ποὺ ἐξετάζει εἶναι: α' τὰ ὕλικά (ὠμὴ πλίνθος, πέτρα, ξύλο)· β' τὰ θεμέλια· γ' ἡ τοιχοδομία (ἀπὸ ὠμῆ πλίνθο, λίθινη, ξύλινη)· δ' ἡ στέγασι (δῶμα, στέγη)· ε' κάλυψι στεγῶν καὶ πατωμάτων. Στους παρένθετους πίνακες ἀποτυπώσεις μὲ κλίμακα 1/100 ἐνὸς τζαμιοῦ καὶ τριῶν σπιτιῶν τοῦ Ἑσκή Σεχίρ καὶ ἐνὸς σπιτιοῦ τῆς Ἀγκύρας.

2. Beken, G., Garbi anadolu mintikası Kerpiç Binaları (Μπέκεν, Γ., Τὰ κτήρια ἀπὸ ὠμῆ πλίνθο τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), 1949. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 89, σχέδ. 26, παρένθ. πίν. 17.

Στὴν ἐργασία ἐξετάζεται ἡ κατασκευὴ, ἀπὸ ὠμῆ πλίνθο, στὴν Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ συγκεκριμένα στὴν περιοχὴ Σμύρνης, Μπαληκεσίρ καὶ Κιουτάχιας.

Ἦτοτε² ἀπ' τὴν ἐξέτασι τῶν γεωγραφικῶν, κλιματολογικῶν, οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνατοτήτων, μελετᾶται τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικὸ καὶ παρουσιάζονται 8 συγκεκριμένα παραδείγματα, ἀπὸ τὴ Μενεμένη καὶ τὰ χωριά τῆς Σμύρνης, τῆς Κιουτάχιας, τῆς Πανόρμου τοῦ Μπαληκεσίρ καὶ τῆς Μάνιας. Καθένα ἀπὸ τὰ παραδείγματα ἐξετάζεται ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές.

3. Tomso, L., Bursa evleri (Τομσοῦ, Λ., Σπίτια τῆς Προύσας), 1950. Διατριβὴ ὑψηλείας, σελ. 153, σχέδ. 150, φωτ. 126.

Ἡ ἐργασία ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ σημασίαν τῆς τουρκικῆς κατοικίας. Ἐξετάζονται πρῶτα τὰ τούρκικα σπίτια ἀνάλογα πρὸς τὰ ὕλικά ποὺ χτίστηκαν. Ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορία τῶν σπιτιῶν τῆς Προύσας καὶ ὕστερα τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κατόψεων τους, ἡ διάρθρωσι τῶν δωματίων τους, τὰ παράθυρα, ὁ διάκοσμος, οἱ ὀροφές, οἱ θύρες, τὰ ἐρμάρια κ.τ.λ. Ἡ μελέτη περιέχει ἀποτυπώσεις 20 σπιτιῶν.

4. Kömürcüoğlu, E., Ankara evleri (Κιομουρτζιόγλου, Ε., Σπίτια τῆς Ἀγκύρας), 1950. Διατριβὴ ὑψηλείας, σελ. 111, σχέδ. καὶ φωτ. 138, ἔγχρ. παρένθ. πίν. 1.

Τὸ πολὺ χαρακτηριστικὸ σπίτι τῆς Ἀγκύρας ἐξετάζεται λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν συγγραφέα ἀπὸ ἱστοριογεωγραφικὴ, τεχνικὴ καὶ κατασκευαστικὴ ἄποψι. Ἀναλύονται τὰ διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ καθὼς καὶ ὁ πλοῦσιος στὰ σπίτια τῆς Ἀγκύρας διάκοσμος, ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς.

1. Ἡ ἐργασία γίνεται ἀπὸ ἐπιτροπὲς τακτικῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς ἀνάμεσα στους ὁποίους ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς καὶ ξένοι, ὅπως οἱ P. Bonatz, C. Holzmeister, I. Verzone, K. Erdmann.

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο εξετάζεται επίσης ο έγχρωμος, γραπτός διάκοσμος τῶν σπιτιῶν. Στὸ ἔργο περιέχονται ἀποτυπώσεις δώδεκα σπιτιῶν τῆς παλαιᾶς Ἀγκύρας.

5. Binan, M., Kapılar (Μπινάν, Μ., Θύρες), 1950. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 96, σχέδ. 103.

Τὰ παραδείγματα τῆς ἐργασίας ἔχουν διαλεχτῆ ἀπὸ διάφορα ἔργα τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ σπίτια: δύο θύρες τοῦ κάστρου τοῦ Ρούμελη Χισάρ, δύο τοῦ Τσινιλή Τζαμι στὸ Σκούταρι, δύο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Χεκίμογλου Ἀλῆ Πασᾶ, ἡ ἐξώθυρα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Φατήχ, διπλῆ θύρα κήπου σπιτιοῦ, θύρα παραθαλάσσιου θερέτρου στὸ Μπαλτᾶ Λιμάν τοῦ Βοσπόρου, ἐσωτερικὴ θύρα σπιτιοῦ, δύο θύρες ἀπὸ μαυσωλεῖα τοῦ Ἴκονίου.

6. Berk, C., Konya evleri (Μπέρκ, Τζ., Σπίτια τοῦ Ἴκονίου), 1951. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 205, σχέδ. 119, παρένθ. πίν. 42.

Στὸ πρῶτο, γενικὸ, μέρος τῆς ἐργασίας εξετάζεται ἡ γεωγραφικὴ, γεωλογικὴ, κλιματολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ πολεοδομικὴ κατάστασι τοῦ Ἴκονίου. Στὸ δεύτερο μέρος εξετάζονται πρῶτα οἱ κατόψεις, οἱ τύποι, τὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ ὑλικά καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τοῦ Ἴκονίου καὶ ὕστερα τὰ διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ, δωμάτια, τοῖχοι, ὀροφές, πατώματα, στέγες, παράθυρα μὲ τὰ παραθυρόφυλλα καὶ τὰ καφᾶσια τους, θύρες, ἐξῶστες, σοφᾶδες, κλίμακες, χαγιάτια κ.τ.λ.

7. Çakiroğlu, N., Kayseri evleri (Τσακίρογλου, Ν., Σπίτια τῆς Καισαρείας), 1951. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 68, παρένθ. πίν. 35.

Ἡ ἐργασία χωρίζεται σὲ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο εξετάζεται ἡ ἱστορία τῆς Καισαρείας, ἡ γεωλογικὴ καὶ τοπογραφικὴ τῆς κατάστασι, ἡ σημερινὴ τῆς κατάστασι, ὁ τρόπος ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς, ἡ παράδοσι, ἡ οικονομικὴ κατάστασι τῆς, τὰ ὑλικά καὶ οἱ τρόποι κατασκευῆς τῶν σπιτιῶν τῆς. Στὸ δεύτερο μέρος εξετάζονται τὰ καθαυτὰ σπίτια τῆς Καισαρείας, πὺ εἰκονίζονται στοὺς πίνακες, ἐνῶ στὸ τρίτο εξετάζονται τὰ «ἀμπελόσπιτα» καὶ οἱ λεπτομέρειές τους.

8. Binan, M., Türk saçak ve kornişleri (Μπινάν, Μ., Τούρκικα γείσα καὶ κορνίζες), 1952. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 243, σχέδ. καὶ φωτ. 217, παρένθ. πίν. 80.

Μολονότι τὸ θέμα εἶναι γενικώτερο, γιὰτὶ ἀφορᾶ ὅλα τὰ σελτσουκίδικα καὶ ὀθωμανικὰ δημόσια καὶ μὴ κτήρια, τὰ ξύλινα κυρίως «σατσάκια», πὺ ἐφαρμόζονται καὶ στὰ ἀρχοντικὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐνδιαφέρει τὸν Ἑλληνα ἐρευνητῆ.

9. Erginbas, D., Diyarbakir evleri (Ἐργκίνμπας, Ντ., Σπίτια τοῦ Διαρβακίρ [Ἀμίδας]), 1954. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 34, παρένθ. πίν. 32.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας δίδονται διάφορα παραδείγματα ἀπὸ δημοσιεύματα περὶ σπιτιῶν τοῦ Διαρβακίρ. Στὸ δεύτερο μέρος παρέχονται πληροφορίες σχετικῆς μὲ τὴν πόλι, τὰ διάφορα μέρη τῶν σπιτιῶν τῆς, παρουσιάζονται σπίτια πὺ ἀναστήλωσε ὁ συγγραφέας, καθορίζονται τύποι σπιτιῶν καθὼς καὶ οἱ ὄροι πὺ συνέβαλαν στὴν δημιουργία τους. Τέλος δίδονται πληροφορίες καὶ λεπτομέρειες περὶ τῶν ὑλικῶν οἰκοδομῆς.

10. Kuban, D., Türk barok mimarisi (Κουμπάν, Ντ., Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ τουρκικοῦ μπαρόκ), 1954. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 144, σχέδ. καὶ φωτ. 177.

Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ ἔκθεσι τῆς ἐρευνας πὺ ἔκαμε ὁ συγγραφέας γύρω στὸ θέμα τῆς ἀλλοιώσεως τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἀπὸ ξενικῆς ἐπιδράσεως. Ἡ ἐρευνα περιωρίστηκε κυρίως στὸ διάκοσμο, πὺ ὑπέστη τὴν περισσότερη ἀλλοίωσι, γι' αὐτὸ καὶ ἀντὶ τοῦ ὄρου «μπαρόκ» θεωρεῖ ὁ συγγραφέας προτιμότερο τὸν ὄρο «τούρκικο ροκοκό». Μολονότι

ή μελέτη δὲν ἀφορᾷ εἰδικὰ τὰ σπίτια, ἀλλὰ ἀναφέρεται σὲ κάθε εἶδους κτήρια, δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν μελετητὴ τῶν σπιτιῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχοντικῶν μὲ τὸν ξενικὸ διάκοσμο.

11. E s e r, L., Kütahya evleri (Ἐ σ ἔ ρ, Λ., Σπίτια τῆς Κιουτάχιας), 1955. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 98, παρένθ. πίν. 87, σχέδ. 8, φωτ. 46.

Τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα σπίτια τῆς Κιουτάχιας σιγὰ σιγὰ ἐξαφανίζονται, γι' αὐτὸ ἡ μελέτη αὐτῆ, ποὺ περιέχει ἀποτυπώσεις καὶ ἐπιτόπια ἔρευνα, ἀποκτᾷ τὴν σημασία πολύτιμου ντοκουμέντου. Περιεχόμενα: α' παράγοντες ποὺ ἐπέδρασαν στὴν οἰκοδομὴ τοῦ σπιτιοῦ· β' ἡ κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τῆς Κιουτάχιας· γ' ἀνάλυσι τῶν σπιτιῶν τῆς Κιουτάχιας (γενικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ, κατασκευαστικὴ)· δ' συμπέρασμα.

12. K a f e s c i o g l u, R., Kuzey batı anadoluda ahşap ev yapıları (Κ α φ ε σ τ σ ί ο γ λ ο υ, Ρ., Κατασκευὲς ξύλινων σπιτιῶν στὴ Βορειοδυτικὴ Μικρὰ Ἀσία), 1955. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 129, φωτ. 63, πίν. 40.

Ἡ μελέτη ἐξετάζει τὰ ξύλινα σπίτια τῆς Βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ κατασκευαστικὴν ἄποψι. Γιὰ τὴν πραγματοποίησι τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὸ 1950 ἕως τὸ 1953 κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες ἐξέτασε τὰ οἰκοδομικὰ συστήματα καὶ καθώρισε τὶς λεπτομέρειές τους σὲ 28 ἐπαρχίες καὶ 110 χωριά τους. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας δίδονται πληροφορίες γιὰ ἕνδεκα σπίτια ποὺ ἀποτυπώθηκαν. Τὸ δεύτερο μέρος ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ τῶν ξύλινων σπιτιῶν, στὶς βασικὰς ἀρχές καὶ τὶς ιδιότητες τῆς ξύλινης κατασκευῆς, τὰ θεμέλια, τὸν σκελετό, τὶς προεξοχές, τὸ γέμισμα τοῦ σκελετοῦ καὶ τὴν κάλυψί του, τὶς στέγες καὶ τὴν κάλυψί τους. Ἕνα τελικὸ, γενικὸ, συμπέρασμα κατακλείει τὴν ὅλην ἐργασία.

13. E n r e n, M., Türkinde çikma (Ἐ β ρ ἔ ν, Μ., Ὁ ἐξώστης στὸ τούρκικο σπίτι), 1959. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 127, κατόψεις 165 ἐξωστῶν.

Στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῆς μελέτης δίδεται ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἐξώστη. Στὸ δεύτερο μέρος οἱ λόγοι ποὺ γέννησαν τὸν ἐξώστη. Στὸ τρίτο ἐξετάζονται οἱ τύποι τῶν ἐξωστῶν: α' ἀπὸ κατασκευαστικὴ ἄποψι· β' ἀπὸ ἄποψι ὕλικου κατασκευῆς· γ' ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μορφολογικὴ ἄποψι. Σ' ἕνα τελευταῖο μέρος, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «ἀστεοδομία καὶ ἐξώστης», ἐξετάζεται ὁ ρόλος τοῦ ἐξώστη μέσα στὴν πόλι καὶ ἡ ἐπίδρασί του στὸ δρόμο.

14. T o s u n, Y., Millî mimarimizde Kula evleri (Τ ο σ ο ὺ ν, Γ., Τὰ σπίτια τῆς Κούλας στὴν ἐθνικὴ μας ἀρχιτεκτονικὴ), 1969. Ἐργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 116, γενικὰ σχέδια 13, φωτ. 45.

Ἔσπερ' ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴν γεωγραφία καὶ τὰ ὕλικὰ οἰκοδομῆς τῆς Κούλας, κωμοπόλεως τοῦ νομοῦ Μαγνησίας, ἐξετάζονται πρῶτα τὰ «ἀρχιτεκτονικὰ μέλη» τῶν σπιτιῶν τῆς καὶ μετὰ ἀποτυπώνονται μὲ ὅλες τους τὶς λεπτομέρειες δεκαεπτὰ σπίτια διαφόρων τύπων.

15. Συνεργεῖο καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Τουρκοαμερικανικὸ Πολυτεχνεῖο Ἀγκύρας), Göynük, a survey of a town in a timber region, 1970. Συλλογικὴ ἐργασία, σελ. 64, γενικὰ σχέδ. 7, φωτ. 116.

Ἡ Γιοϊνούη εἶναι μικρὴ πόλι τοῦ νομοῦ Bolu (Κλαυδιούπολις). Στὴν μελέτη ἀποτυπώνονται καὶ ἐξετάζονται δέκα σπίτια, γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει καταρτισθῆ καὶ μιὰ «ἐποπτικὴ ἐκθεσι» (survey inventory) ἀγγλιστί. Οἱ τελευταῖες 11 σελίδες ἀναφέρονται σὲ δημόσια κτήρια, τζαμιά, γέφυρες, βρύσες κ.τ.λ. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρουσιάζουν φωτογραφίες ἐξαρτημάτων: κλειδαριές, σύρτες, φεγγίτες, κάγγελα κ.τ.λ.

Τελευταίως στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Middle

East Technical University) τῆς Ἀγκύρας, Πολυτεχνείου πού ιδρύθηκε με τὴ βοήθεια τῶν Ἀμερικανῶν καὶ ὅπου ἡ διδασκαλία γίνεται στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ὠργανώθηκε Τμῆμα Ἀνοικοδομήσεως (Department of Restoration) πού δημοσίευσε τὴν πρώτη του συλλογικὴν ἐργασία με τὸν τίτλο Göynük, a town in a timber region. Πρόκειται γιὰ βιβλιάριο 64 σελίδων, τὸ ὁποῖο «presents a selection of photographs taken during the trip, sketches and measured drawings prepared from the surveys together with selected objects and fittings conserved by the staff and the students in the department's laboratory», ὅπως διαβάζει κανεὶς στὸν πρόλογο. Στὸ βιβλιάριο παρουσιάζονται κατόψεις, τομές, ὄψεις καὶ φωτογραφίες δέκα σπιτιῶν, πού συνοδεύονται τὸ καθένα ἀπὸ μονοσέλιδη ἔκθεσι. Πέντε σελίδες περιέχουν φωτογραφίες λεπτομερειῶν, ἄλλες πέντε ἀναφέρονται σὲ ποικίλου προορισμοῦ κτήρια.

Μιὰν ἄλλη κωμόπολι, τὴν Kula, πού βρίσκεται στὴν δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία, μελέτησε ὁ ἀρχιτέκτων Yilmaz Tosun, ἐπιμελητὴς ἰδιωτικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης. Ἡ διατριβὴ (116 σελ., 1970), πού χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τῆς Κρατικῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν πού τὴν ἔκριναν ὡς «ἐξαιρετικὴ», δημοσιεύτηκε με τὸν τίτλο «Milli mimarimizde Kula evleri» (Τὰ σπίτια τῆς Κούλας στὴν ἐθνικὴ μας ἀρχιτεκτονικὴ) καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς κεφάλαια: 1. Ἱστορία τῆς Κούλας, 2. Γεωγραφία τῆς Κούλας, 3. Τὰ ὑλικά οἰκοδομῆς στὴν Κούλα, 4. Τὰ στοιχεῖα τῆς οἰκοδομῆς, 5. Πρόγραμμα καὶ γενικὸ σχῆμα τῶν σπιτιῶν, 6. Παραδείγματα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο περιλαμβάνονται κατόψεις, τομές, ὄψεις, φωτογραφίες καὶ λεπτομέρειες 16 σπιτιῶν τῆς Κούλας.

R É S U M É •

L'ARCHITECTURE POPULAIRE DE L'ILE D'IMBROS

INTRODUCTION

Dans la partie nord-est de la Mer Égée, entre les îles de Limnos au sud et de Samothrace au nord, se trouve l'île d'Imbros — en turc Imroz — qui fait partie de la République Turque.

L'île n'est ni exclusivement montagneuse comme Samothrace, ni tout à fait plate comme Limnos. Son aspect, grâce à une succession de montagnes de hauteur moyenne et de vallées, est varié et pittoresque. D'une forme allongée, elle est couverte d'une verdure assez abondante, où l'olivier sphérique s'oppose agréablement au saule vertical. Son sol pourtant est plutôt pierreux, c'est-à-dire pas très fertile, exigeant un dur travail de la part de ses habitants. Pour cette raison dans l'Antiquité, l'île était le lieu de culte d'une divinité symbolisant la fertilisation de la terre, divinité qui s'appelait *Imbramos*, d'où le nom Imbros.

Du point de vue géologique, il s'agit de l'un des quatre sommets de la prolongation sous-marine de la Thrace voisine.

L'île comprend sept villages dont les habitants s'occupent principalement d'agriculture. Les maisons de ces villages et les fermes dispersées sur toute la surface de l'île sont construites en pierre, conformément à un type qui, se développant de génération en génération, s'éleva à un admirable degré de perfection fonctionnelle. Vraie «Machine à habiter» d'après le mot fameux de Le Corbusier, ce type a trouvé des solutions rationnelles jusque dans les plus petits détails, avec une simplicité de moyens et une adaptation aux buts pratiques, tout à fait remarquables.

Malheureusement la civilisation contemporaine, mal comprise, tend à faire disparaître l'ancienne maison, en la remplaçant par des copies maladroites de maisons bourgeoises, sans aucun caractère spécifique.

* Le but de ce résumé est de donner au lecteur étranger un aperçu cohérent de l'architecture populaire d'Imbros, exposé en grec dans les pages qui précèdent. C'est pour cela que beaucoup de passages, même des chapitres entiers, sont traduits tels quels.

Dans la version grecque, de nombreux renvois servent à justifier ce qui est écrit dans le texte, et aussi à compléter ce dernier par l'exposition des faits qui ne se lient pas directement à l'architecture.

Pour ne pas allonger encore ce résumé, déjà très long, on a évité de répéter cette partie de l'étude, mais on a incorporé dans le texte français les numéros et les signes des planches, des dessins et des photographies qui l'accompagnent.

L'appendice à la fin de l'étude constitue une liste des publications en langue turque, concernant l'habitat.

Notre étude se propose de présenter, aussi fidèlement que possible, la maison ancienne de l'île, dans son type primitif et dans ses formes évolutives, créées par l'effort de répondre à des nouveaux besoins.

I. LES MAISONS

Les maisons que l'on rencontre aujourd'hui dans les villages d'Imbros peuvent se classer comme suit:

- a. Celles dont les murs sont totalement construits en pierre.
- b. Celles qui, malgré leur construction en pierre, présentent, à l'intérieur, quelques cloisons en bois.
- c. Celles dont une partie de la surface extérieure est construite en bois.
- d. Celles qui sont totalement construites en bois.
- e. Celles qui se construisent aujourd'hui, avec des matériaux et des méthodes modernes et qui sont, par conséquent, tout à fait étrangères à la tradition locale.

On est autorisé à dire que les maisons appartenant aux quatre catégories traditionnelles sont toujours à deux étages. Les quelques maisons à un étage rencontrées, sont des propriétés de familles pauvres et constituent une exception.

Les maisons de la première catégorie sont, malheureusement, condamnées à disparaître, parce qu'elles sont depuis longtemps abandonnées. Un très petit nombre d'entre elles sont encore habitées mais elles ont subi de tels changements qu'il est difficile de fixer leurs formes premières. Fixer une date à ces anciennes maisons est aussi très difficile. Les recherches entreprises à ce propos, sans nous procurer des éléments précis, nous permettent de les considérer comme datant de deux cents ans au minimum.

Il est évident que l'étude de ces maisons a un intérêt particulier, parce qu'elles constituent la base de toute l'évolution de la maison imbriote et reflètent la façon de vivre des habitants de l'île, façon qui n'est pas tout à fait perdue aujourd'hui, malgré la modernisation de l'habitat.

Heureusement dans le village de Zeytinlikeuī, une maison de cette catégorie est conservée presque intacte, son propriétaire l'ayant utilisée comme dépôt de foin. Cette maison, malgré son ancienneté — elle a été construite il y a trois cents ans — a subi très peu de changements, plutôt superficiels. Pour cette raison nous en ferons la description. Elle servira d'exemple-type des maisons de la catégorie à laquelle elle appartient. Connue dans le village comme la *maison de Coutouphos*, du nom de son dernier propriétaire, elle présente sommairement la forme d'un parallépipède rectangle, dont l'axe principal se dirige de l'est à l'ouest. De cette façon le volume de la maison protège la cour, qui s'étend au sud, du vent froid du nord.

La maison est constituée de deux étages, dont le rez-de-chaussée — *le katoī* — sert de dépôt, et le premier étage — *l'anoī* — de domicile. On accède à chacun de ces étages par le sud. Un escalier en pierre (planche: 1/II) mène à une terrasse — *le hayati* (X) — sur laquelle ouvre la porte d'entrée du premier étage. Aujourd'hui une seconde porte donne sur la terrasse. Elle mène à une chambre à demi ruinée (O) rajoutée plus tard. L'addition

chambre a eu pour conséquence de donner à l'escalier une direction perpendiculaire au mur sud, tandis que sa place habituelle est — comme nous verrons plus loin — d'être tangente à ce mur.

Les deux étages forment un seul espace intérieur, et c'est pour cette raison que ces maisons portent le nom de «maisons simples» — *monospita*. Aussi quand les villageois disent «maison» — *spit'* ou *spitos* — ils entendent le premier étage, l'anoï. Le plancher de celui-ci possède, à peu près en son milieu, un gradin, qui crée dans la partie est un niveau légèrement supérieur (10 cm). Cette partie est, surélevée, du *spitos* s'appelle «maison d'en-haut» — *apano spit'* — (Ασ), tandis que la partie ouest, basse, s'appelle «maison d'en-bas» — *kato spit'* — (Κσ). L'*apano spit'* est la partie où la famille se repose, mange et dort.

Contre le mur est, exactement sur l'extrémité de l'axe principal de la maison, est placé le foyer, qui a comme fonction de chauffer l'espace intérieur du premier étage et sert aussi à la cuisson des repas. A droite et à gauche du foyer s'ouvrent deux fenêtres symétriques et encore une autre au commencement est du mur nord. Au sommet, la cheminée porte une étagère en pierre. Elle se prolonge au-dessus des fenêtres sur les trois murs de la maison d'en haut, par des étagères, simples ou doubles, en bois.

Quand on entre de la terrasse dans la maison d'en bas, on trouve à droite, à une courte distance de la porte d'entrée, une niche carrée dans le mur sud — le *laginoustat's* (Λ) — où l'on pose la cruche d'eau potable. Tout le côté ouest de la maison d'en bas est occupé par les *ambaria* (Α) — dépôts de céréales — au-dessus desquels, au niveau du toit, s'ouvre une petite fenêtre — l'*ambarothyrida* (pl. 3: Θα). Elle sert à la ventilation de la maison. Vis-à-vis de la porte d'entrée, adossée au mur nord, se dresse une armoire — la *goukeri* — qui s'étend des dépôts jusqu'au gradin qui sépare la maison d'en haut de la maison d'en bas. Cette armoire se compose: a) D'une partie plus grande (pl. 1: Γ), sans battants, qu'on ferme par des courtines et sert à déposer matelas, oreillers etc., pendant la journée. b) D'une partie plus petite avec battants, où l'on met les vêtements (N). c) D'une troisième partie de forme triangulaire — le *méguéné* (M) — qui constitue un système de rayons superposés, où l'on mettait les objets servant pour la nourriture. L'anoï n'avait pas de plafond et c'est pour cela que la construction du toit présentait de l'ordre. Quelquefois des lucarnes dans le toit, qui s'appelaient *phenguités* (Φ), deux d'habitude (une sur la maison d'en haut et une sur la maison d'en bas), augmentaient la lumière au premier étage. Pour finir avec cet étage il faut mentionner le «trou du chat» — la *gatothyrida* (pl. 5: Γτ) — pour l'entrée libre de cet animal très utile à cause des rats qui menaçaient les céréales.

Le katoï, à l'encontre de l'anoï, dont les murs étaient couverts d'un mélange de boue argileuse et de foin et aussi badigeonnés, restait sans enduit. Il ne portait pas de fenêtres, sauf une toute petite ouverture — *thyridaki* (pl. 2: Θδ) — au mur est pour la ventilation. Le plancher aussi restait nu. On se contentait de bien battre la terre. Dans un coin du rez-de-chaussée se trouvait une sorte de cave — l'*abadi* (pl. 2: Αμ) — qui servait à mettre les olives. Elles devaient reposer quelque temps, avant d'être envoyées à l'huilerie.

Le rez-de-chaussée, comme nous avons vu plus haut, était le dépôt de la maison. Ici se trouvaient les jarres d'huile et de vin. Elles étaient de dimensions différentes, allignées devant les murs et enfoncées un peu dans la terre pour être mieux équilibrées (pl. 3: Σφ).

Ici encore s'empilait le bois combustible et les branches d'arbres — les *cladourés* — qui servaient à l'allumage du four, et tout ce dont la famille avait besoin.

Quelquefois, dans le katoï dormaient aussi les poules, mais dans la maison que nous étudions il existe pour celles-ci un espace spécial au-dessous de la terrasse (pl. 2: Κμ).

Si l'on examine les coupes de la maison (pl. 3, 4), on voit que les hauteurs sont proportionnées à la stature de l'homme. Au premier étage la hauteur est de 2 m 20, hauteur qui serait très basse s'il existait un plafond. Mais comme les pentes du toit sont visibles, il s'ajoute encore un mètre au point le plus haut. Le volume intérieur devient ainsi agréable. La porte a une hauteur de 1 m 80. La même hauteur existe entre la poutre médiane du plafond et le plancher du rez-de-chaussée. Ces hauteurs s'harmonisent avec les dimensions en plan. D'où l'harmonie des dimensions des façades.

La disposition du terrain, où pénètre la maison voisine, a fait naître le besoin d'étendre la cour vers l'ouest (pl. 5/B), où est posé le four (Φν). Dans la partie sud de la cour se trouve le cabinet (Ακ) et aussi un abri protégé contre le vent — le *soundourma* (Σ) — où se repose l'animal de trait quand il vient de loin, tout en sueur.

Ici finit la description de la maison et nous n'avons rencontré aucune disposition concernant un besoin humain tout à fait vital, la toilette. Cela provient du fait que jusqu'à l'époque de la construction de la maison examinée — une maison des plus anciennes, comme nous avons observé — on se lavait dans des cuvettes. Les adultes se lavaient sur la terrasse et les enfants dans la maison. Mais il est sûr que quelques années plus tard, l'évier est devenu indispensable. Nous le trouvons dans une maison du village de Tepekeuī. L'évier est posé au premier étage, dans une seconde niche, à côté de la niche à cruche.

Variations. Le type de maison que nous venons d'examiner présente quelques variations qu'il faut examiner aussi. D'après les coutumes locales, les parents devaient doter leur fille d'une maison, quand elle allait se marier. Ils construisaient donc à cette occasion une petite maison qu'on nommait «maison des vieillards» — le *guérico*. Ainsi la fille pouvait prendre possession de l'ancienne maison de ses parents. Nous avons ainsi une première variation, une seconde se produira, quand l'ancienne maison sera doublée en conservant la même terrasse et la même cour. On trouve une maison pareille, vieille de deux cents ans, au village de Derekeuī. La seconde maison a son axe principal perpendiculaire à l'axe principal de la première (pl. 7/A et pl. 18/4). L'édifice présente ainsi du dehors la forme d'un «L». La façon dont les murs sont construits montre que la seconde maison n'est pas très éloignée de la première dans le temps. Dans une autre maison double à Zeytinlikeuī (pl. 7/B) apparaît un autre élément ajouté à l'extrémité de la terrasse qui s'allonge, un pressoir de raisins. Il semble que l'ancien propriétaire de cette maison vivait du vin qu'il fabriquait et avait besoin, par conséquent, d'un pressoir spécial pour les grandes quantités de raisins.

Un guérico de cette époque existe, presque intact, au village de Yeni Mahallé (pl. 7/Γ). Le foyer entre deux fenêtres, que nous trouvons dans la maison normale, ne permet pas de diminuer considérablement la largeur. Pour cette raison et afin que la nouvelle variation puisse naître, on raccourcit la maison dans le sens de la longueur. L'organisation intérieure, avec la maison haute et basse, la goukeri, la niche de la cruche, les étagères, la

fenêtre du nord, la fenêtre haute etc., est toujours la même que celle de la maison normale. Cependant au premier étage manquent les dépôts à céréales, parce que leur présence empêcherait le développement de la goukeri. Mais les vieux n'avaient pas besoin d'emmagasiner des céréales parce que c'étaient leurs enfants qui pourvoiraient à ce besoin.

L'orientation de cette maison à cause de son mur sud qui touchait la route, était contraire à l'habituelle, c'est-à-dire que sa terrasse se trouvait au nord. Le fait que dans la maison examinée, et dans d'autres cas pareils, on était obligé de protéger le hayati par des planches improvisées, montre combien cette orientation dérangeait les habitants. Très naturellement, ce que le besoin avait imposé ne tarda pas à devenir une situation établie. C'est ainsi que nous trouvons des hayatis fermés quand l'orientation de la maison ne peut pas convenir. Nous trouvons un exemple typique de hayati fermé au village de Bademlikeuī. La maison, du type de celle de Coutouphos, conserve intact un grand nombre de ses caractéristiques, même ses dépôts de céréales (pl. 7/Δ), mais la terrasse constitue un second espace fermé, avec cheminée additionnelle et fenêtre du nord (pl. 18/6). Même situation au rez-de-chaussée, où l'on entre d'abord dans une pièce qui se trouve au-dessous du hayati fermé, et après au katoī.

Dans cette maison et dans une autre aussi, au village de Kalekeuī (pl. 7/E), le hayati fermé est plus organiquement lié au corps principal de l'édifice, qui prend la forme d'un «L». On peut aussi discerner, dans ces mêmes maisons, l'idée de l'élargissement du hayati, puisqu'il prend — une fois fermé — les dimensions d'une chambre. Dans la maison de Kalekeuī on peut même penser que le hayati ne disparaît pas totalement mais qu'il est réduit à une espèce de palier, détail que l'on n'observe pas à la maison de Bademlikeuī, où le palier est atrophié.

Évolution. Il n'est pas improbable que la présence du hayati fermé ait fait naître l'idée de transporter l'escalier dans la maison, en le plaçant dans le nouvel espace ainsi acquis.

Nous trouvons cette disposition à la maison de Maria Delikonstanti au village de Bademlikeuī (pl. 8/A), où l'une des branches du «L», que nous avons vu se constituer à Kalekeuī, s'allonge pour contenir l'escalier. Les deux premières marches de cet escalier sont en pierre (Π) — souvenir de l'ancien escalier en pierre — tandis que les autres marches sont en bois (Ξ), puisque l'escalier est déjà à l'abri des intempéries.

L'allongement de l'espace permet au surplus de diviser le premier étage par une cloison légère en bois. Une nouvelle chambre est ainsi formée portant le nom de *moussafir oda*, chambre de réception. Dans la maison que nous examinons, le premier étage est libéré des dépôts de céréales, lesquels s'installent dans le nouvel espace du rez-de-chaussée. Cet espace demandait une appellation. Il est nommé *katoguī* et la dénomination katoī se limita au dépôt, lequel a la même destination que dans la maison simple.

Au premier étage, là où finit l'escalier, se forme une petite salle (Σλ), qui a d'un côté le grand espace qui correspond à l'anoī de l'ancienne maison simple (Σπ) et de l'autre la nouvelle chambre de réception (Mo). Cette petite salle, qui est, comme nous l'avons dit plus haut, l'aboutissement de l'escalier — comme à l'ancien hayati ouvert — a quelque chose de l'ancienne terrasse, laquelle, d'une certaine façon, est rentrée dans la maison. L'autre notion du hayati, comme lieu où l'on sortait du premier étage pour prendre de l'air,

a provoqué ici la continuation de la salle vers l'extérieur par un petit balcon suspendu.

Ainsi commence une évolution naturelle de la maison du type monospito vers un nouveau type. Ce nouveau type, nous le voyons se constituer sous différents aspects avec tendance au rétrécissement et à la simplification. Dans un seul cas l'axe des nouveaux espaces, au lieu d'être perpendiculaire à l'axe de la maison simple, lui est parallèle. Cette disposition se trouve dans une maison de Zeytinlikeuī (pl. 8/B). Elle redevient de nouveau perpendiculaire, mais cette fois avec un contour de la forme simple d'un rectangle. Telle est la maison d'Anastase Stephanidès, à Zeytinlikeuī aussi, laquelle peut être considérée comme l'aboutissement de l'évolution (pl. 8/T). Ainsi le volume de la maison a trouvé dans son ensemble la forme simple de parallépipède rectangle. Sa surface totale n'est pas beaucoup plus grande que la surface de la maison simple ancienne. Pourtant le nouveau type a, au lieu de deux, quatre pièces. De celles-ci deux correspondent à l'anoī et au katoī de la maison ancienne, avec des dimensions plus restreintes. Toutes les dépendances de ces deux espaces sont conservées, sauf les ambaria de céréales qui ont été transportés à la katogui.

L'évolution de ce type continue par l'allongement de tout l'édifice dans le but de limiter la grandeur, relativement démesurée, de la katogui et d'augmenter, en même temps, la grandeur de la petite salle du premier étage. La conséquence de cette évolution est de créer, au rez-de-chaussée, une troisième pièce, qui a pris le nom de hamoī. Nous avons ainsi — comme nous pouvons le constater à la maison de Jean Banagos à Zeytinlikeuī (pl. 8/Δ) — au rez-de-chaussée :

a. L'ancien dépôt, qui conserve sa destination et monopolise le nom de katoī (dans le type primitif il désignait tout le rez-de-chaussée).

b. La katogui (Κγ) laquelle, limitée à des dimensions raisonnables, constitue l'entrée du nouveau type, en conservant du type immédiatement précédent l'habitude de mettre là les ambaria.

c. Le hamoī (Χμ), qui est une chambre correspondant à la maison haute du type primitif, ayant, comme elle, une cheminée entre deux fenêtres, des étagères etc.

La fonction du hamoī est donc de servir de cuisine, de chambre de tous les jours et de salle à manger.

C'est dans la chambre de l'anoī au-dessus du nouveau katoī que l'on dort. Elle correspond, elle aussi, à la maison haute ancienne et c'est pour cette raison que l'on trouve de nouveau la cheminée entre deux fenêtres (Σπ). La nouvelle pièce au-dessus du hamoī est, comme on l'a constaté, le moussafir oda (Μο), lequel, avec la salle agrandie (Σλ), est destiné, comme autrefois la maison basse, aux réceptions.

Une caractéristique de ce type est que la salle acquiert, dans beaucoup de maisons, une porte large, vitrée (Τμ), qui s'étend à peu près sur tout le mur vers le balcon, preuve que la notion de cette salle ne cesse pas d'être étroitement liée à la notion du hayati ouvert.

Il n'est pas exagéré de dire que ce type n'est pas inférieur au type primitif du monospito, puisqu'il sert d'une façon efficace aux nouvelles conditions de la vie. L'utilisation de chaises et de tables normales se généralise peu à peu, et la différenciation des pièces est considéré déjà comme indispensable. Pour cette raison les anciennes maisons simples com-

mençant à être abandonnées. La vogue du nouveau type est si grande que plus tard, les maisons des riches agriculteurs eux mêmes, seront construites comme variations de ce type.

La maison de Scarlatos à Zeytinlikeuī (pl. 8/E) est de ce type; elle fut construite, d'après une inscription murée sur la façade principale, en 1896. Elle peut être considérée comme appartenant à la phase évolutionniste, où la katogui a son axe parallèle à l'axe du katoī, avec la différence qu'il existe aussi un hamoī. Cela veut dire que l'ancien dépôt (Aπ), le katoī du nouveau type, ne se trouve pas sur la même ligne que la katogui (Κγ) et le hamoī, comme à la maison de Banagos (pl. 8/Δ), mais derrière ces deux pièces, comme dans la maison de Marica Karadimitri (pl. 8/B). Dans l'anoī la salle est devenue importante, parce qu'elle est la plus grande pièce de la maison et s'ouvre sur le long et étroit balcon par une grande porte vitrée, comme à la maison de Banagos. Nous pouvons constater dans la chambre derrière la salle une correspondance avec l'ancien spitos. Cette chambre conserve du type ancien la cheminée et les dépôts de céréales, et même l'ambarothyrida d'en haut. Mais sa longueur est la moitié du dépôt qui se trouve au-dessous et sa largeur est aussi plus petite, afin que la salle puisse s'agrandir. L'autre moitié de la longueur du dépôt est couverte par une autre chambre, tandis qu'une troisième, le moussafir oda du nouveau type (Mo), se trouve au-dessus du hamoī.

Un type intermédiaire, que l'on rencontre seulement au village de Derekeuī et qui n'a pas présenté d'évolution ultérieure, est formé, avant même l'introduction de l'escalier en pierre dans la maison. La naissance de ce type est due sans doute à la tendance de multiplier les pièces indépendantes. Pour obtenir ce résultat on a fait glisser le hayati jusqu'au milieu de la façade où s'ouvrait la porte d'entrée du premier étage et l'escalier resta en dehors. Mais quand on passait le seuil de la porte, on se trouvait dans une petite pièce d'entrée qui s'étendait en profondeur jusqu'à l'axe principal de la maison (pl. 9/A). Au delà de cet axe on a installé une goukeri pour la pièce qui correspondait à la maison haute (O₁) et une seconde, adossée à la première, qui correspondait à la maison basse (O₂). Ainsi à la place du spacios spitos, se sont formées deux chambres relativement petites. Aucune de ces chambres ne peut évidemment contenir les volumineux ambaria. Il m'est impossible aussi d'affirmer si ces derniers se sont installés au katoī, parce que la maison, quand je l'ai visitée, servait d'écurie en bas et de grenier en haut. C'était la seule maison conservant sa forme primitive. Toutes les autres de ce type étaient remaniées de façon à se rapprocher du type définitif.

Il est évident que l'acheminement évolutif de la maison imbriote examiné jusqu'à présent avait comme point de départ les nécessités de la vie dans l'île. Pour cette raison les types nouveaux ne présentent aucun élément étranger. L'élément étranger apparaît d'abord au village central, le Merkezkeuī, où la tendance vers des habitudes urbaines est plus forte, due sans doute aux dispositions de ses habitants expatriés qui retournaient chez eux.

Nous avons vu que dans le type définitif, la chambre qui se trouvait au-dessus du hamoī était utilisée comme moussafir oda, c'est-à-dire comme chambre officielle de réception. L'hôte désirait que la chambre où il recevait son invité ait une allure plus bourgeoise. Avant tout il fallait disposer de grandes fenêtres. Mais le lourd mur en pierre ne permet-

tait pas des ouvertures excessivement grandes. Les artisans insistaient sur le fait que du point de vue construction le désir de leur client n'était pas réalisable. Le client insistait aussi de son côté et demandait comment on avait pu percer toutes ces fenêtres qu'il avait vues ailleurs. La réponse était qu'«ailleurs» les maisons étaient construites en bois. D'où la question naturelle : N'est-il pas possible de construire aussi des murs en bois là où il fallait percer des fenêtres? A partir du moment où l'un des murs du moussafir oda fut construit en bois pour permettre de percer deux grandes fenêtres (pl. 8/Z), l'élément étranger était introduit dans le type indigène.

Au commencement, ce mur en bois constitue la partie haute de la façade étroite de l'édifice (pl. 8/Z), par peur de gêner la résistance des murs longs déliés à leurs extrémités. Ce mur glissera, un peu plus tard, vers le dehors constituant un *sahnissi*, c'est-à-dire un balcon fermé s'appuyant sur les poutres en bois du plancher (pl. 8/H).

Plus tard encore, d'une façon naturelle, une nouvelle idée apparaît: puisque ce mur est si léger qu'il peut être suspendu comme un balcon, il sera possible d'enlever aussi le mur du hamoï qui se trouve sous ce balcon. Ainsi à la place de ce mur une grande ouverture très convenable pourra être construite pour y installer une vitrine et changer le hamoï en boutique. Il suffit pour cela de tourner le *sahnissi* vers la route (pl. 8/Θ).

Ainsi un nouveau type, très utile, est créé. Il est généralisé surtout chez ceux qui veulent avoir une boutique, et s'étend à la plupart des villages. Quand on s'est habitué à l'idée du mur en bois, la voie est ouverte à la construction d'un étage entier en bois (pl. 19/3).

Il est évident que la méthode de construction des maisons en bois est étrangère à la tradition locale. Elle fut apportée à l'île par des artisans travaillant, quand ils ne trouvaient pas du travail chez eux, dans la proche Anatolie où la maison en bois était de règle. C'est pour cela que nous rencontrons à Imbros, sauf les maisons couvertes de planches à l'extérieur, des maisons construites d'après le système anatolien : murs extérieurs en bois recouverts d'enduit, planches aux extrémités, aux coins et aux balcons (pl. 19/4). Mais la force des données traditionnelles est telle que, même dans le type de maison anatolienne, on retrouve des éléments locaux caractéristiques. Ainsi la maison imbriote demeure. Cela malheureusement ne peut pas se dire pour les maisons contemporaines. Comme nous l'avons signalé dans l'introduction de ce travail, elles sont radicalement éloignées de la tradition. Grâce à l'allodialité qui permet à des ouvriers sans formation spéciale la facilité du maniement du béton armé, ces maisons offrent un aspect hétéroclite et une qualité plus que basse. Ce phénomène ne se rencontre évidemment pas seulement à Imbros.

II. LES PARTIES DE LA MAISON

L'ancienne maison simple, que nous avons décrite au premier chapitre, est composée de la cour ouverte et de l'édifice à deux étages. Ici nous allons examiner de plus près les différentes parties constituant ces deux divisions essentielles de la maison.

a. **La cour.** La cour se trouvait habituellement, comme nous l'avons vu, devant le côté sud de la maison, qui la protégeait des vents froids du nord par son volume. Il est évident

que, quand le village était habité pour la première fois, cette règle était applicable. Mais peu à peu, à cause des doublages, des additions et d'autres interventions inévitables imposées par les besoins vitaux, les cours furent raccourcies, rapetissées et souvent ont changé d'orientation. Ainsi parmi les maisons que nous avons examinées, celle de Coutouphos a sa cour prolongée vers l'est, celle de Stéphanidès vers le nord. Dans des maisons plus récentes il se peut qu'il n'existe même pas de place pour une cour. On peut citer comme exemple la maison de Maïnari à Tepekeuī qui est privée de cour. Son four se trouve vis-à-vis de la maison, de l'autre côté de la rue.

1. **L e f o u r.** La plus notable dépendance de la cour est, sans doute, le four, indispensable à chaque maison pour la cuisson du pain. Il constitue un petit édifice à part (pl. 9/B) construit — au moins pendant l'époque des maisons simples — avec le même soin que les maisons. Dans cet édicule dont le toit se prolonge en avant de la façade principale, la partie où l'on allume le feu se compose d'une coupole construite de morceaux de tuiles qui conservent la chaleur. La coupole, d'un diamètre de 1 m. 20, s'appuie sur une base compacte d'une hauteur de 60 cm. Elle est couverte à l'intérieur du four par des pierres plates formant une surface strictement plane. Une ouverture, la «bouche» ($\Sigma\mu$), sert à introduire les branches qui chaufferont le four, puis les pains à cuire. Une autre, plus petite, à la partie haute de la coupole, la «narine» ($\Lambda\iota$), sert à aérer le four s'il devient surchauffé. Ce dernier trou est fermé du dehors par une petite plaque.

2. **L e s o u n d o u r m a.** Assez de maisons ont dans un coin de la cour un soundourma, place couverte, servant à amasser des choses qui n'exigent pas beaucoup de précautions, par exemple du bois à brûler. La même place peut servir d'abri pour la bête de somme qui revient de loin couverte de sueur.

3. **L a l a t r i n e.** A la maison de Scarlatos, construite, comme nous l'avons vu, en 1896, la latrine n'a aucune relation avec la maison. Elle est construite, comme dans la maison ancienne de Coutouphos, dans un coin de la cour. Ceci montre que la tradition des latrines indépendantes des maisons se perpétua jusqu'à ces dernières années. Il semble que dans le passé lointain, les latrines n'existaient pas, mais qu'elles ont été construites très tôt, avec plancher en bois. Au milieu, une ouverture carrée. Aucune latrine ne conserve aujourd'hui cette forme ancienne, chose très naturelle, si l'on pense qu'avec l'évolution rapide des conditions hygiéniques, c'est la latrine qui s'est modernisée la première.

b. **L'édifice.** Si maintenant, de la cour nous tournons notre attention vers l'édifice qui constitue la maison proprement dite, nous verrons que sa partie la plus importante est

1. **L e f o y e r.** Il est placé, comme nous l'avons vu dans la description, dans le mur est du premier étage. Son ouverture est toujours arquée (pl. 4). Une petite niche creusée dans la paroi intérieure de la cheminée servait pour poser la lampe à huile.

Un tout petit four était construit dans la plupart des cheminées, où l'on pouvait, en cas d'urgence, faire cuire un seul pain (pl. 1 : $\Phi\rho$). Ce petit four était aussi utilisé pour amasser les cendres.

2. **L a g o u k e r i.** Remarquable dépendance de la maison, la goukeri se compose, comme nous l'avons déjà vu, de trois parties: une armoire sans portes où l'on posait les matelas pendant la journée (pl. 3 : Γ). Cette partie ouverte ne commençait pas dès le plan-

cher mais à une hauteur de 40-50 cm, où s'ouvraient de petites armoires avec portes (M_{μ}). Suivait une partie d'armoire avec porte, beaucoup plus étroite que la première, où l'on posait les vêtements (N). A la suite de cette armoire fermée, finissant au gradin qui séparait la maison haute de la maison basse, se trouvait le menguéne (M), triangulaire en plan, très utile à la ménagère parce qu'il se compose d'étagères superposées. On y mettait des objets qui servaient à la préparation du repas.

3. Les dépôts de céréales. Les ambaria qui couvrent, comme nous l'avons vu, le mur est de bout en bout, sont toujours construits en bois (pl. 11/A). Leurs parois se composent de planches verticales dont les joints sont couverts par des baguettes. Les dépôts ont une largeur d'un mètre et demi à peu près. En bas une petite ouverture, avec couvert glissant d'où coule le contenu.

4. Les étagères. Sauf l'étagère en pierre qui se trouvait, comme nous l'avons vu, sur la partie haute de la cheminée, les autres étagères étaient faites en bois. Elles formaient une surface horizontale de 20 à 25 cm de largeur, qui aboutissait d'habitude, à une étroite baguette posée verticalement, de 3 à 4 cm. Ainsi les objets posés sur l'étagère ne tombaient pas (pl. 10/Z:β). Quand l'étagère était double, cet obstacle se trouvait à la surface d'en bas (pl. 10/Z:α), plus étroite (d'une largeur de 8-15 cm).

5. La niche de la cruche. Cette niche qui se trouvait, comme nous l'avons vu, à droite de la porte d'entrée, portait à sa partie basse une planche verticale, arrondie vers le haut (pl. 10/B), où touchait le ventre de la cruche. Elle se trouvait ainsi dans une position inclinée, chose qui facilitait son déplacement.

En descendant au rez-de-chaussée nous trouvons

6. L'abadi. Nous avons vu que l'abadi de la maison de Coutouphos était construite en bois. Mais, d'après ce que racontent les paysans, l'abadi dans les maisons anciennes était construite en matériau dur. Nous trouvons un pareil échantillon dans une maison de Kalekeuī, dont nous avons déjà parlé à propos de son hayati fermé (pl. 7/E). Il faut donc conclure que l'abadi de la maison de Courouphos a remplacé une autre abadi, plus ancienne.

Indépendamment de ses matériaux de construction, l'abadi portait une petite ouverture vers le bas, d'où coulait le *gliosmos*, c'est-à-dire le jus des olives, qui s'écoulait par un petit canal dans une cavité, à peu près de 50 cm.

7. Les jarres. Les jarres présentent différentes formes et leur volume varie considérablement. Les plus usuelles ont une hauteur de 75 cm à un mètre. Celles-ci portent à leur partie basse des incisions horizontales facilitant l'adhérence avec la terre où l'on enfonce les jarres jusqu'à ce qu'elles soient stables. Leur partie haute était décorée souvent de beaux dessins géométriques (pl. 10/A).

III. LES «DAMIA»

a. Description. Le dami est un complément indispensable de la maison pour l'agriculteur d'Imbros. C'est une maison auxiliaire, avec des pièces nées des besoins de la vie agricole, l'écurie, l'aire où l'on bat le grain, la grange etc. La partie du séjour de la famille n'a pas d'importance primordiale dans ce complexe. C'est pour cette raison que, malgré

sa ressemblance avec la maison du village, le dami n'est pas divisé en maison haute et maison basse. Sa seule destination est de servir de place où l'on prépare le repas et où l'on dort. Au surplus il n'a pas de fenêtres et ne reçoit la lumière que par les lucarnes du toit.

Le plancher, quand le dami est d'un étage, est en terre battue. D'où le besoin d'un escabeau très bas pour s'asseoir autour de la table, et d'un lit pour le sommeil. Ce lit se compose (pl. 13 : Kρ) d'une série de planches posées l'une près de l'autre sur des appuis triangulaires. Puisque les matelas peuvent rester pendant le jour sur le lit, la goukeri devient inutile. Mais avec celle-ci disparaît aussi le très utile mengué. Par contre les éta-gères sont multipliées (Θ) longeant tous les murs. D'une des fermes du toit pend aussi la *kania*, une planche qui porte le pain.

La seconde pièce du dami est le *blokos* (pl. 12, 13: Mx), où l'on amasse la paille. Il porte une ouverture vers le haut — la *blokothyrida* — d'où l'on jette la paille (pl. 12/B). Quand le *blokos* est rempli jusqu'au niveau de cette ouverture, on ferme celle-ci. Ensuite on jette la paille par le toit, d'où l'on enlève, dans ce but, quelques tuiles et des planches. Ainsi le *blokos* se remplit à pleins bords.

Devant le *blokos* se trouve l'aire où l'on bat le grain. Ainsi le transport de la paille au *blokos* est facilité. Lorsque l'inclinaison du sol s'y prête, on place cette aire derrière le dami à un niveau surélevé. Alors on nivelle la place à l'aide d'un mur de soutènement. De cette façon on peut avoir accès au toit, en utilisant seulement comme pont une planche épaisse (pl. 13).

Une troisième pièce essentielle est l'étable (pl. 12, 13: Σβ) des bœufs avec une crèche en pierre ou en bois. Une partie de l'étable est séparée par une cloison de verges tressées. Elle sert à contenir la paille des bœufs (pl. 13 : Xρ).

Les pièces du dami se complètent par une écurie pour l'animal de trait et par un four, indispensable quand le dami est isolé. Lorsque plusieurs *damia* sont réunis, c'est le plus ancien qui a un four, dont se servent aussi les voisins. Ceux-ci sont obligés, d'après la coutume, d'offrir une part de leur cuisson au propriétaire du four.

b. Variations et évolution. La forme la plus simple du dami est celle où toutes les pièces, que nous avons décrites plus haut, sont placées en ligne droite, constituant un édifice à un étage, long et étroit. Les portes de chacune de ces pièces s'ouvrent sur un porche. Il s'allonge devant le côté long de l'édifice et s'appelle *carsella* (pl. 12/A, 13: Kλ).

Une forme évoluée du dami à un étage est celle où le *monospito* du village est combiné avec les pièces agricoles. Alors le *katoī* prend la place de l'écurie. Le *blokos*, assez haut, sans cependant monter jusqu'au toit de la maison, porte la *blokothyrida* ainsi qu'une porte vers le *katoī* (pl. 12/B). Il est évident que ce type est né du besoin d'un séjour plus confortable pour la famille. S'y ajoute le désir de réduire les dépenses de la construction, en mettant l'écurie sous le même toit que l'habitation. A ces avantages est venu s'ajouter un autre, quand le *blokos* s'est élevé jusqu'au toit de la maison à deux étages et a acquis ainsi un espace considérable. Cette dernière forme est la plus répandue (pl. 12/Γ).

IV. CONSTRUCTION

Jetons maintenant un coup d'œil sur la construction remarquable des édifices d'Imbros.

a. **La construction en pierre.** La nature de la roche d'Imbros, qui est un schiste, procure à la pierre de construction une forme parallélépipède. Par conséquent le mur qui est construit avec ces pierres est très résistant. Il existe encore dans les villages des murs admirablement conservés. Ils sont en pierre sèche très ancienne.

Dans les anciennes maisons le système de construction des murs en pierre est presque isodome (pl. 20/2), et là où il n'est pas si régulier, on se sert de grosses pierres d'angle (pl. 20/3). Elles ont quelquefois une longueur excessive (pl. 20/4). Outre le renforcement des angles, la ligature est aussi très soignée, faite à l'aide de grandes pierres transversales, les *tsapia* ou *klidia* (clés) (pl. 14/Γ : Τσ), qui se répètent à peu près à chaque mètre.

Dans les maisons simples l'épaisseur du mur est de 60 cm, autant pour le rez-de-chaussée que pour le premier étage. Plus tard cette épaisseur s'est réduite à 50 cm. Le mur est avant d'abord une épaisseur de 70 cm, dont 50 pour le foyer. Mais plus tard ce mur aussi conserva son épaisseur normale de 60 cm. Là où se trouve la cheminée, le mur fait saillie vers le dehors de 15 à 20 cm. Cette saillie s'appelle *kremasti* (pl. 3, 6 : Κρ). Elle aboutit vers le haut à une cheminée carrée construite elle aussi en pierre (pl. 6 : Μζ), le *badja*. Son orifice est protégé, dans les maisons anciennes, par deux plaques appuyées l'une contre l'autre (pl. 20/5) ou par une espèce de cruche renversée (pl. 20/6), sans fond.

Les fondations, d'une épaisseur de 70-80 cm, descendaient jusqu'à la terre solide, ordinairement le rocher, qui se trouvait à un niveau peu profond.

Les ouvertures dans les murs portaient comme linteaux des pièces de bois, les *kenetlémés* (pl. 14 : α), qui étaient posées aussi en bas (β). Comme le dernier kenetlémé vers le dehors se trouvait sur la même surface du mur, on le protégeait contre les intempéries par des planches. Mais elles aussi étaient condamnées à pourrir, surtout à cause de l'eau qui descendait en léchant la façade. On a obvié à ce mal par une plaque en ardoise qui joue exactement le rôle du sourcil (γ). Elle est posée au-dessus de la dernière — vers le dehors — pièce de bois du linteau. La dite plaque, légèrement penchée, obligeait l'eau à se condenser en gouttes (pl. 20/8). L'épaisseur de ces «sourcils» était quelquefois très mince, pas plus d'un cm (pl. 21/1). Là où finissait le mur, on mettait aussi une plaque plus épaisse, l'*akroquéramo*, qui constituait la corniche finale de la maison (pl. 20/6, 8). Elle sortait du mur de 10 - 15 cm, en le protégeant efficacement (pl. 20/2).

b. **La construction en bois.** Toit et plancher étaient construits en bois, provenant des arbres de l'île, le saule haut et droit, le châtaigner et surtout le chêne.

Dans les maisons simples anciennes le toit s'appuyait sur deux fermes. Pour l'isolation thermique des combles on posait sur les planches de la toiture une couche de feuilles d'une plante, la *phtérie*, qui pousse en abondance dans l'île. Elle était recouverte d'une seconde couche de terre argileuse, contenant un peu de paille et battue. Sur cette dernière on posait les tuiles. Dans les villages sur les collines, on ajoutait des pierres sur les tuiles, afin d'empêcher ces dernières d'être déplacées par les vents violents.

Comme nous l'avons déjà vu, des lucarnes s'ouvraient sur les toits des maisons et des

damia. Ces lucarnes, les *phenguités*, étaient formées de tuiles spéciales avec un trou au milieu (pl. 11/B). Un couvercle de verre, l'*aniforias* (Aφ), dont la forme était celle d'une cloche et le matériel un verre de fabrication primitive, fermait le trou de la tuile spéciale.

Portes et fenêtres aussi étaient faites en bois. Les portes, comme celles de la maison de Coutouphos (pl. 15), sont des «portes pleines» avec traverses. Du côté intérieur de la porte, dans sa partie supérieure et vers le côté des pentures, pendait le *katarachtis*, très simple mais très intéressant au point de vue utilité pratique. Il s'agit d'un petit morceau de bois, capable de tourner autour d'un clou qui le tenait suspendu par son bout au linteau de la porte (pl. 15/B). A son autre extrémité il était coupé de telle façon qu'il prenait la forme d'un «L». En s'ouvrant la porte (α-α') déplaçait le bout libre (γ) du *katarachtis* qui, par ce mouvement, montait un peu. A ce moment l'extrémité du battant de la porte entrait dans la cavité de la forme en «L». Si ensuite la porte commençait à se fermer, le *katarachtis* la suivait, parce qu'il n'était pas en position verticale. Mais alors le bord de la cavité en «L» descendait vers le bas et pressait le battant de la porte l'empêchant ainsi de se fermer. Si l'on pense que plus le battant «fait un effort» pour être fermé, plus le *katarachtis* le presse, on ne peut qu'admirer l'efficacité fonctionnelle de cette invention extrêmement simple, mais très utile à la ménagère. Quand celle-ci a «des mains pleines» il suffit qu'elle pousse de son pied le battant de la porte pour être sûre que celle-ci ne se refermera pas avant d'être libérée du *katarachtis*.

De forme analogue à celle du *katarachtis* est aussi le loquet qui tient la porte fermée (pl. 15 : Mv). Plus long que son analogue, il s'épaissit du clou vers son extrémité en forme de «L» (pl. 15/I). Quand le battant se met en mouvement pour être fermé, sa partie supérieure glisse sur un des côtés du loquet triangulaire. Au moment où le battant touche l'encadrement de la porte, il se trouve au bord de la cavité en «L». Alors le loquet «tombe» (a - b) et emprisonne le battant. Ouvrir la porte est tout à fait impossible sans faire «monter» le loquet. Pour faire monter le loquet et libérer la porte du dehors, on fait un petit trou (δ) à l'encadrement, au point où se trouve le loquet. Celui-ci est monté à l'aide d'un bout de bois ou d'un clou (γ).

Cette espèce de loquet, qui s'appliquait aux anciennes maisons simples, présuppose un encadrement de porte assez épais pour pouvoir y ouvrir un canal où se mouvra l'extrémité du loquet. Autrement, à l'ouverture de la porte, le loquet tombera et prendra une position verticale. Il faut aussi que le cadre de la porte soit assez épais pour pouvoir ouvrir le trou par lequel on fera «monter» du dehors le loquet.

Dans des maisons de date plus récente, où l'encadrement des portes n'est pas très épais, on se sert d'un autre type de loquet en bois qui s'ouvre du dehors à l'aide d'une ficelle (pl. 15/Δ). Il fait penser aux loquets métalliques de l'industrie. Mais ce nouveau loquet n'a pas du tout la perfection fonctionnelle du précédent. Pour pouvoir, par exemple, fermer la porte d'un seul coup, comme on faisait avec l'ancien loquet, on donne une pente à la «niche» où le loquet tombe, pour immobiliser la porte. Le glissement du loquet sur cette pente laisse beaucoup à désirer, parce qu'elle se fait difficilement et exige d'être graissée, de temps en temps, avec du savon.

Le système des portes pleines continue encore après la formation des types nou-

veaux de maisons, même pour les portes intérieures. Cependant, on peut quand même discerner une tendance à faire la porte «semblable» à des portes à petits cadres, comme on peut le constater dans une maison du village Zeytinlikeuī. L'une des trois planches qui constituent la surface de la porte est tirée en arrière (pl. 15/E).

Il est curieux de constater qu'à une époque beaucoup plus récente et dans la maison de Scarlatos qui peut — comme nous l'avons vu plus haut — être considérée déjà comme urbaine, les battants des portes présentent un système qui ressemble au système à petits cadres. Elle peut tromper quelqu'un qui voit la porte d'un côté, tandis que, quand il la voit de l'autre côté, il constate qu'il s'agit bel et bien d'une variation de l'ancien système de porte pleine (pl. 11/Γ).

Les fenêtres. A la maison de Coutouphos les fenêtres possèdent deux vantaux à tenon et mortaise. Il s'agit sans doute de fenêtres plus récentes remplaçant d'autres plus anciennes. Ce type de fenêtres s'applique à tous les types après la maison simple (pl. 19/2). A des maisons de ce genre d'autre part s'applique la fenêtre en guillotine, non construite à tenon et mortaise. La liaison des bois s'effectue seulement à «mis-bois». La moitié d'en haut de la fenêtre est fixe et porte à sa partie basse un anneau de fer où passe une baguette pour tenir les volets (pl. 21/5). Solution très simple mais aussi très efficace.

La grandeur des fenêtres augmente avec le temps. D'une largeur de 55 - 60 cm et d'une hauteur de 85 - 120 cm aux monospita, elle se divise en quatre surfaces vitrées. Dans les fenêtres du type de maison traditionnelle postérieur, la largeur est de 75 - 80 cm et la hauteur atteint jusqu'à 130 cm, tandis que les surfaces vitrées sont au nombre de 6, même quelquefois de 8.

V. AUTRES ÉDIFICES

La maison du village qui sert à des besoins divers et permet à la famille de se suffire à elle-même est, très naturellement, l'espèce d'édifice le plus répandue. Il existe sans doute d'autres édifices; chacun d'eux a comme destination de répondre à un besoin spécial, mais, dans les années plus anciennes au moins, ils étaient peu nombreux. Les besoins auxquels ces espèces d'édifices sont appelées à répondre sont communautaires, comme le moulage du blé, la trituration des olives, le blanchissage du linge et l'acquisition de quelques articles indispensables qui ne peuvent être fabriqués à la maison.

a. **Le moulin.** Le moulage du blé s'effectuait dans des moulins à vent ou des moulins à eau. Il est possible de trouver ces deux genres à la fois dans le même village. Aujourd'hui les deux systèmes sont remplacés par la machine. On peut apercevoir des ruines des anciens moulins çà et là aux alentours des différents villages.

b. **L'huilerie.** Elle est aussi mécanisée aujourd'hui, mais les vieux se rappellent l'époque où la grosse pierre était mise en mouvement par les bras de l'homme ou par l'effort d'un cheval. L'édifice ne présentait pas un intérêt spécial parce qu'il était une espèce de soundourma.

c. **Le lavoir.** Le blanchissage, qui exigeait une eau abondante, s'effectuait près des fontaines spéciales, couvertes ordinairement d'un toit. Une grande fontaine-lavoir de cette

espèce est encore en fonction au village de Derekeuī, tandis qu'une autre, de petites dimensions, mais sans doute de l'époque des monospita existe et fonctionne encore à Zeytinlikeuī (pl. 16/A).

d. **La boutique.** Plus d'intérêt présente la boutique qui est de petites dimensions et n'a qu'un étage. Le but visé par celui qui la construit n'est autre que le principe fondamental de chaque boutique, c'est-à-dire montrer de la meilleure façon la marchandise pour attirer l'attention du passant et lui faire acheter quelque chose. Cela sera évidemment possible à l'aide d'une grande ouverture. C'est pour cette raison que l'on place, bout à bout, deux grandes fenêtres en guillotine, du type que nous avons vu appliquer aux anciennes maisons simples. Mais comme cette grande double fenêtre exigerait de grandes pièces de bois pour que son ouverture soit couverte, on a trouvé une solution très pratique à ce problème. La grande fenêtre est combinée avec la porte d'entrée de la boutique et on a élevé le tout jusqu'au toit en le protégeant de la pluie par un prolongement du toit (pl. 21/6). Ainsi est créé un type de boutique caractéristique, très commode.

Ce système de combinaison de la porte d'entrée avec la fenêtre qui sert de vitrine s'applique aussi à l'autre type, que nous avons vu en examinant l'évolution de la maison, où le hamoī est devenu boutique. Dans ce cas la grande ouverture est protégée par la saillie du balcon en bois du moussafir oda qui se trouve au-dessus (pl. 19/1).

e. **Le café.** Les édifices que nous avons examinés jusqu'à présent avaient comme destination de pourvoir aux besoins matériels de la vie quotidienne. Si maintenant nous tournons notre pensée vers des sphères plus spirituelles, il faudra mentionner le café comme centre social de rencontre. Mais il a eu une évolution si rapide vers des types urbains, que dans aucun village ne subsiste un édifice identifiable aux anciens types du café. Dans le village de Tepekeuī est conservé quand même le souvenir d'un café très ancien où se réunissaient les riches villageois, tandis que les pauvres se réunissaient le dimanche dans la cour de l'église.

f. **L'église.** Jusqu'à une époque récente on ne peut même pas parler d'école. On peut parler au contraire, et même abondamment, d'églises, parce que, si l'amour pour tout ce qui touche à la religion caractérise toutes les populations agricoles, à Imbros la religiosité est liée à chaque expression sociale. Mais pour nous dont le but est d'étudier l'architecture populaire de l'île, la construction des églises a très peu de spécimens qui nous intéressent. Ce phénomène, de prime abord paradoxal, a une cause inattendue: la grande ferveur religieuse des Imbriotes. Ce zèle exceptionnel avait comme résultat la recherche du «meilleur» pour l'édification de leurs églises, et le «meilleur» se confond presque toujours avec le «nouveau». Ainsi on a construit des églises, peut-être assez monumentales, mais malheureusement étrangères à la tradition locale.

Nous nous contenterons donc d'examiner l'«Église Basse» de Zeytinlikeuī et une chapelle caractéristique. Elles nous permettront de nous faire une idée de la construction traditionnelle d'églises à Imbros. A celles-ci nous ajouterons la chapelle de St Théodore, près du même village, à cause de sa singularité due à l'addition d'une nef à l'abside d'une église très ancienne.

L'Église Basse que les villageois connaissent simplement sous la dénomination de

Panagüia — La Toute Sainte — est dédiée à la Dormition de la Vierge. Elle est construite conformément au système de construction traditionnel, que nous avons vu appliquer aux maisons anciennes, comme celle de Coutouphos (pl. 22/2). Ses longs murs sont renforcés de trois contreforts triangulaires qui montent jusqu'au toit (pl. 22/3). Un grand «sourcil», comme celui que l'on mettait au-dessus des fenêtres des maisons, s'étend au-dessus de l'abside ronde, où s'ouvrent deux fenêtres laissant son axe aveugle (pl. 22/3). L'artisan inconnu a appliqué ici la solution la plus commode pour l'autel. En n'ouvrant pas de fenêtre sur l'axe de l'église, il a procuré à l'autel un fond qui, recevant la lumière de deux fenêtres symétriques, s'illumine d'une façon heureuse.

Devant la façade principale de l'église se trouve un banc de pierre, et à sa droite une série de cellules de moines, abandonnées aujourd'hui, avec une *carsella* devant elles.

g. **La chapelle.** La chapelle que nous avons l'intention de présenter, est aujourd'hui démolie, parce qu'on l'a considérée comme . . . insignifiante! Elle était dédiée à la Vierge *Mnimoritissa* et se trouvait sur un tertre, à droite de la rue qui mène du village central à Derekeü, un peu avant le point où commence la route vers Tepekeü.

La chapelle, à nef unique, était excessivement petite. Elle avait 3 m 20 de large et 4 m 30 de long (pl. 17/ Δ : α). Son iconostase en bois, d'une forme simple, était posée à une distance de 1 m 30 du mur est, et son abside pouvait à peine contenir l'autel. Sur la façade ouest, à droite et à gauche de la porte d'entrée, deux bancs de pierre étaient adossés au mur. Une pierre de couleur gris-vert, ayant au milieu un cercle en creux, au-dessus de la porte, constituait sa seule décoration architecturale (pl. 17/ Δ : γ). Mais ce qui attire notre attention sur cette chapelle si petite, c'est précisément cette porte d'entrée, qui mettait le constructeur inconnu devant un dilemme artistique très sérieux. Les dimensions de la façade sont si restreintes que l'ouverture d'une porte de hauteur normale — comme celle de la maison de Coutouphos par exemple — la rapprocherait tellement du toit, que la petitesse de la façade serait immédiatement remarquée, et l'ensemble donnerait l'impression d'un jouet. Ce problème esthétique si délicat, l'artisan populaire qui a construit la *Mnimoritissa* non seulement l'a senti avec une intuition artistique remarquable, mais il en a trouvé, grâce à cette même intuition innée, la solution. Sacrifiant le «pratique» à l'«esthétique», il a donné à la porte une hauteur de 1 m 52 (pl. 17/ Δ : β , 22/4). De loin la chapelle apparaît ainsi beaucoup plus grande qu'elle ne l'est en réalité. Inconsciemment, nous comparons les dimensions de la façade à celles de la porte que nous croyons de dimensions normales. Nous nous rendons compte des vraies dimensions de la porte seulement quand nous voulons y passer. Alors nous sommes obligés de «courber la nuque». On peut se demander si cet inconvénient pratique ne prend pas — en tant qu'acte de soumission — une importance symbolique, quand il s'agit d'entrer dans la Maison de Dieu.

Toutes les chapelles d'Imbros n'ont pas évidemment les dimensions exceptionnelles de celle que nous avons décrite. Mais leur forme générale et leur disposition intérieure sont ordinairement les mêmes. La chapelle de St Théodore de Zeytinlikeü est une exception. Ici l'abside est aussi large que la nef (pl. 17/A). Mais ce n'est pas seulement ce détail qui différencie cette chapelle de toutes les autres. L'abside, d'une largeur excessive pour des

chapelles pareilles (diam. 2 m 60), a un mur plus épais (80 cm) que celui de la nef (60 cm). Autre fait plus important: malgré la construction du mur en pierres locales il présente l'alternance caractéristique (pl. 16/Γ : α) des lits de pierres avec des briques des murs byzantins, et plus précisément de ceux de l'«École de la Capitale». La grandeur des briques (26 × 2,5 cm), le genre et l'épaisseur du mortier (*courassani* de 4 cm), ne permettent pas de douter qu'il s'agit d'une construction byzantine. Au surplus, des pierres faisant saillie du mur de l'abside vers le nord et le sud, montrent que cette dernière appartenait à une église plus large qu'aujourd'hui. Dans et autour de la chapelle, d'autre part, on rencontre des fûts des colonnes (β), libres ou enfoncés dans les murs. Il existe aussi dans l'église un parapet byzantin (pl. 17/B), ainsi qu'une plaque plus petite présentant une croix entre deux dauphins (pl. 17/Γ), murée au-dessus de la porte d'entrée de la chapelle.

Il n'y a pas lieu ici d'étudier le problème archéologique de la fixation des dimensions, de la forme et de la chronologie de l'édifice byzantin; il suffit que nous donnions les preuves de son existence. Mais ce qu'il faut exalter ici, c'est la virtuosité et le sentiment artistique de l'artisan populaire qui a ajusté la nef de la chapelle à l'abside de l'église ancienne. En dépassant les limites de l'art d'un maçon habituel, il a profité des restes de l'ancienne église pour «ornier» la chapelle. D'abord il a scellé au-dessus de la porte la plaque des dauphins, en prenant soin, pour la rehausser, de l'encadrer de deux briques byzantines en haut et de deux autres de côté (pl. 17/Γ). Il a rempli aussi la petite cavité de l'arc, sur lequel s'appuie la croix, avec un morceau de brique, qu'il a spécialement taillé dans ce but. Plus loin il a scellé un morceau de colonne en marbre, décrivant ainsi sur le mur sombre un cercle blanc. Mais ce cercle non plus il ne le laissa pas à l'état naturel. Il l'entoura de morceaux de briques qui ne se dirigent pas vers le même centre, et laissent le quart de bas du cercle non couvert (pl. 16/Γ : β). Une croix gravée sur le demi-cercle d'en haut complète la composition.

La virtuosité décorative de l'artisan populaire ne le laisse pas négliger les morceaux les plus insignifiants même qu'il trouve sur place. Au mur sud de la chapelle une ligne de petits morceaux de marbre blanc produisent une ligne fortement lumineuse sur le fond sombre de sa surface.

Devant la chapelle s'étend une cour pavée de pierres, avec une cheminée pour la fête du Saint Protecteur du village. Sa fête se déroule, jusqu'à présent, avec beaucoup de magnificence.

VI. OBSERVATIONS ESTHÉTIQUES

Les observations faites au chapitre précédent, à propos de la décoration des chapelles, peuvent s'étendre à toute l'architecture populaire d'Imbros. Décorer un élément architectural était pour l'artisan une affaire d'amour propre. Ainsi les poinçons des fermes, sont décorés par des incisions (pl. 14/Δ). Les supports des étagères prennent des formes décoratives (pl. 10/Z). Les planches étroites, posées à leurs extrémités, deviennent dentelées, et les ouvertures des manguenés présentent de riches formes décoratives (pl. 10/E). Les maçons non plus ne le cèdent en rien sur ce point; on voit dans les rues des vil-

lages des coins d'édifices coupés en biais, formant ainsi un triangle vers le haut. Non seulement ce triangle présente des formes décoratives intéressantes, mais quelquefois aussi dans le tressage de la partie verticale du mur en biais, on aperçoit des combinaisons de pierres décoratives (pl. 9/E, Z, H, Θ - 22/5, 6, 7). Des combinaisons décoratives de pierres ou de briques aussi sur les cheminées (pl. 20/7).

Les manifestations de ce sentiment artistique inné dans l'âme populaire ont certainement une importance beaucoup plus grande. Elle saisit d'une façon instinctive les proportions irréprochables dans l'œuvre qu'elle crée. Cette œuvre acquiert ainsi la qualité d'une vraie œuvre d'art. Il n'est pas exagéré de dire que la maison imbriote possède cette qualité.

Pour nous en convaincre, prenons comme exemple la maison de Coutouphos. Isolons de sa coupe longitudinale (pl. 3/B) les lignes principales qui constituent la composition architecturale de l'espace intérieur de son anoi. Les observations que nous pouvons faire sont les suivantes:

a. Les rectangles formés par la surface plane de la goukeri (δετυ) et par la surface du mur, où s'ouvre la fenêtre nord (θιρσ), présentent la même proportion (τε parallèle à ρι).

b. La fenêtre nord se trouve exactement au milieu de la partie du mur (θιρσ) qui s'étend du menguéne (εζπρ), jusqu'au mur est (ισ). Cette fenêtre a la proportion du mur dans lequel elle est ouverte (κσ perpendiculaire à ρι). D'autre part celui-ci est né de la juxtaposition de deux rectangles de même proportion (θξ perpendiculaire à ρι).

c. Nous trouvons aussi la proportion de ce dernier mur dans la partie qui se trouve au-dessus des dépôts de céréales (θξ parallèle à αν). Elle a par conséquent la même proportion que celle de la goukeri (αν perpendiculaire à τε).

d. Enfin, le rectangle limité par les deux étagères superposées (ζηθι) a la proportion du mur (βγδη) qui se trouve au-dessus d'elle (θη parallèle à δγ).

Ces observations expliquent pourquoi l'intérieur de l'anoi de la maison examinée produit cette impression si intime et «chaude» ressentie même à la seule vue du dessin de sa coupe (pl. 3/A), des façades (pl. 5,6), ou de sa photographie (pl. 18/3). Les artisans populaires en bien des cas peuvent être aisément nos maîtres. Songeons aux dimensions des maisons imbriotes, à l'échelle humaine, à la solution rationnelle portée aux problèmes fonctionnels, aux plus petits détails, preuve d'une virtuosité admirable. Il nous sera alors impossible de ne pas éprouver de l'admiration pour ces artisans du peuple.

VII. RELATIONS

L'étude, dans les chapitres précédents, de l'architecture populaire d'Imbros et surtout de son élément principal, la maison, ne peut pas être considérée comme terminée, sans essayer de répondre à quelques questions qui se posent spontanément au lecteur attentif. Ces questions sont les suivantes: a. A quelle famille de maisons appartient celle d'Imbros? b. Quelle est son origine? c. Quelle est sa relation avec les maisons d'autres régions?

D'abord la position d'Imbros. Étant une des îles de la Mer Égée, il est tout à fait

naturel de comparer sa maison avec celles des autres îles de la même Mer. Mais cette comparaison nous cause une surprise. Nous constatons que seulement à Imbros, et dans l'île voisine de Limnos, les maisons sont couvertes d'un toit en tuiles. Dans toutes les autres îles de la Mer Égée — même à Samothrace qui se trouve au nord d'Imbros — la couverture est en terrasse.

Quelle est la cause de cette exception et pourquoi la trouvons-nous, sauf à Imbros, seulement à Limnos et non autre part?

La seconde partie de cette nouvelle question peut trouver une réponse. Prenons en considération la descendance commune et les relations étroites, dans les années passées, des habitants des deux îles.

La première partie de la question présente des difficultés. Quoique le toit en tuiles groupe les maisons des deux îles dans la série des maisons nordiques, ces maisons présentent curieusement une différence essentielle entre elles: les maisons d'Imbros ont toujours l'entrée sur leur côté long. De ce fait elles appartiennent au groupe des maisons à front large, tandis que celles de Limnos ont l'entrée sur leur côté étroit et appartiennent au groupe des maisons à front étroit, qui est plus rare.

Malgré cette différence, puisqu'il s'agit, dans les deux cas, de maison de type nordique, il faut chercher son origine au Nord et surtout en Thrace, la région la plus proche.

Les maisons de Thrace, construites en pierre, comme celles des deux îles, sont composées, dans leur forme essentielle, d'une pièce à étage unique où l'on habite et qui est nommé, comme à Imbros, *spiti* (maison) et d'une autre, plus grande, qui sert de dépôt et d'écurie et s'appelle *kilar*. Ces deux pièces, de forme rectangulaire, s'unissent par leurs côtés étroits formant de cette façon un rectangle de proportions allongées. Devant le côté long, orienté vers le sud, de ce rectangle s'ouvre un porche continu où sont percées les portes du *spiti* et du *kilar*.

Il est évident que cette forme correspond exactement à la forme du dami imbriote avec la *carsella* en avant. Ce qui caractérise aussi la parenté des deux formes est le fait suivant. Comme au dami d'Imbros, aucune fenêtre n'est percée dans la maison de Thrace; l'éclairage de l'intérieur ne se fait que par les lucarnes du toit. Elles ont la même forme dans les deux cas.

Sauf ce type de base de maison qui appartient au groupe des maisons à front large — nommé *spiti dipla* en Thrace — il existe parallèlement, dans une de ses régions, un second type de base de maison à front étroit appelé *spiti sto makros*. Il paraît donc que les maisons de toutes les deux îles ont leur origine en Thrace dont le *spiti dipla* est appliqué à Imbros et le *spiti sto makros* à Limnos.

Malgré leur origine nordique, les maisons des deux îles ne sont pas exemptes d'influences constructives des autres îles de la Mer Égée qui suivaient la tradition du Sud. Nous avons vu qu'à Imbros sous les tuiles on mettait une couche de phtérie et une couche de boue argileuse, système appliqué au *doma*, c'est-à-dire au toit en terrasse du Sud. La même construction s'applique aussi à Limnos, mais au lieu de la phtérie on se sert des algues de la mer. D'autre part nous avons vu aussi que nombre de *damia* secondaires étaient cou-

verts seulement d'argile, sans tuiles, chose qui approchait le toit du doma réel, c'est-à-dire tout à fait horizontal.

Une autre caractéristique de la maison agricole en général est de réunir à la même place toutes les pièces nécessaires à la vie de la famille, l'écurie, et les pièces auxiliaires: dépôt, four etc. Dans beaucoup de cas hommes et animaux habitent la même pièce ou les animaux sont en bas et les hommes en haut. Il est évident que dans les deux cas les conditions d'hygiène sont violées et le confort de la famille en souffre. Pour cette raison les efforts pour l'amélioration des conditions de la vie tendent à la séparation du domicile de l'homme de celui des animaux. Impossible de réaliser ce projet d'un jour à l'autre. Il est possible de trouver des maisons agricoles assez évoluées à d'autres points de vue, mais dans lesquelles ces deux éléments ne sont pas encore séparés. Que ce pas décisif ait été fait à peu près dès le commencement, par la création en même temps du dami et de la maison du village, est une des caractéristiques d'Imbros. La maison a tellement évolué qu'il est difficile de la classer dans la catégorie de la maison «agricole», à laquelle appartient indiscutablement le dami. C'est pour cela que la maison «villageoise» se trouve, à Imbros, très près de la maison «bourgeoise» et devient à peu près telle, quand, en son second stade évolutif, l'escalier se place à l'intérieur, les pièces se multiplient et apparaît aussi la pièce spéciale pour l'hôte, le *moussafir oda*. Celle-ci ne manque pas dans les maisons bourgeoises. Le monospito même, avec la maison haute et basse et la goukeri aux compositions multiples, procure au paysan imbriote une vie presque aussi confortable que la vraie maison bourgeoise.

Mais quelle est l'origine de cette division en maison haute et basse qui ne se trouve que dans les maisons de cette catégorie? Quelle est aussi l'origine de ce complexe de goukeri, si savamment organisé, lequel dans les maisons paysannes d'autres pays peut n'être qu'une simple planche où l'on entasse les matelas pendant le jour?

Pour trouver une réponse à ces questions il faut tourner le regard vers l'Anatolie des temps passés. Nous verrons alors que les Turcs, qui ont envahi l'Asie Mineure, avaient l'habitude d'enlever leurs souliers quand ils entraient dans la chambre d'habitation. Ils s'asseyaient alors, les jambes croisées, sur des tapis et des *minders*, qui sont des canapés très bas et très larges.

La chambre était pour eux la «maison» (*hane*) à laquelle conduisait un corridor, d'abord ouvert, qui prenait différents noms dont le plus usuel était *Sofa*. Comme ils concevaient la chambre comme une «maison», ils concevaient le sofa comme une «rue» et ils le traversaient en portant leurs souliers. Mais au moment où ils entraient dans la «maison», c'est-à-dire la chambre, il fallait les enlever. C'est pour cela que le plancher de la chambre se divisa en deux parties: une plus petite, le *paboutchlouk*, habituellement couverte de dalles de pierre cuite, au niveau du sofa (on y enlevait et laissait les souliers), et une autre, plus grande, couverte de tapis, sur laquelle en marchant sans souliers, on s'asseyait, mangeait et dormait. Cette partie de la chambre, le *seki*, toujours en bois pour être chaud et où se trouvait le foyer, était surélevé de 10 à 20 centimètres.

Le mur de la chambre qui correspondait au *paboutchlouk* était couvert d'une armoire complexe. Elle se composait d'une grande partie centrale qui portait deux battants,

le *yukluk*, servant à entasser les matelas pendant le jour. A l'une des extrémités du *yukluk*, ou même à toutes les deux, se trouvaient des étagères superposées, les *heudjré*. La plupart d'entre elles avaient une forme triangulaire, pour constituer, avec leur façade en biais, une surface intermédiaire du *yukluk*, plus étroite, vers les armoires de côté qui étaient plus larges.

Il est évident, d'après la description de la maison anatolienne, que la division en deux du monospito d'Imbros à l'aide d'un gradin, se réfère au *seki*, qui se rencontre assez tôt dans le type le plus ancien de la maison d'Asie Mineure. Ce type est aussi un monospito avec sofa ouvert ou *hayat*. Dans cette maison les habitants vivent, mangent et dorment au *seki*, pendant de la maison haute d'Imbros. Il contient aussi le foyer. Le *yukluk* qui se trouve au *paboutchlouk*, pendant de la maison basse, a, comme la *goukeri*, une partie pour les matelas — avec la seule différence que cette partie aussi porte des battants — et commence, comme elle, par de petites armoires basses. Une ou deux armoires pour les vêtements et des *heudjrés*, le pendant du *menguéné imbriote*, complètent le complexe.

Si donc dans le *dami* nous discernons l'influence de la Thrace, l'influence anatolienne est évidente dans la maison du village. Le paysan *imbriote* construit peut-être lui-même, comme c'est l'habitude dans d'autres régions, son *dami*, mais pas sa maison de village. Celle-ci est toujours artisanale. Ce fait nous permet peut-être de penser que cette influence provient non pas directement de l'Asie Mineure, mais, par l'intermédiaire de la Thrace, probablement d'Edirne. Là existe aussi la division de la chambre et l'armoire complexe dans les maisons bourgeoises et aristocratiques.

Ainsi à Imbros se sont réalisées, dès le commencement, les conditions convenables pour la manifestation de la disposition artistique innée de l'artisan populaire. Celle-ci s'élève au niveau dont nous avons parlé au chapitre précédent.

A ce point de vue la maison *imbriote* peut se comparer avec celle du Dodécanèse. Mais tandis que là-bas la disposition artistique s'est manifestée plutôt dans les détails — comme un décor riche —, à Imbros elle s'est manifestée, comme nous l'avons vu, sur le plan purement architectural, par la composition esthétiquement convenable des parties mêmes de la maison.

Dans les détails nous trouverons, comme il est naturel, à la maison *imbriote* des points communs avec les maisons populaires d'autres régions. Les dénominations analogues des différentes parties de la maison le prouvent. Mais il faut insister, ici aussi, sur la clairvoyance avec laquelle l'artisan d'Imbros a utilisé toute chose. Elles sont pratiquement efficaces (comme le *kataracti* et le loquet ancien). Il a aussi appliqué des modes qui assurent le confort et facilitent la vie (comme l'isolation thermique du toit et la surélévation du lieu de broyage du grain). Tout ceci prouve le rationalisme avec lequel on affrontait les problèmes techniques, pour aboutir à des solutions pratiques admirablement efficaces.

Mais cette coïncidence de la forme artistique, technique et pratique constitue le fond même de l'architecture. Nous pouvons donc conclure qu'elle a imprégné l'architecture populaire de l'île Imbros.

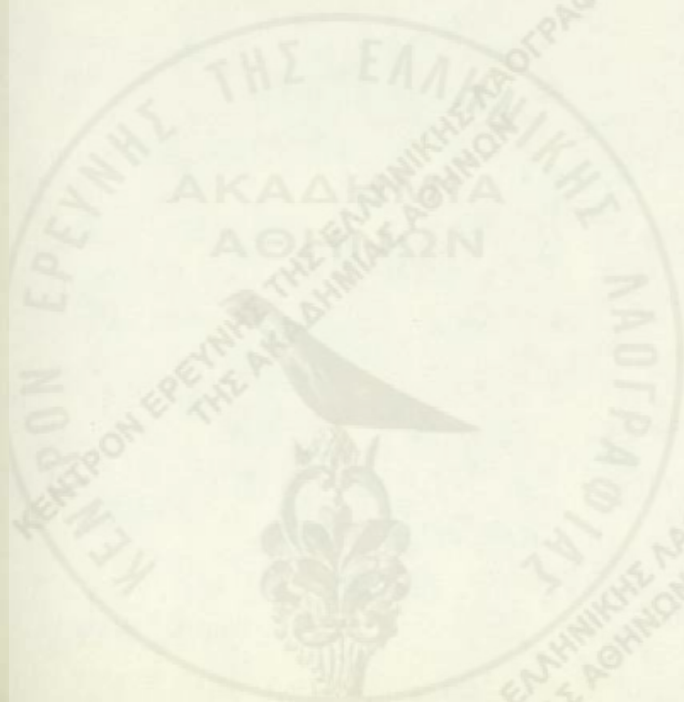
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
α'. Τὸ νησί	9
β'. Τὰ χωριά	9
γ'. Ρυμοτομία	11
δ'. Ἔθιμα	12
Α'. ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ	14
α'. Γενικά	14
β'. Περιγραφή	14
γ'. Παραλλαγές	17
δ'. Ἐξέλιξι	19
Β'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ	23
α'. Ἡ αὐλή	23
1. Ὁ φούρνος	23
2. Ὁ σουντουριμαῖς	24
3. Τὸ ἀναγκαῖο	24
β'. Τὸ κτήριο	24
1. Τὸ τζάκι	24
2. Ἡ γούκερη	25
3. Τ' ἀμπάρια	25
4. Τὰ ράφια	25
5. Ὁ λαγηνοστάτης	26
6. Ἄμπαντή	26
7. Τὰ πιθάρια	26
8. Σκάφες	26
Γ'. ΤΑ ΝΤΑΜΙΑ	27
α'. Περιγραφή	27
β'. Παραλλαγές καὶ ἐξέλιξι	27
Δ'. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ	30
α'. Οἱ πέτρες	30
β'. Τὸ ξύλο	31
1. Ἡ στέγη	31
2. Τὸ πάτωμα	33
3. Τὰ κουφώματα	33

Ε'. ΑΛΛΑ ΚΤΗΡΙΑ	36
α'. Ὁ μύλος	36
β'. Τὸ ἐλαιοτριβεῖο	36
γ'. Τὸ πλυντήριο	36
δ'. Τὸ μαγαζί	37
ε'. Τὸ καφενεῖο	38
ς'. Ἡ ἐκκλησία	38
ζ'. Τὸ παρεκκλήσι	39
Σ'. Αἰσθητικά	42
Ζ'. Συσχετισμοὶ	44
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ἡ σχετικὴ μετὰ τὸ σπῆτι βιβλιογραφία στὴν Τουρκία	50
RESUMÉ	56

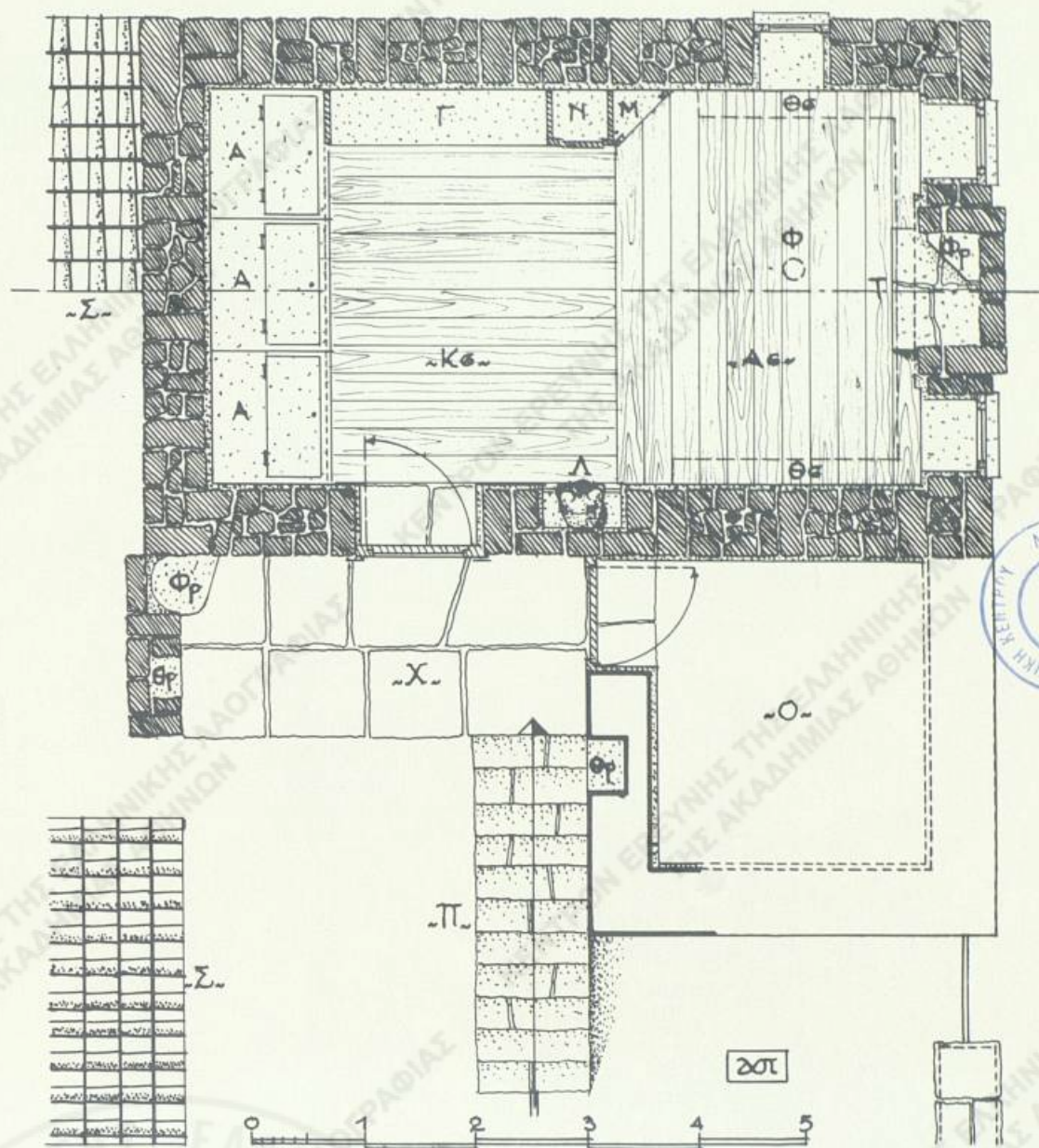

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

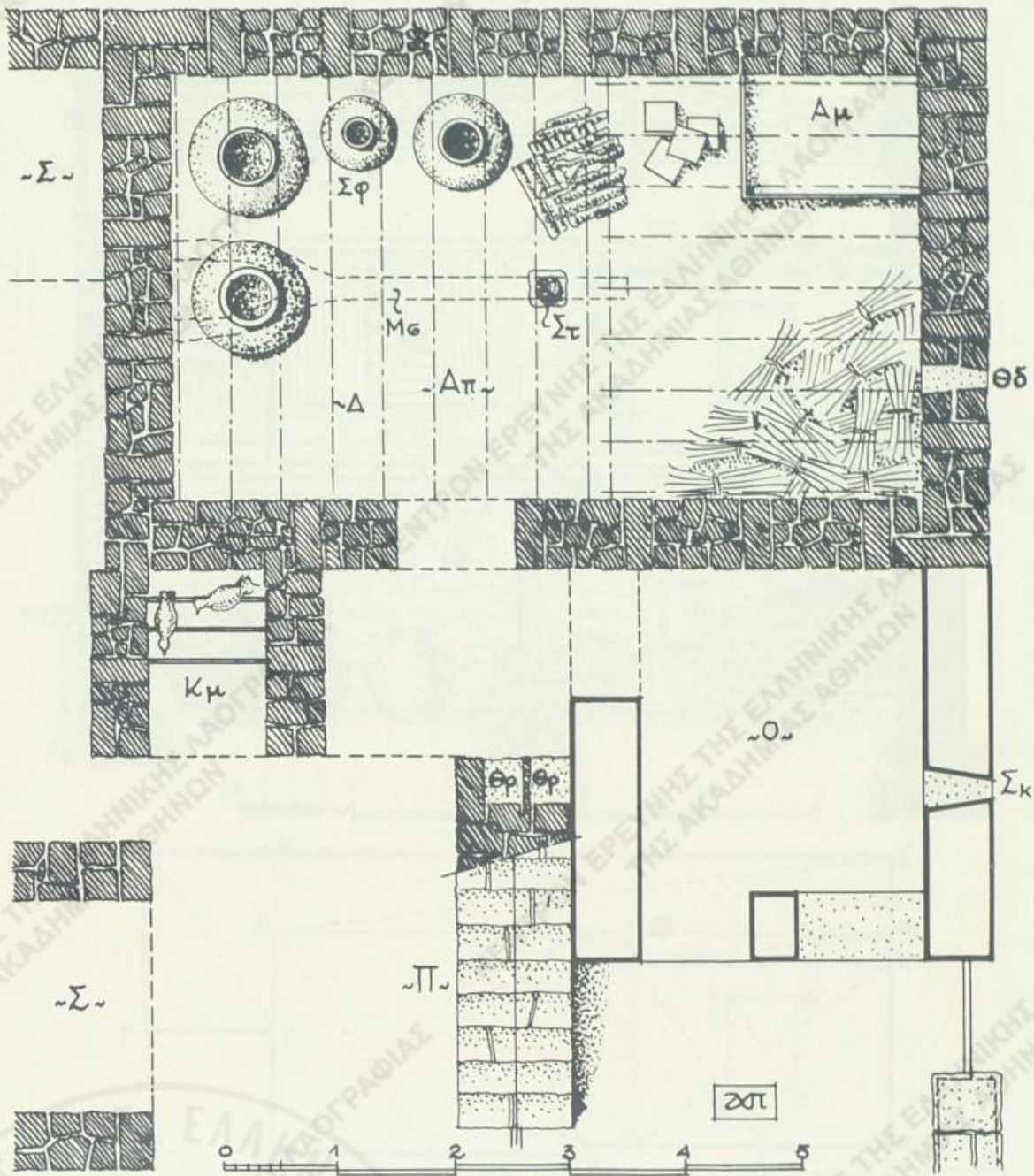
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ

<p>Α = 'Αμπάρι Αγ = 'Αγκωνάρι Αι = 'Ανιπνιά Ακ = 'Αναγκαῖο Αλ = 'Αλῶνι Αμ = 'Αμπαντή Αν = 'Ανώι Απ = 'Αποθήκη Αρ = 'Ακροκέραμο Ασ = 'Απάνου σπίτ' Ας = 'Αναγός Αφ = 'Ανηφοριάς</p>	<p>Θφ = Φουρνοθυρίδα Κ = Κρουνός Κβ = Κρεβάτι Κγ = Κατωγή Κδ = Κρομμυδάκια Κλ = Καρτσέλα Κμ = Κουμάσι Κρ = Κρεμαστή Κσ = Κάτου σπίτ' Κτ = Κατώι Κφ = Κορφιάτης Κχ = Καταρράχτης</p>	<p>Πγ = Πηγάδι Πζ = Πεζούλα Πρ = Προσθήκη Πσ = Πετρόσκαφη Πτ = Πατητήρι Πχ = Παχνί</p>
<p>Β = Βράχος Βπ = Βορεινό παράθ. Βρ = Βρύση</p>	<p>Λ = Λαηνουστάτ'ς Λχ = Λαχανιά</p>	<p>Σ = Σουντουρμάς Σβ = Στάβλος Σκ = Σμιστή Σλ = Σάλα Σπ = Σπίτος Σρ = Σκόρδα Στ = Στύλος Σφ = Σφίδα</p>
<p>Γ = Γούκερη Γτ = Γατοθυρίδα</p>	<p>Μ = Μεγκενές Μα = Μακάσι Μζ = Μαζγκάλι, μπατζᾶς Μκ = Μπλοκός Μλ = Μακασλίκι Μμ = Μισάντρα Μν = Μάνταλος Μο = Μουσαφίρ ὀντᾶς Μπ = Μπαμπᾶς Μσ = Μισοντόνι Μτ = Μποσάνι Μφ = Μπριόφλι</p>	<p>Τ = Τζάκι Τζ = Τζακόπετρα Τμ = Τζαμόπορτα Τσ = Τσάπι</p>
<p>Δ = Δοκάρι Δρ = Δρόμος Δτ = Διατόνι</p>	<p>Π = Πετρόσκαλα</p>	<p>Φ = Φεγγίτης Φλ = Φάλι Φν = Φοῦρνος Φρ = Φουρνί</p>
<p>Ε = Εἴσοδος Εξ = 'Εξώστης</p>		<p>Χ = Χαγιάτι Χμ = Χαμώι Χν = Χαντάκι Χρ = Χόρτο</p>
<p>Θα = 'Αμπαροθυρίδα Θδ = Θυρ'δάκι Θρ = Θυρίδα Θσ = Θέχι</p>		

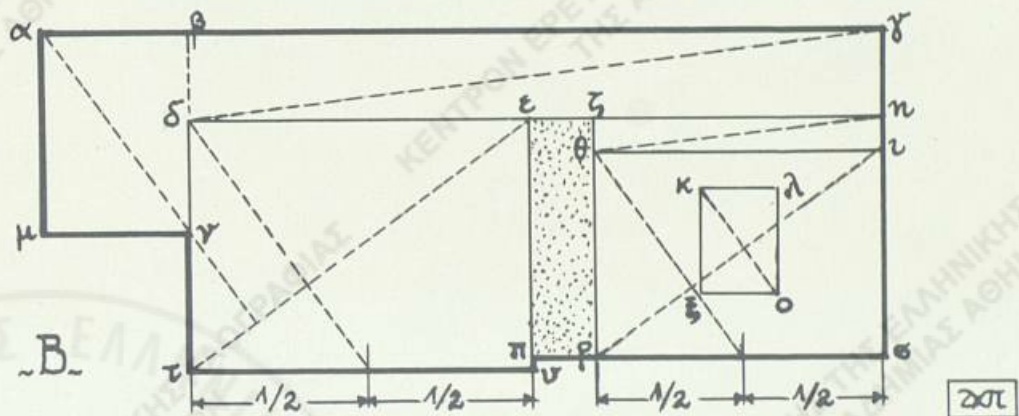
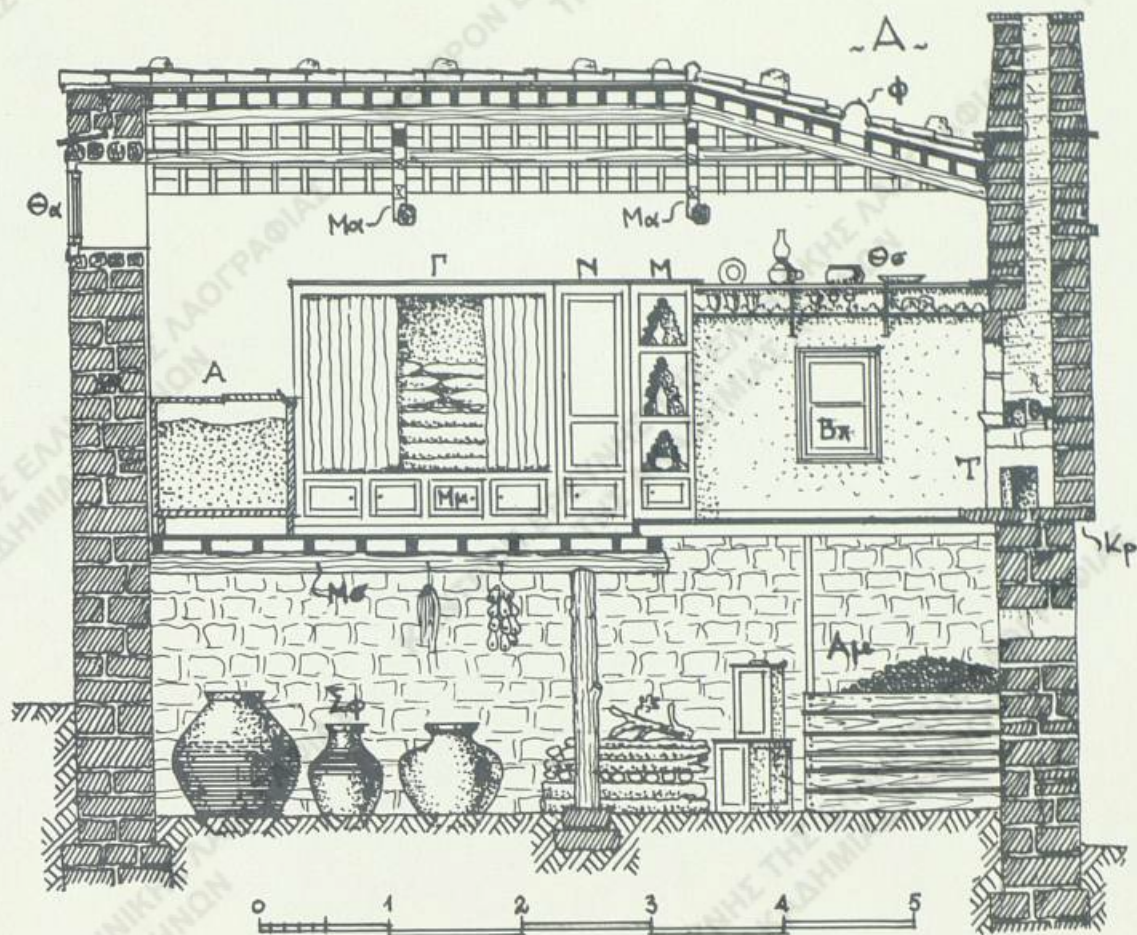
ΠΙΝ. 1 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΕΡΟ-ΑΝΩ

Π : Πετρόσκαλα	Α : Όντὰς	Ν : Ντολάν'	Λ : Λαχνουετὰς
Χ : Χαχιάτ'	Σ : Σουντουρμάς	Μ : Μεγκενές	Φρ : Φουρνί
Κσ : Κάτου σπιτ'	Α : Άμπάρικ	Θσ : Θέσχι	Τ : Τζάκι
Ασ : Απάνου σπιτ'	Γ : Γούκερη	Θρ : Θυρίδα	Φ : Φεχχίτ'ς

ΠΙΝ. 2 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΙΘΟΔΩΡΟ ~ ΚΑΤΩΡΙ

~Π~ : Πετρόσκαλα	Θρ : Θυρίδα	Κμ : Κουμάς	Δ : Άξονας δοκαριού
~Απ~ : Άποθήκη	Αμ : Άμπεντή	Θδ : Θυρ'δάκι	Με : Μισοντόκι
~Στ~ : Στύλος	Σφ : Σφίδα	Σ : Σουντουρμάς	Ο : Όντας

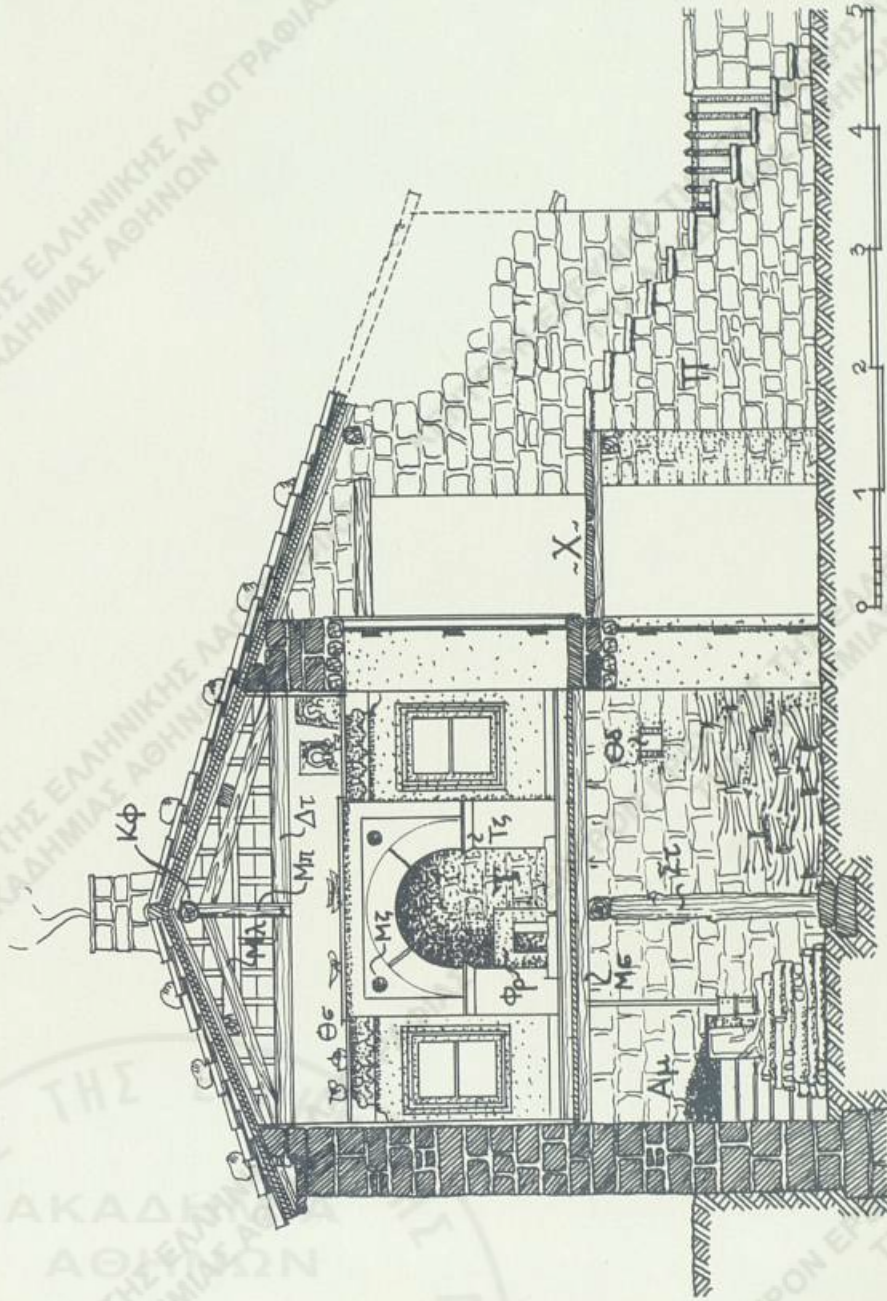
ΠΙΝ. 3: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΩ ΚΥΤΑΦΩ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ ~ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ Τ.

Μα: Μακάσι
 Φ: Φεγγίτ'ος
 Α: Άμπάρι
 Γ: Γούκερη

Μ: Μεγκενές
 Μμ: Μισάντερα
 Θσ: Θέσχη
 Βπ: Βορεινό παράθ.

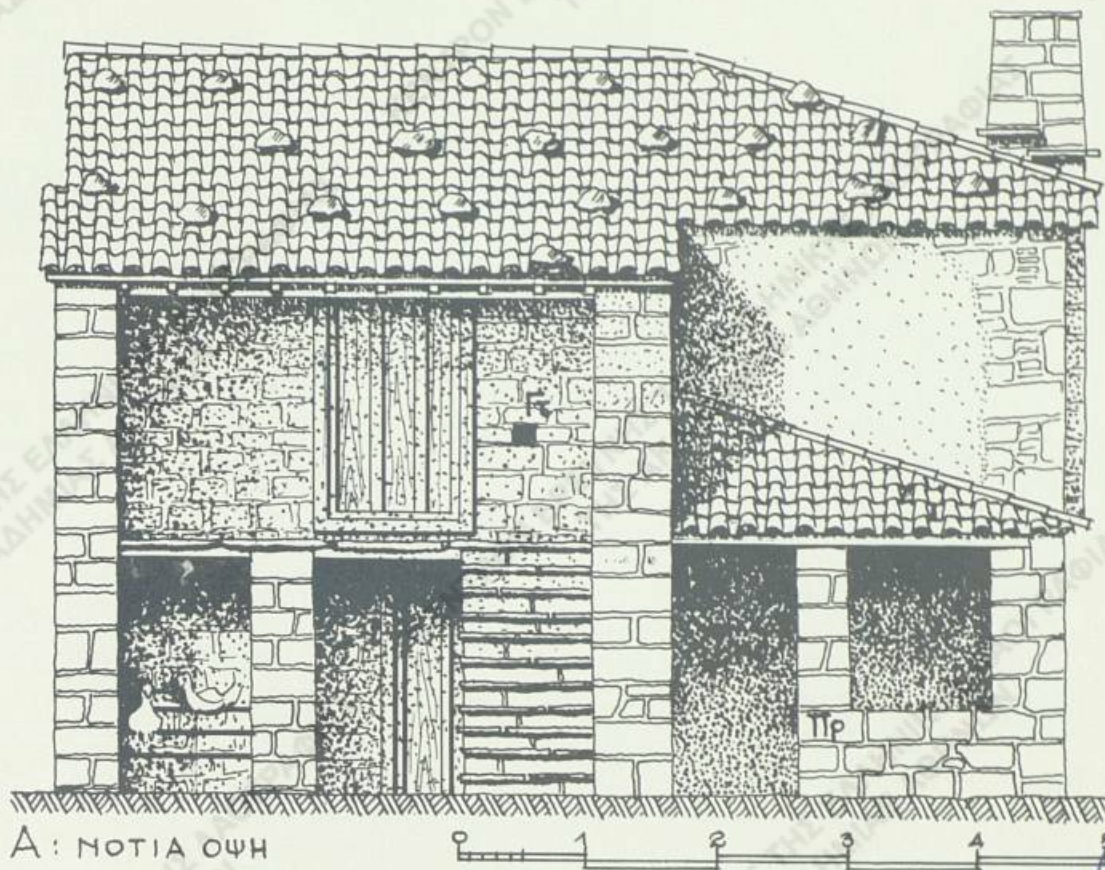
Θρ: Θυρίδα
 Θα: Άμπροθυρίδα
 Ν: Ντουλάπ'
 Τ: Τζάκι

Κρ: Κρεμαστή
 Σφ: Σφίδα
 Αμ: Άμπκντή
 Μσ: Μισοντόκι

ΠΙΝ. 4: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΔΙΨΟΔΩΡΟ ~ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΜΗ

Π : Πετρόκαλα	Μλ: Μακελίκι	Θε: Θέση	Τζ: Τζακόπετρα	Θδ: Θυρίδακι
Χ : Χαχιάτι	Μπ: Μπαμπιές	Μζ: Μαζγκάλι	Φρ: Φουρνι	Με: Μισοντόκι
Κφ: Κορφιάτης	Δτ: Διατόνι	Τ : Τζάκι	Αμ: Αμπαντή	Στ: Στύλος

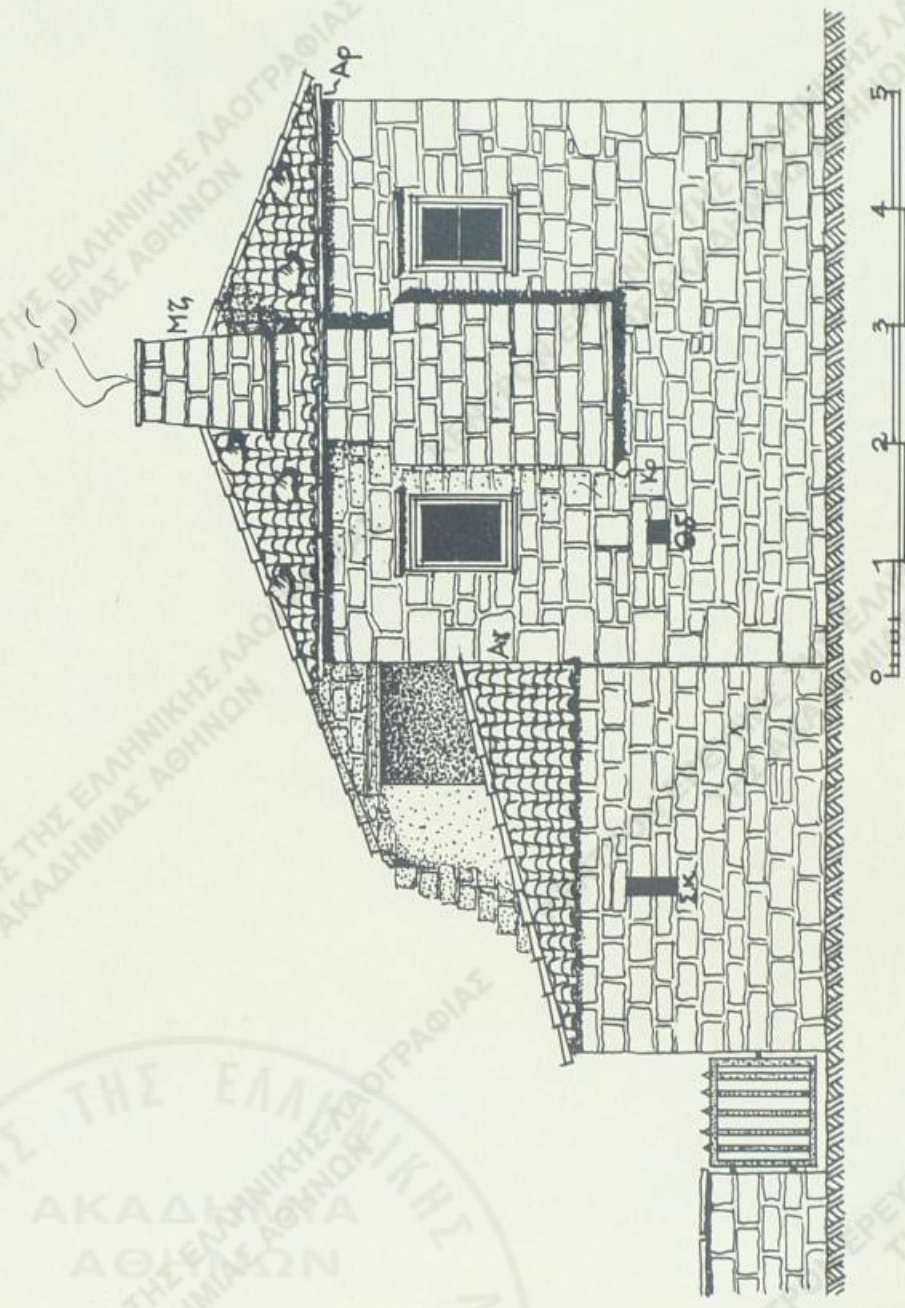

Πιν. 5: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ

Β: ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ

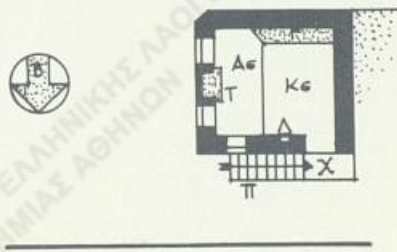
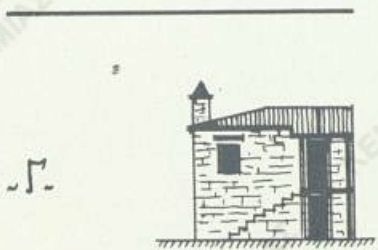
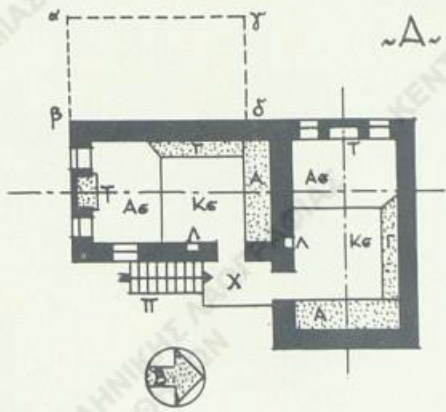
- Ε : Είσοδος Ακ: Άναγκαίο
 Β : Βράχος Ο : Όντας
 Αυ: Αύλη Κμ: Κουμάει
 Σ : Σουντουρμάς Κτ: Κατάκι
 Π : Πετρόσκλα Φν: Φούρνος
 Γτ: Γατοθυρίδα Πρ: Προσθήκη

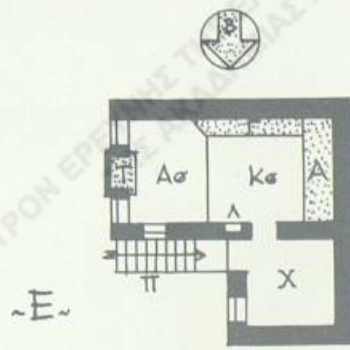
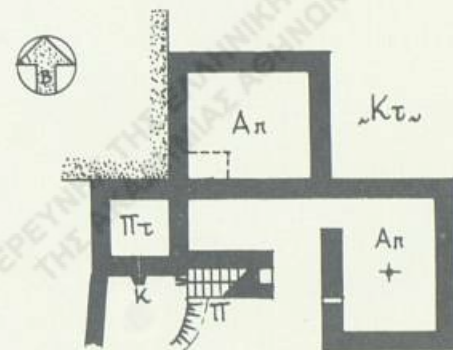
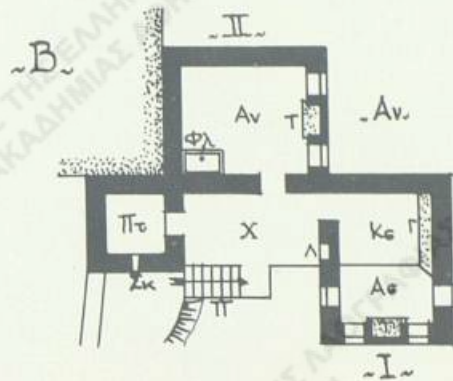
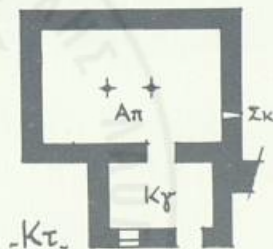
ΠΙΝ. 6: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΔΙΪΘΩΔΩΡΟ ~ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

Αγ: Αγκωνάρι Σκ: Σκιετή ΜΖ: Μπατζάς

Θδ: Θυρ'δάκι Κρ: Κρεμαστή Αρ: Ακροκέραμο

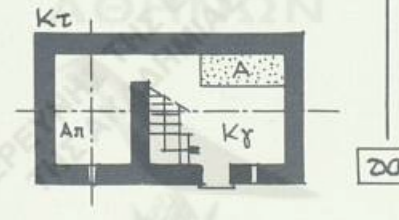
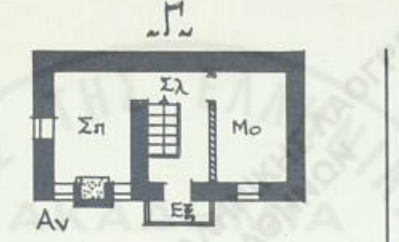
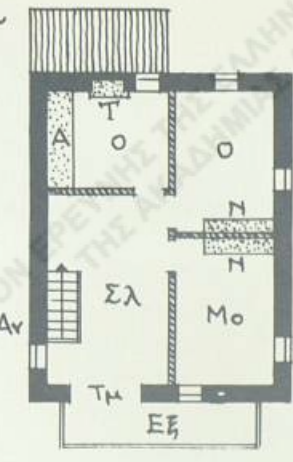
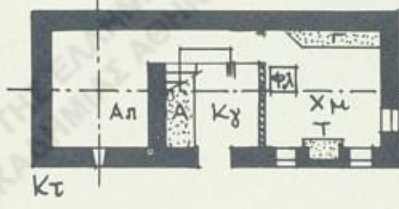
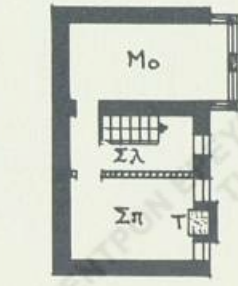
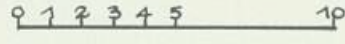
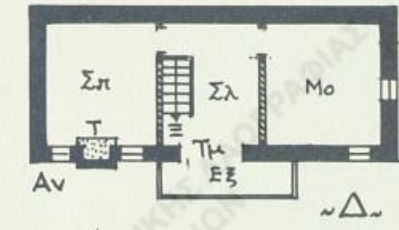
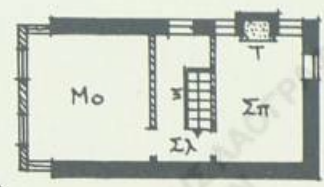
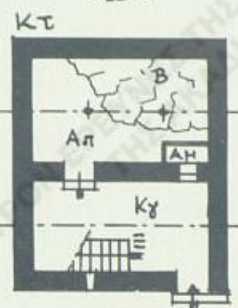
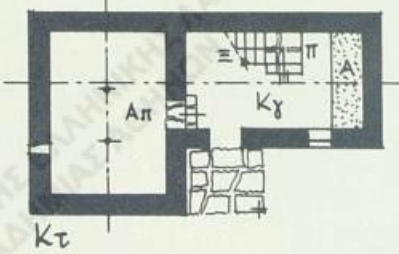
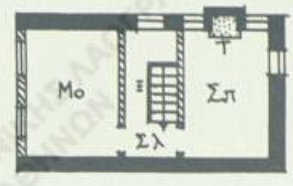
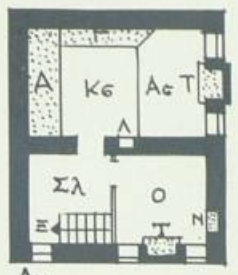
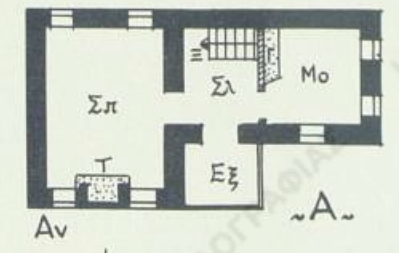

20π

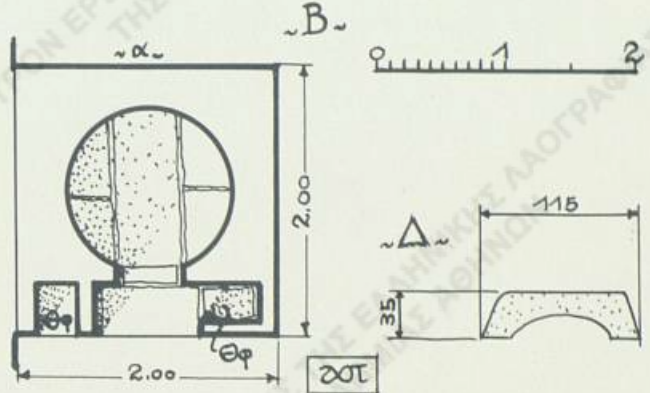
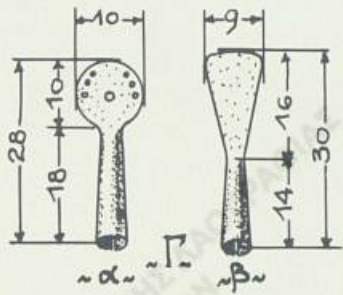
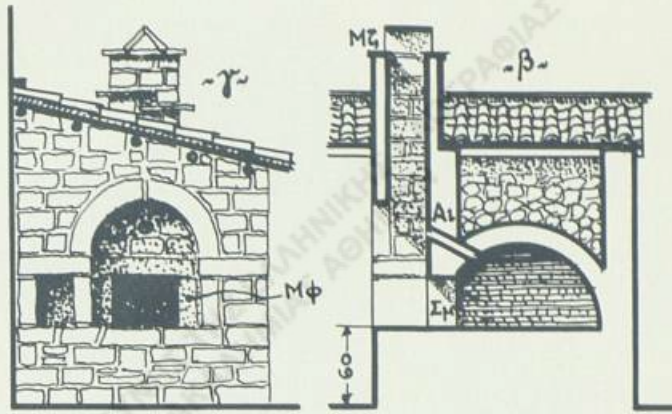
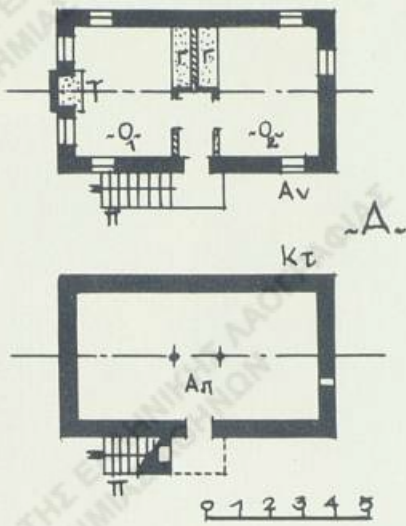
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΡΑΦΙΑΣ
 THE AKADHMIAI AΘHNON
 ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΡΑΦΙΑΣ
 THE AKADHMIAI AΘHNON
 ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΡΑΦΙΑΣ
 THE AKADHMIAI AΘHNON
 ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΡΑΦΙΑΣ
 THE AKADHMIAI AΘHNON
 ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΡΑΦΙΑΣ
 THE AKADHMIAI AΘHNON

ΠΙΝ: 8

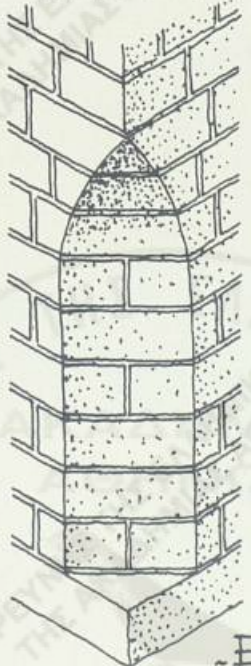

201

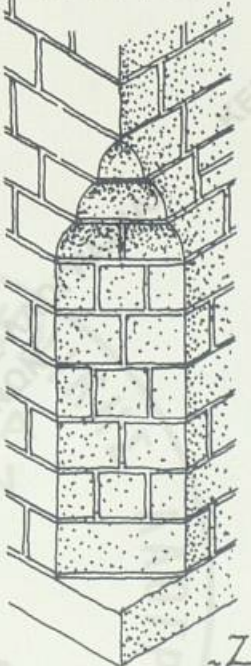
ΠΙΝ: 9

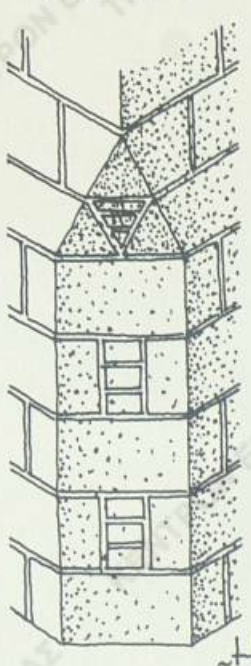
ΠΑΝΑΓΙΑ

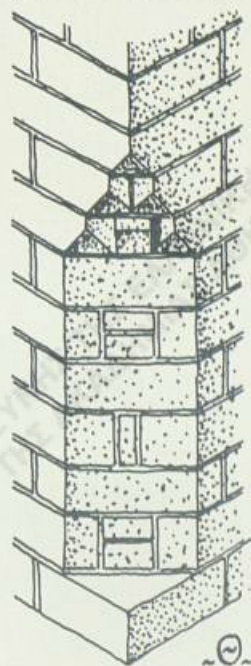
ΠΑΝΑΓΙΑ

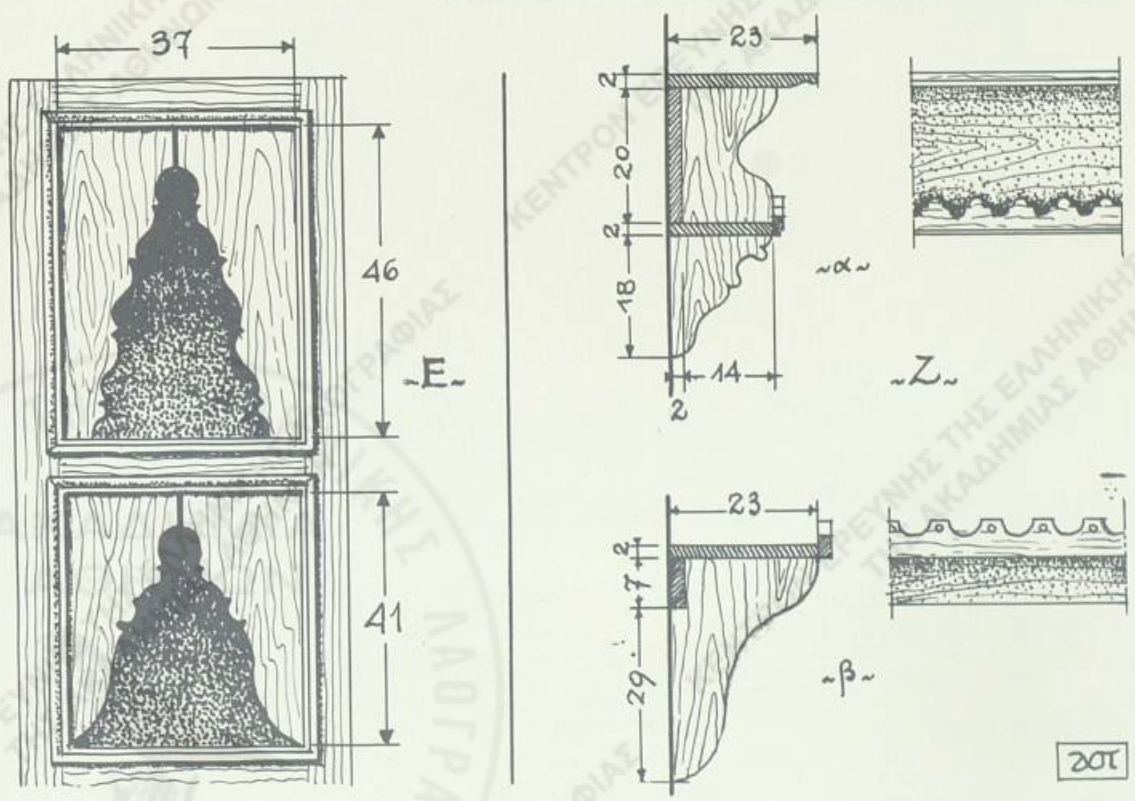
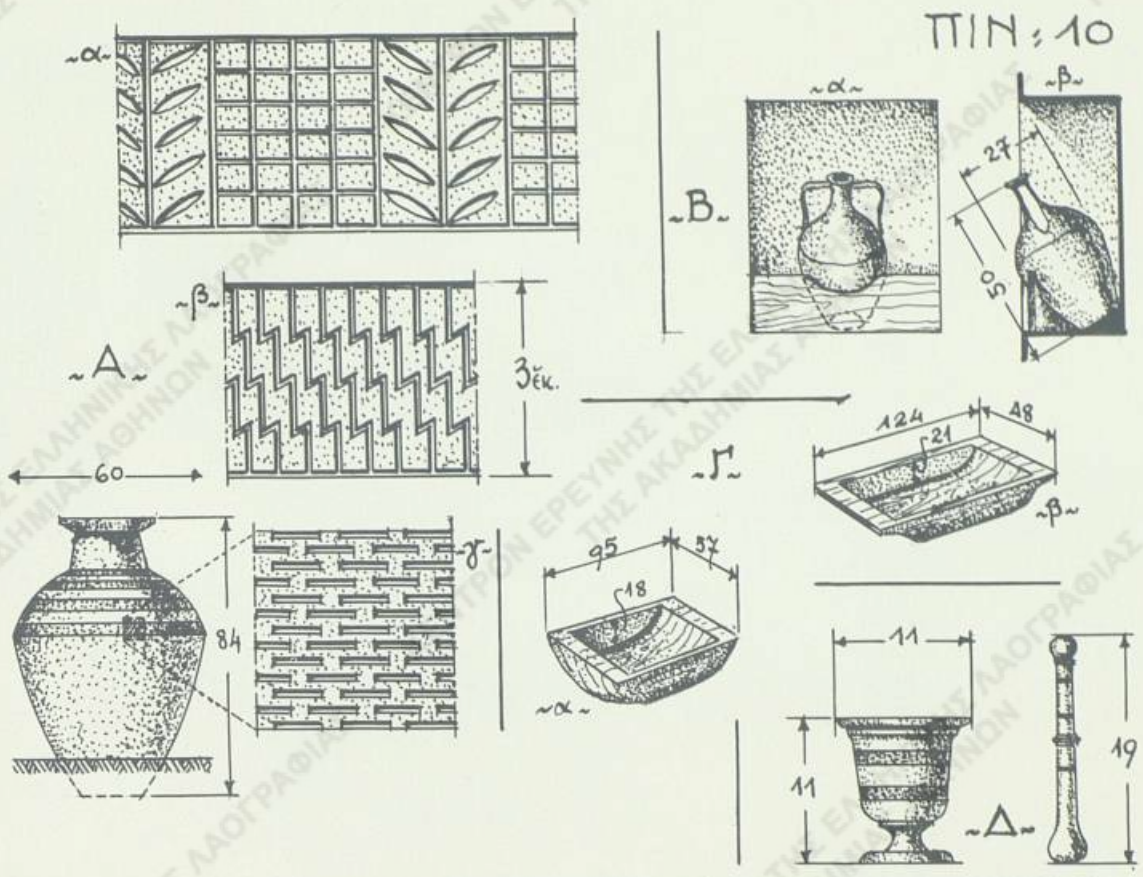

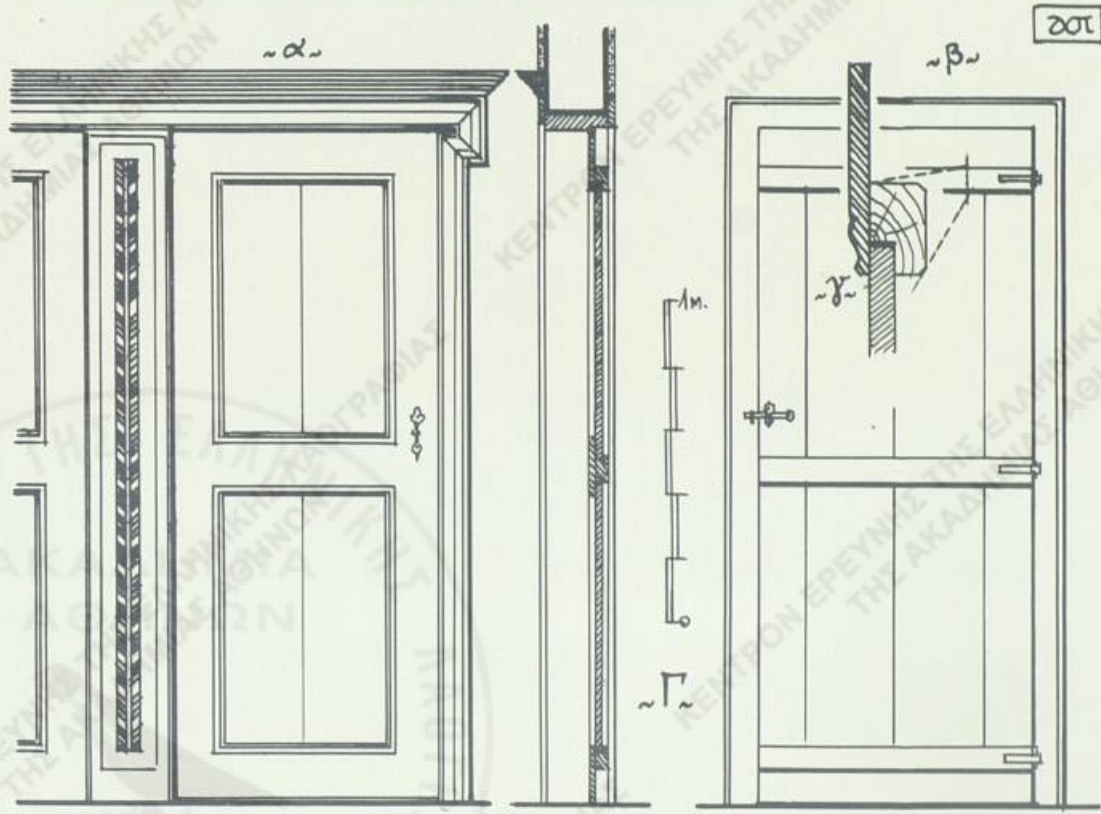
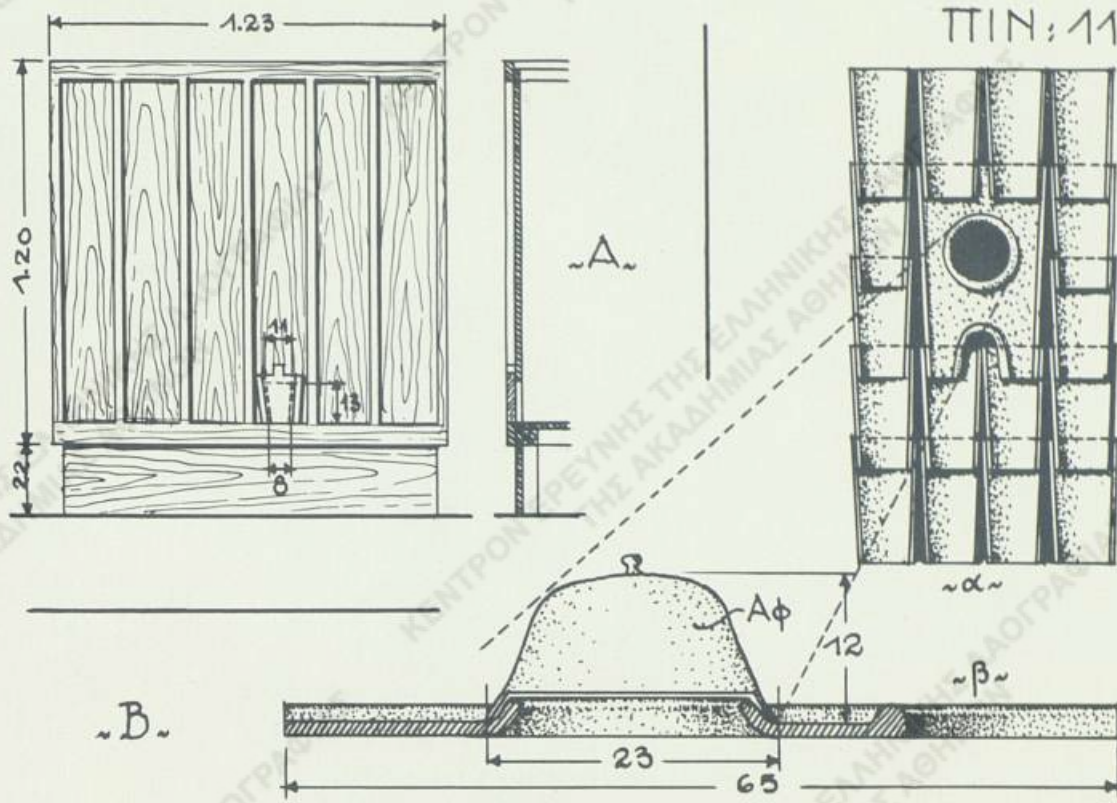
ΕΥΛΑΜΠΙΟ

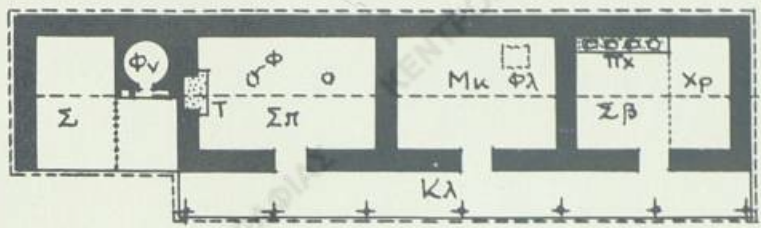

ΔΙ'ΘΟΔΩΡΟΣ

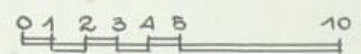
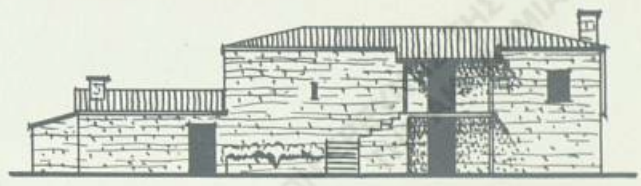
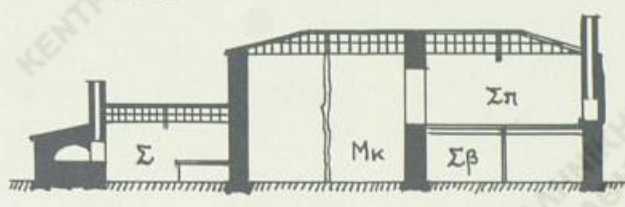
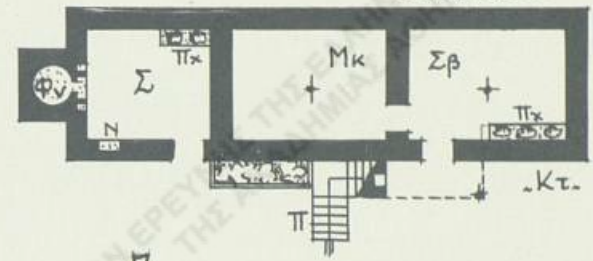
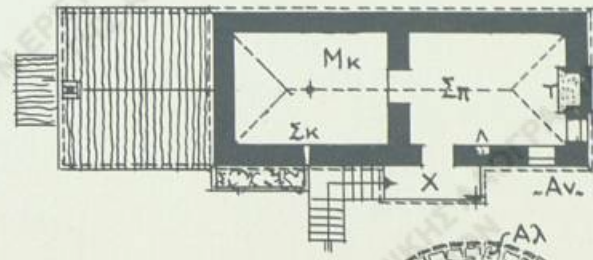
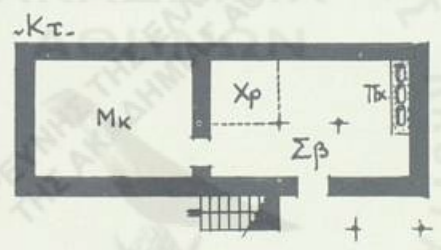
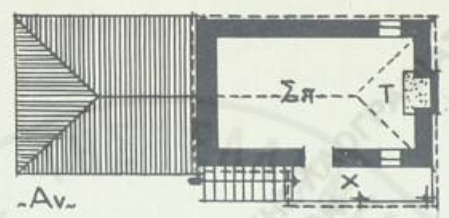
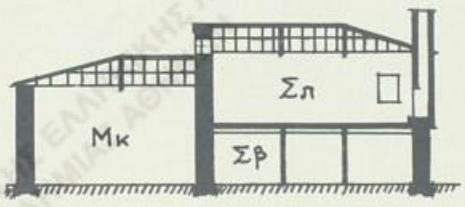
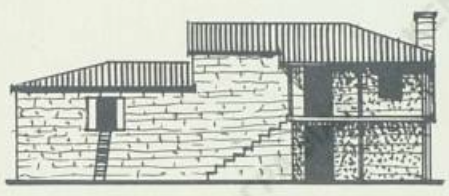

ΠΙΝ: 12

~A~

~B~

200

Σπ: Σπίτι
 Φ: Φεγγίτς
 Τ: Τζάκι
 Θ: Θέση
 Κβ: Κρεβάτ'
 Ν: Πτολάι'
 Κλ: Καρτέλα
 Φν: Φούρνος
 Σβ: Στάβλος

Πχ: Παχνί
 Χρ: Χόρτο
 Μκ: Μπλοκός
 Φλ: Φάλι
 Λ: Λαννουεταίς

Δρ: Δρόμος
 Αλ: Άλωνι

Μτ: Μλοστάνι

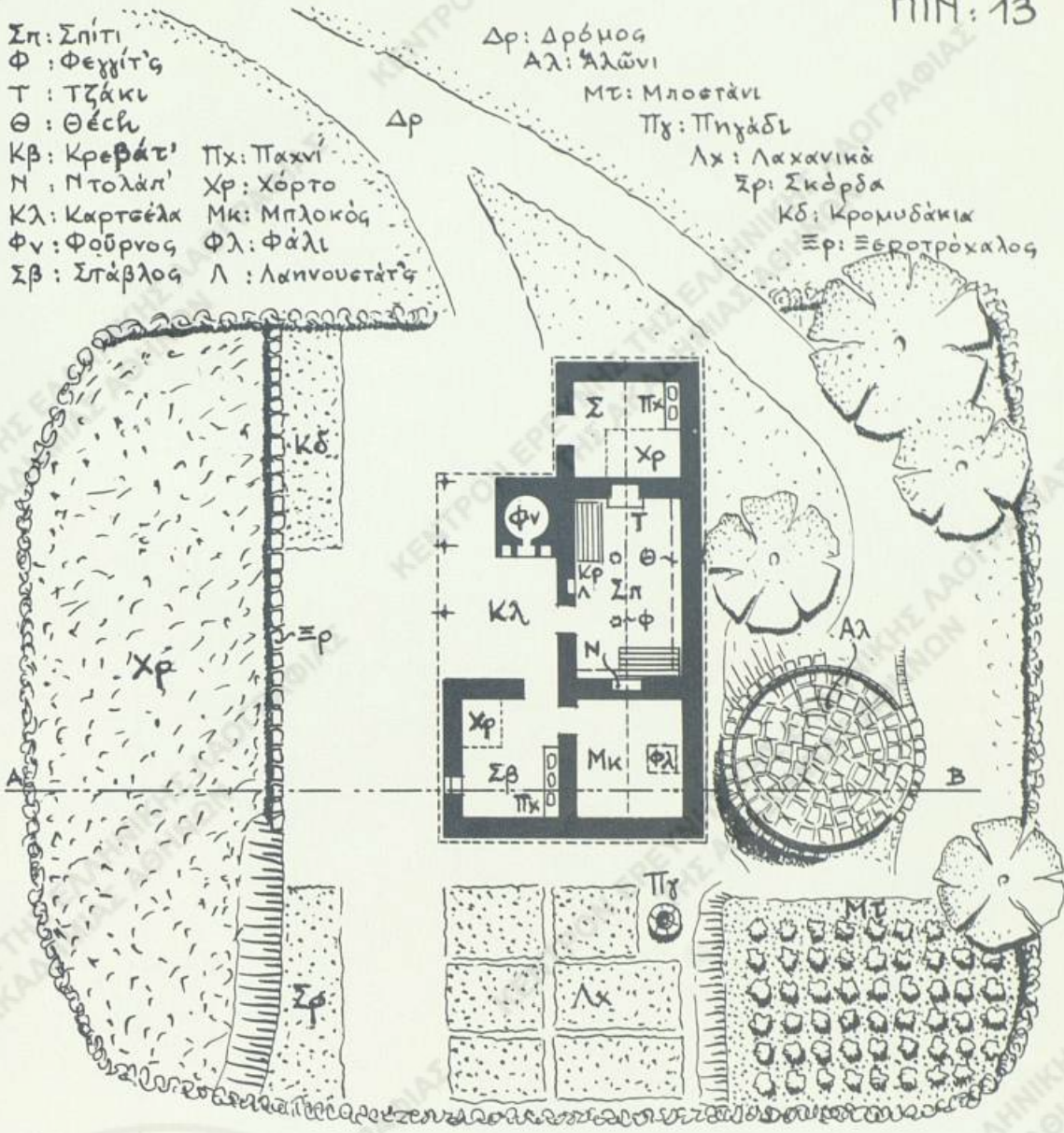
Πγ: Πηγάδι

Λχ: Λαχανικά

Σρ: Σκόρδα

Κδ: Κρομυδάκια

Ξρ: Ξεροτρόχαλος

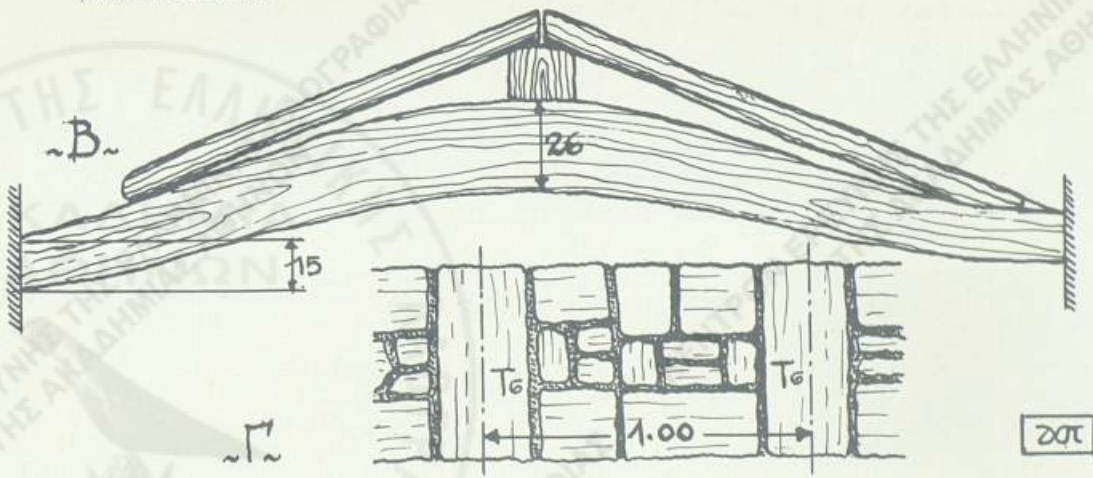
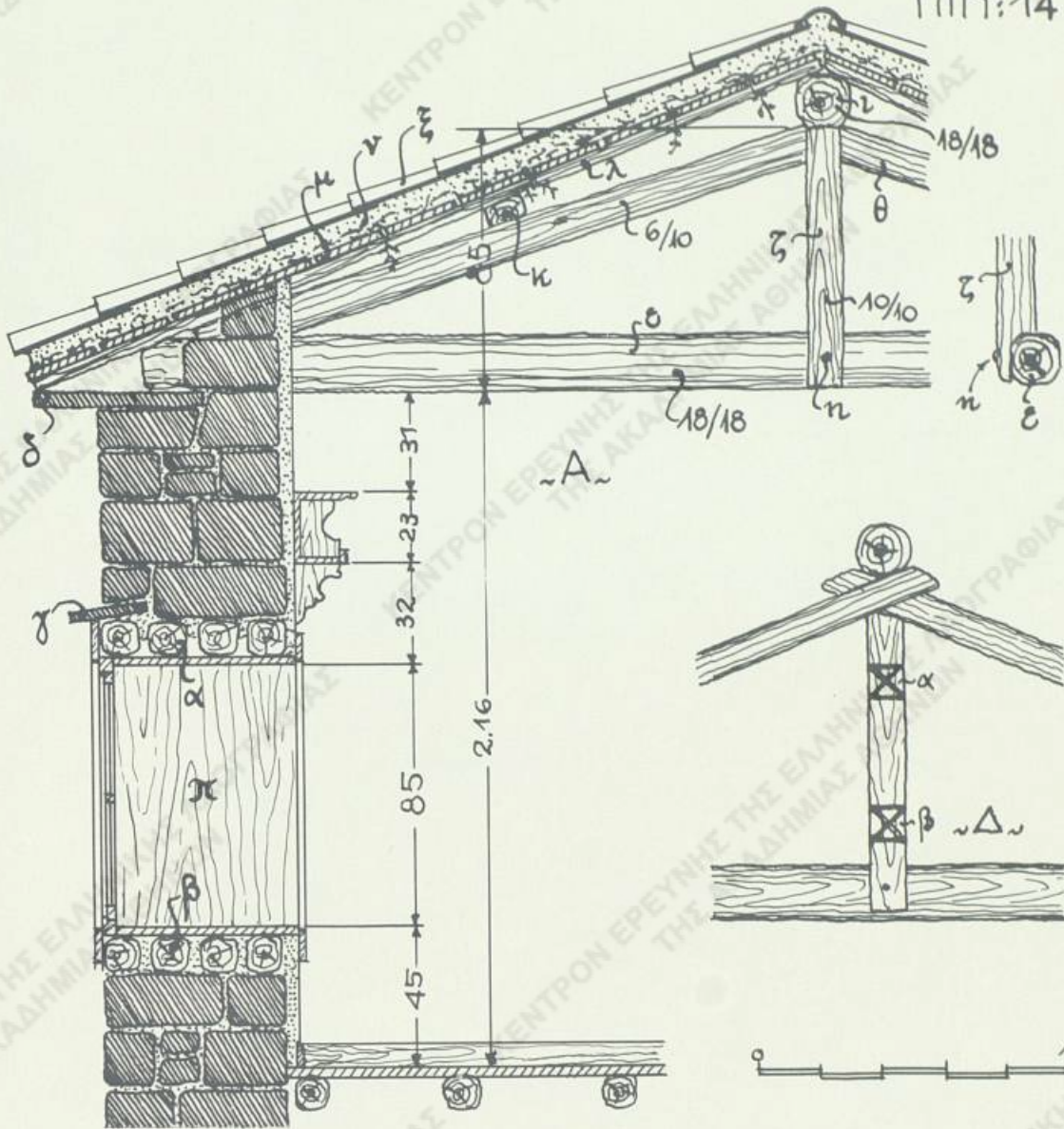

ΤΟ ΠΤΑΜΙ
 ΤΟΥ ΔΡ. ΑΛΑΤΖΑ ΣΤΟ ΕΥΛΑΜΠΙΟ

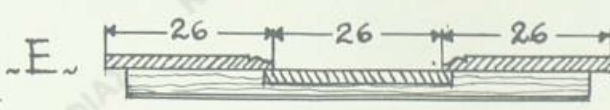
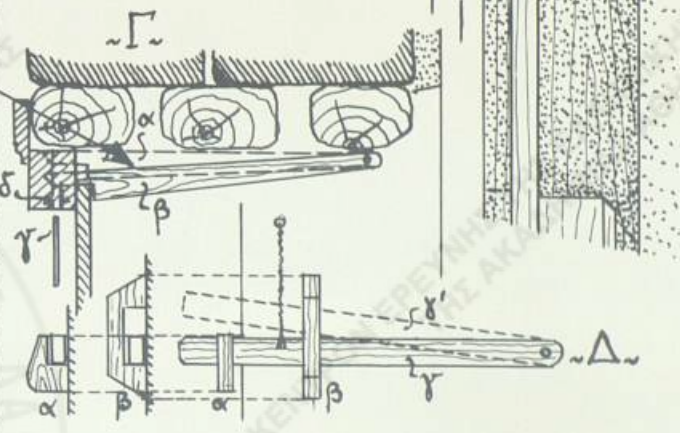
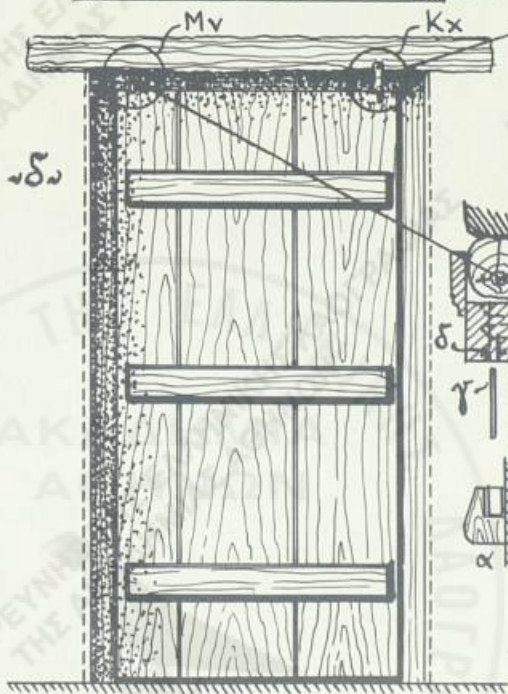
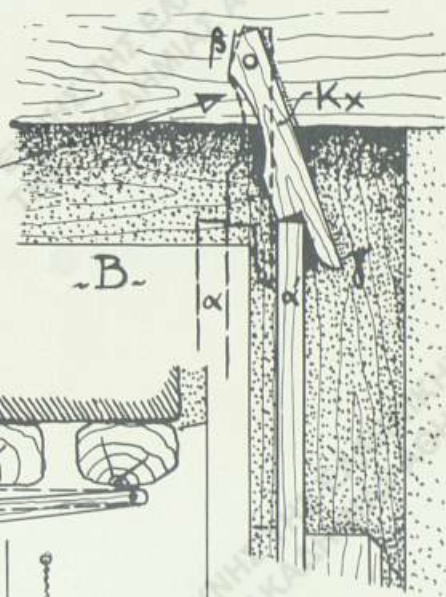
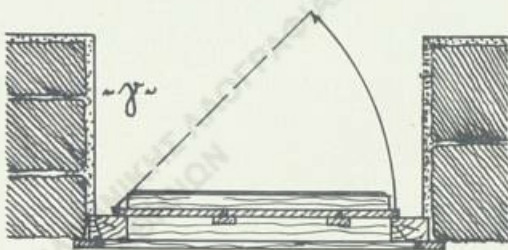
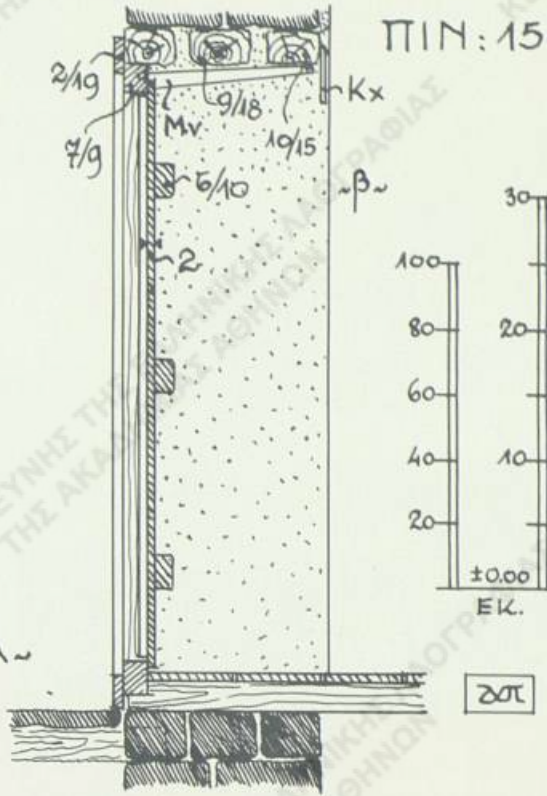
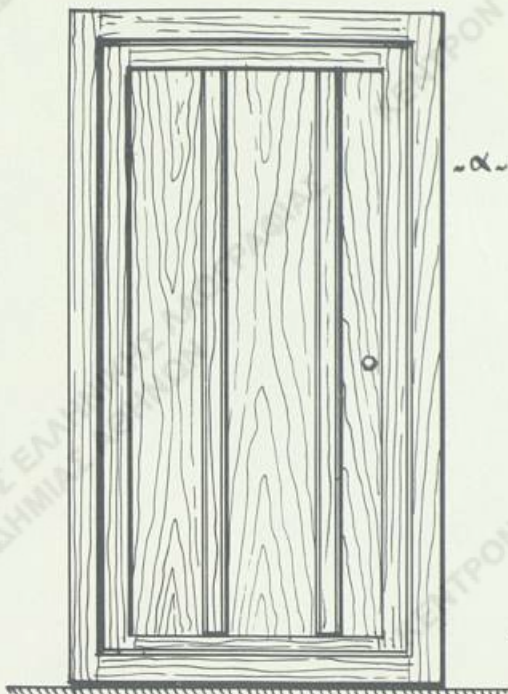
ΤΟΜΗ: Α-Β

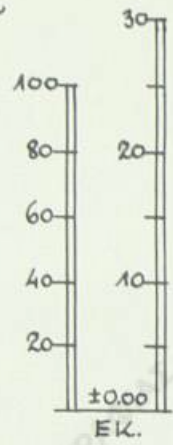
ΠΙΝ: 14

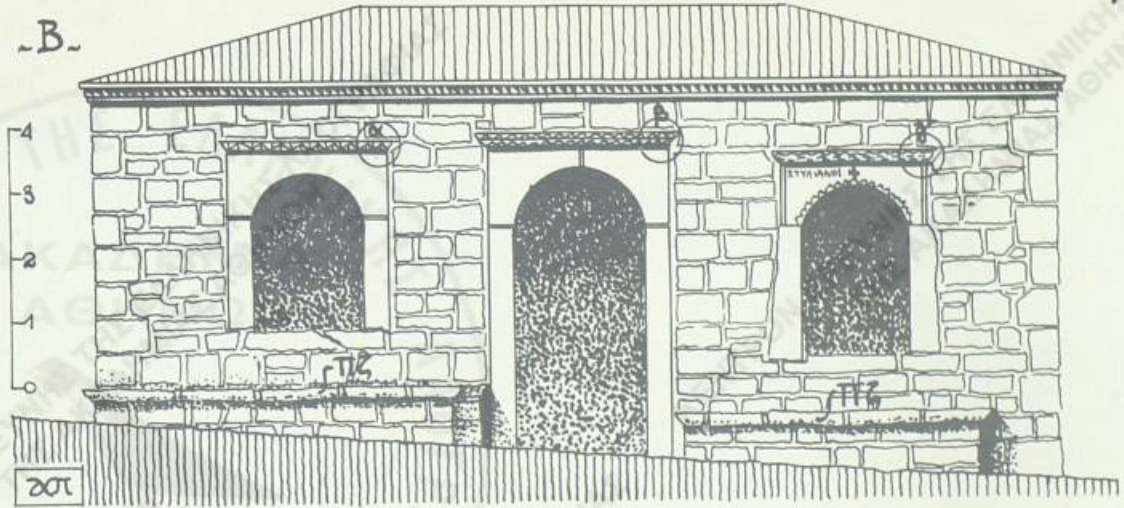
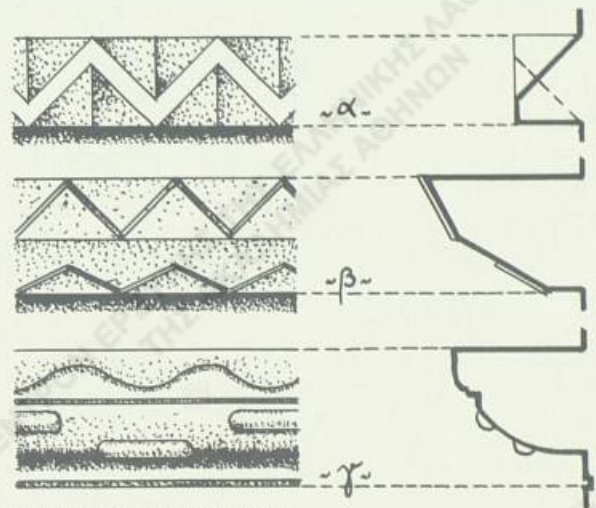
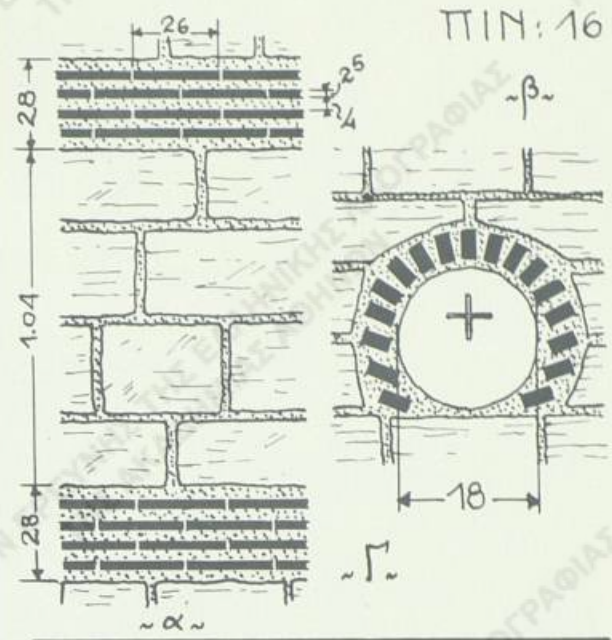
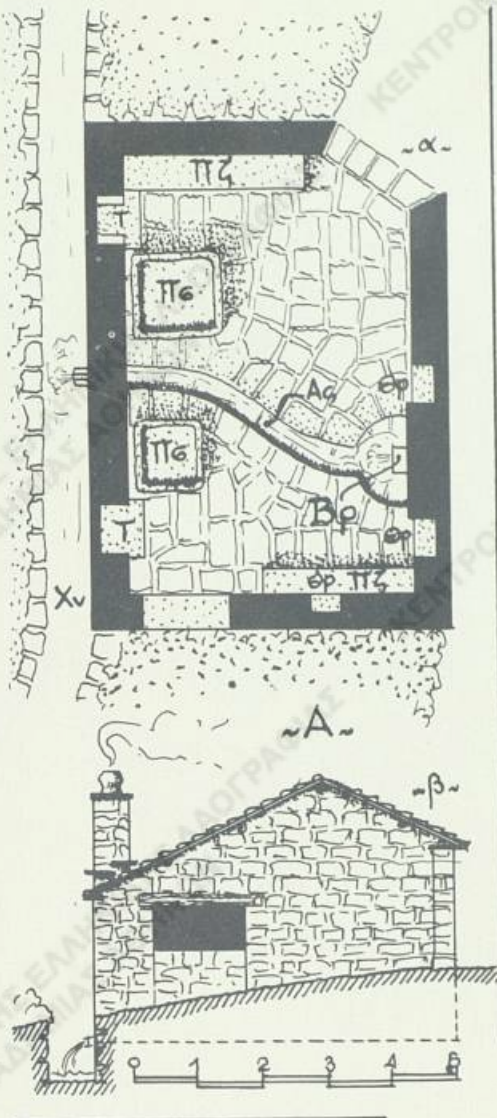
202

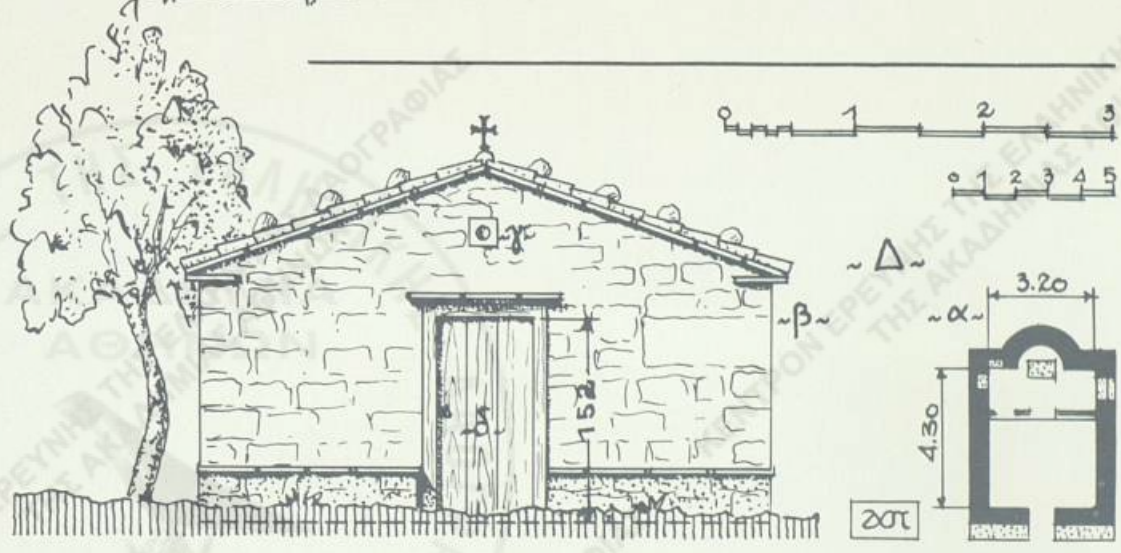
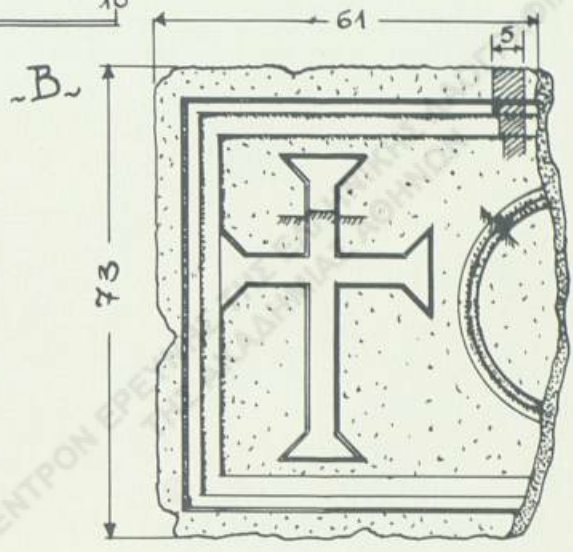
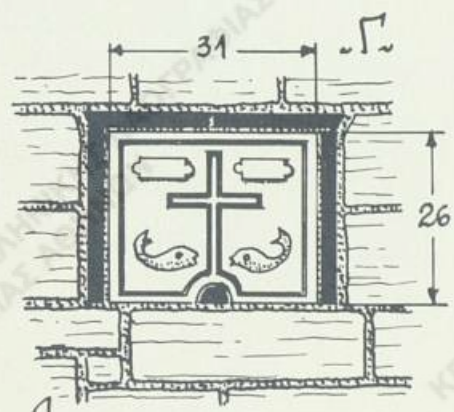
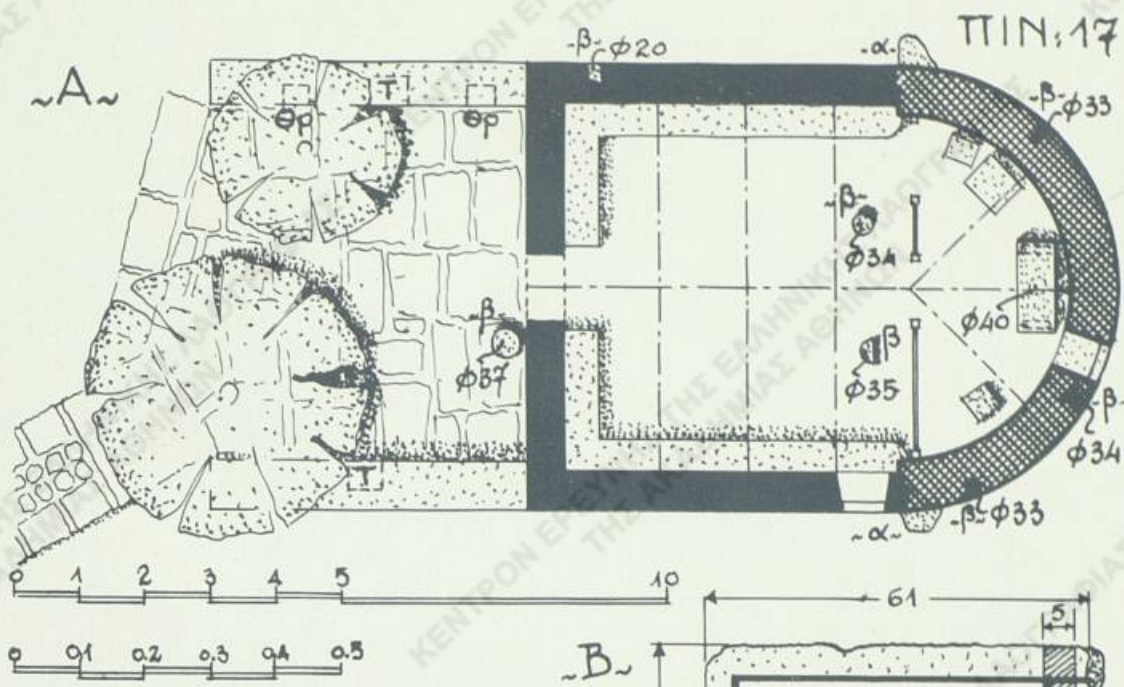
ΠΙΝ: 15

ΣΠ

ΠΙΝ: 16

~1~

~2~

~3~

~4~

~5~

~6~

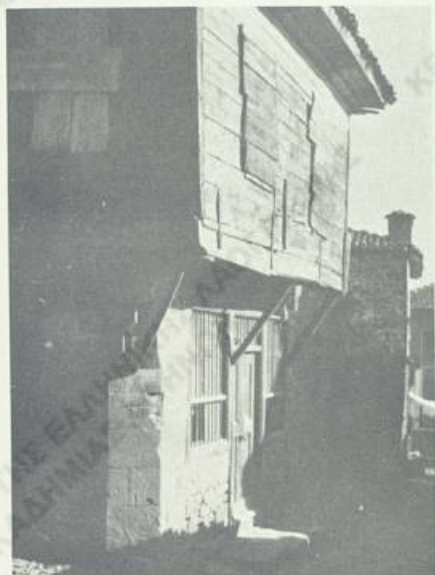

~1~

~2~

~3~

~4~

~5~

~6~

1~

~2~

~3~

~4~

~5~

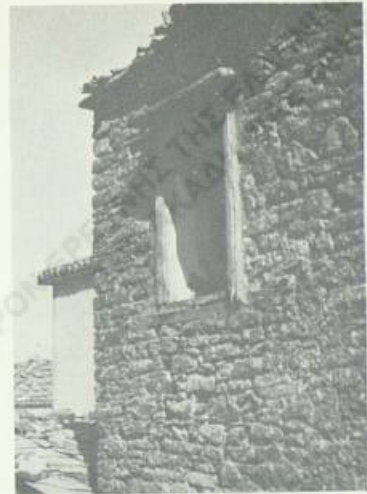
~6~

~7~

~8~

~1~

~2~

~3~

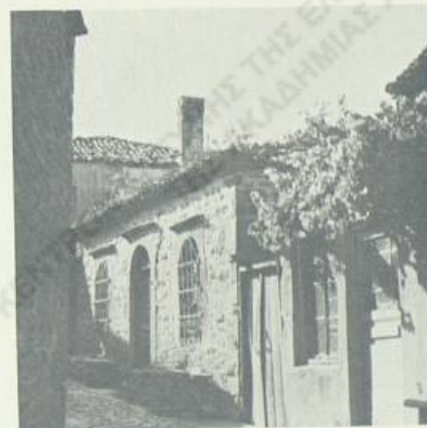
~4~

~5~

~6~

~7~

~1~

~2~

~3~

~4~

~5~

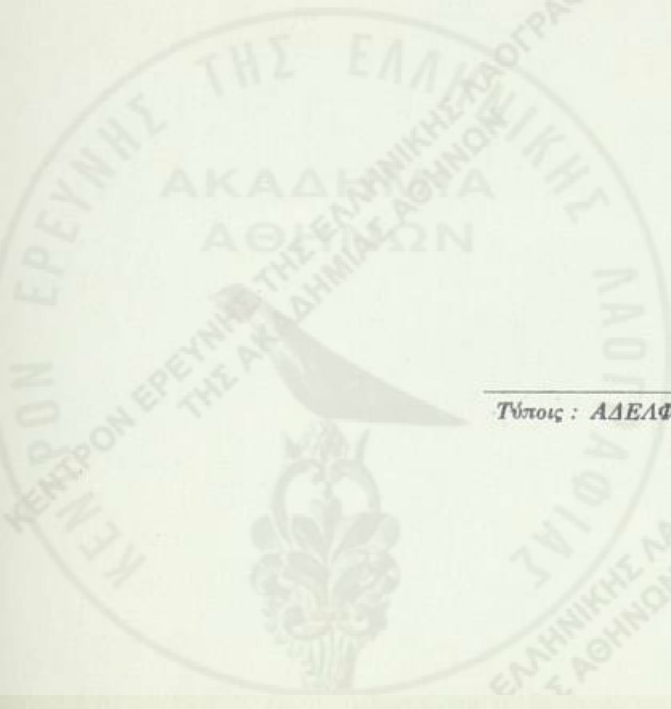

~6~

~7~

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Τύπος : ΑΔΕΛΦΩΝ Γ. ΡΟΔΗ, 'Αμαρουσίου - Χαλανδρίου 59 — 'Αμαρούσιον

533

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

*Βιβλιοθήκη
του Κέντρου*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 12

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΠΑΣΑΔΑΙΟΥ

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1973

Γ673α

